

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра пасторального богослов'я

Магістерська робота

ГОЛОВНІ АСПЕКТИ ІКОНОГРАФІЇ СВЯТА
ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
У XVII СТОЛІТТІ. ІСТОРИЧНО-БОГОСЛОВСЬКИЙ АНАЛІЗ

Студент VI курсу: Андрій Побігущий

Науковий керівник: о. Михайло Лесів

доктор догматичного богослов'я

Консультант: Соломія Тимо

магістр теорії та історії мистецтв

Львів 2019

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ІКОНОГРАФІЇ СВЯТА П'ЯТДЕСЯТНИЦІ	11
1.1. Біблійні джерела свята П'ятдесятниці.....	11
1.2. Встановлення свята П'ятдесятниці від апостольських часів і до наших днів.	17
1.3. Аналіз пам'яток мистецтва візантійського ареалу із зображенням події-свята <i>Зіслання Святого Духа на апостолів</i> від найдавніших часів і до XVI ст. з виокремленням творів з теренів Київської митрополії.	22
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ МИСТЕЦЬКИХ ТА ГОМІЛЕТИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА РОЗВИТОК ІКОНОПИСУ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – XVII СТОЛІТЬ.....	34
2.1. Розвиток іконописання на українських теренах періоду XVI – XVII століть під впливом соціо-культурних обставин.	34
2.2. Вплив західноєвропейських грав'юр на іконопис Західної України XVII ст..	40
2.3. Аналіз текстів, присвячених темі свята в «Учительному Євангелії» Кирила Транквіліона-Ставровецького та проповідях Димитрія Туптала.....	45
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ПАМ'ЯТОК САКРАЛЬНОГО ЖИВОПИСНОГО МИСТЕЦТВА ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ XVII СТОЛІТТЯ.....	57
3.1. Ікони П'ятдесятниці Західної України XVII ст. з огляду на представлення Святого Духа.....	59
3.2. Ікони П'ятдесятниці Західної України XVII ст. з огляду на представлення Богородиці.....	62
3.3. Ікони П'ятдесятниці Західної України XVII ст. з огляду на представлення апостолів і Космосу.....	64

3.4. Ікони П'ятдесятниці Західної України XVII ст. з огляду на представлення архітектури на тлі чи інших особливостей.	70
ВИСНОВОК.....	77
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	83
ДОДАТКИ.....	93

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Грец. – грецька мова.

Див. – дивись.

Італ. – італійська мова.

Лат. – латинська мова.

М. – місто.

О. – отець.

Пер. – переклад.

Пізньолат. – пізньолатинська мова.

Р. – рік.

Р. Х. – Різдва Христового.

Ред. – під редакцією.

Рр. – роки.

С. – село.

Ст. – століття.

Т. – том.

Ц. – церква

ВСТУП

Споглядаючи ікону, молільник проникає у надприродну дійсність, він бачить велич влади та любові Бога, стає учасником подій спасіння. Однією з таких подій є Зіслання Святого Духа у день П'ятдесятниці, у якому відбулося вилиття Святого Духа на апостолів, і це стало «днем народження» Церкви.

Іконографія за своєю суттю передає богословський зміст божественної дійсності, яку презентує. Ікона не є втіленням суб'єктивного художнього чи естетичного задуму. Існує іконографічний канон, за яким відбувається її написання. Цей канон не позбавляє іконописця свободи творчості, а лише захищає автентичність представлення реальності, яку репрезентує. Аналіз співвідношення іконографічних канонів східної та західної гілок християнства, культурно-історичних впливів та творчих знахідок окремих авторів є дуже цікавим об'єктом дослідження, адже допомагає побачити динаміку презентації події з історії спасіння у різні історичні епохи. У XVII ст. в історії України та її Церкви стаються події, які переводять наш народ у нову сферу впливу - релігійного, культурного та політичного. Звертання погляду на Захід та прийняття західних культурно-освітніх досягнень виглядає як можливість виходу з кризи православного люду, віра, освіта і культура якого після падіння Візантії та з огляду на відсутність державності починає дуже занепадати. Цей «погляд» на Захід характерний як для тих, хто відважно і рішуче йде назустріч новим впливам, так і для тих, хто намагається зберегти «віру предків». Цю тезу дуже добре ілюструє іконографія та стилістика творів сакрального мистецтва, яка, загалом кажучи, є дуже схожою у православних і уніатів¹. Саме тому актуально є дослідити вузьку тему іконографії свята Зіслання Святого Духа, адже таке дослідження дозволяє ґрунтовно проаналізувати впливи як на

---

¹ Будуть здійснені спроби дослідити, як іконографія відображає конфесійну приналежність громад. Прикладом може служити стаття Назара Козака. Див. Козак Н. *Плід утримання. Відродження поствізантійських стінописів в Галичині у XVII столітті* // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2011. Випуск 20., 346-352. <[rbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Uks_2011_20_24](http://bis-nbu.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Uks_2011_20_24)>. Однак, якщо поглянути на мистецтво XVII ст. назагал, то видно, що західні впливи особливо успішно проникли саме у мистецтво, а також у систему освіти православних русинів, що зовсім не заважало їм усвідомлювати себе захисниками «віри предків».

богословську думку Західної України у XVII ст., так і на мистецьке представлення однієї з найважливіших подій в історії спасіння. Впевнені, що це допоможе повнішому розкриттю специфіки адаптації східно-християнської спадщини до нових культурно-політичних умов в Україні.

Метою роботи буде дослідження іконографії П'ятдесятниці Західної України XVII ст. як джерела для розуміння релігійних та культурних змін в українських церквах у постреформаційний період та у час після укладення Берестейської Унії (1596 р.).

Проблематика дослідження – фактори та явища, які вплинули на формування іконографії свята Зіслання Святого Духа в час Київської Русі та її видозміну у XVII ст. під впливом історичних, культурних та еклезіальних обставин.

Завдання роботи: розглянути біблійні, історичні та літургійні аспекти свята Зіслання Святого Духа на апостолів; проаналізувати візантійську іконографію Зіслання Святого Духа у зображеннях періоду до та після іконоборства, а також її видозміну в пам'ятках Київської Русі (збереглися лише твори монументального мистецтва) та пізнішого періоду, аж до XVI ст., головню з терен Західної України²; проаналізувати нову іконографію свята у XVII ст. та можливі впливи на її формування у творах з теренів Західної України, а також порівняти вибрані зразки цього періоду із західноєвропейськими гравюрами.

При написанні будуть використані методи богословського та історичного аналізу, а також синтезу текстуального та візуального матеріалу. Задля кращого осмислення аналізованого матеріалу, буде проведено класифікацію іконографічних зразків свята Зіслання Святого Духа з метою їхнього порівняння.

Оригінальність роботи полягає у тому, що буде проаналізовано, як саме зміни, що відбулися у житті церкви та народу у переломному XVII ст., відобразилися в іконографії події Зіслання Святого Духа на апостолів, будучи

---

² На жаль, з огляду на історичні долі центральної та східної України, ми не маємо пам'яток з сюжетом П'ятдесятниці аж до періоду козацького бароко (друга половина XVII – XVIII ст.).

типовими для усього корпусу пам'яток сакрального мистецтва доби цього регіону.

У першому розділі буде розглянуто зародження та святкування П'ятдесятниці у євреїв. Також буде представлено те, як християни з моменту Зіслання Святого Духа на апостолів у день П'ятдесятниці почали розвивати свою традицію його святкування. Потім буде продемонстровано, як цю подію почали зображати іконографічно від VI ст. до XVI ст. включно. У поле нашого зору потраплять пам'ятки візантійського кола, давньоруські та пізньосередньовічні з західноукраїнських земель.

Другий розділ буде присвячений розгляду розвитку (трансформації) української іконографії у період другої половини XVI – XVII століть як наслідку історичних і культурно-політичних обставин на тогочасних українських землях. Також буде представлено можливі впливи західноєвропейського мистецтва на іконописання України через гравюру. У третій частині розділу буде проаналізовано гомілетичні твори Кирила Транквіліона-Ставровецького³ та Димитрія Туптала⁴, присвячені святу Зіслання Святого Духа з акцентами на їхній можливий зв'язок з тогочасною іконографією даного біблійного сюжету.

Третій розділ представлятиме собою аналіз двадцяти дев'яти вибраних іконографічних зразків зображення свята Зіслання Святого Духа, які були написані на території Західної України у XVII ст.. Дослідження буде проведено не стільки з огляду на стилістику авторів та приналежність іконографічних зразків до певних іконописних шкіл, скільки з точки зору їх богословського змісту та аналізу модифікації східної іконографії свята Зіслання Святого Духа під впливом західноєвропейського мистецтва. Задля ґрунтовнішого аналізу богословсько-іконографічних змін пропонується у підрозділах розглянути окремі важливі складові іконографії події – представлення Святого Духа, Богородиці, апостолів, Царя-Космоса, архітектури на тлі тощо.

---

³ Один з найвідоміших проповідників Київської унійної митрополії XVII ст.

⁴ Один з найвідоміших проповідників Київської православної митрополії XVII ст.

До основних монографічних досліджень, які будуть використані у даній магістерській роботі, належать праці зарубіжних дослідників Ніколая Покровського⁵, Якова Креховецького⁶ та Іштвана Іванчо⁷. Усі вони детально розглядають традиційну іконографію П'ятдесятниці, часто з точки зору її розвитку, поруч з іконографією інших подій священної історії. Існує також декілька наукових статей, присвячених нашій темі. До 1981 року була написана стаття монахині Іуліанії Соколової, іконописця, керівника іконописного гуртка при Московській Духовній Академії у 1958-1981 роках⁸. Невелика розвідка розглядає найвагомші пам'ятки сакрального мистецтва, присвячені події Зіслання Святого Духа, акцентуючи на богословському значенні деталей композиції, представлених у формі дискусії⁹. У інтернет-журналі Московського державного університету в 2012 році з'явилась публікація Надії Нефьодової з підзаголовком «Складний шлях створення образу»¹⁰, яка також стосується нашої теми.

Щоб краще вникнути у контекст розвитку української культури та мистецтва періоду XVI – XVII століть, звернемося до статті Ярослава Ісаєвича¹¹, дослідження Віри Свенціцької¹², монографії Дмитра Степовика¹³ та статті Андрія В'юника¹⁴, яка поміщена у другому томі *Історії українського мистецтва*. Ці праці допоможуть побачити, як українське мистецтво

---

⁵ Покровский Н. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, С.-Петербург: Типографія Департамента Удилов, 1892.

⁶ Креховецький Я. *Богослов'я та духовність ікони*, Львів: Свічадо 2008. (Перше видання цієї праці побачило світ у 2000 році у видавництві Свічадо і воно практично не містило ілюстративного матеріалу).

⁷ Іванчо І. *Икона і Літургія*, Львів: Свічадо 2009. (Рік видання угорського оригіналу 1997. До 2009 року у видавництві Свічадо виходили друком брошури, які відображали зміст окремих розділів книги, але серед них не було розділу присвяченого П'ятдесятниці).

⁸ Монахиня Іулиания. *Иконография изображения «Сошествие Святого Духа на апостолов»* // Монахиня Іулиания (Соколова М.). *Труд иконописца. Свято-Троїцькая Сергієва Лавра, 1995, 146-152. Передрук статті див.:* <<https://mon-sofia.livejournal.com/2660070.html>> (6.04.2017).

⁹ З аргументованими запереченнями думок інших авторів.

¹⁰ Нефедова Н. *Иконография Пятидесятницы: сложный путь создания образа* // Татьяна день. Молодежный интернет-журнал МГУ <<http://www.taday.ru/text/1101264.html>> (3.06.2012).

¹¹ Ісаєвич Я. *Українська культура в середньовіччі та на світанку нової доби* // <http://shron1.chtyvo.org.ua/Isayevych_Yaroslav/Ukrainska_kultura_v_serednovichchi_i_na_svitanku_novoi_doby.pdf>.

¹² Свенціцька В. *Український живопис XVI – XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського барокко, Українське барокко та європейський контекст*. Київ: Наукова думка 1991.

¹³ Степовик Д. *Історія української ікони X – XX століть*. Київ: Либідь 2004.

¹⁴ В'юник А. *Гравюра XIV першої половини XVII століття. Історія українського мистецтва*. Т. 2. Київ: 1967.

проходило трансформацію під впливом історичних і культурно-політичних обставин.

Ще одним вагомим дослідником, який першим зробив спробу систематизації ікон П'ятдесятниці, що походять з теренів Західної України є Міхал Яноха¹⁵, професійний мистецтвознавець і богослов. Будуть використані його тези, що стосуються динаміки змін іконографії у XVII ст.. Також публікація Мар'яни Пелех¹⁶ дасть можливість зробити порівняльний аналіз західноукраїнських пам'яток іконографії свята Зіслання Святого Духа щодо західноєвропейських гравюр.

Візуальними джерелами, які розглядатимуться у даній роботі будуть зразки іконографії свята П'ятдесятниці візантійського типу періоду VI - XVI століть (додатки 1 - 14), які відомі дослідникам і є опубліковані у фізичних чи електронних ресурсах. Іконографічні зразки свята Зіслання Святого Духа з терен України XI - XVII століть з акцентом на західноукраїнську іконографію XVII ст. зможемо знайти на електронному ресурсі *Інтернет-галереї українського іконопису*¹⁷. Зокрема важливими зразками, які демонструють тенденції XVII ст. будуть: народна ікони, невідомого автора початку XVII ст. (додаток 29), невідомого автора з с. Окорськ, Локачинського району (Волинь) (додаток 30), ікона Зіслання Святого Духа з іконостасу Успенської церкви (м. Львів), с. Великі Грибовичі, 1638 р. (додаток 34), ікона невідомого автора написана після 1682 р для с. Волиця Деревлянська (додаток 48) та гравюра з Цвітної Тріоди 1642 р. (додаток 32). Також до них буде додана ікона Зіслання Святого Духа, невідомого автора з Калущини, XVII ст. (додаток 47)¹⁸. Для порівняння західноукраїнських ікон XVII ст. по відношенні до західноєвропейського мистецтва будуть представлені гравюри Пітер ван дер Борхта (1583 р.) (додаток 58), яка присутня у публікації М. Пелех, також

¹⁵ Janocha M. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swiateczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*. Warszawa: Neriton 2001.

¹⁶ Пелех М. *Елементи візантійського та європейського стилю львівського малярства першої половини XVII століття* // *Пам'ятки України* № 8 (серпень 2013), 46-53.

¹⁷ *Зішестя Святого Духа* // Інтернет-галерея українського іконопису <<http://icon.org.ua/ikonografiya/zishestya-svyatogo-duha/>>.

¹⁸ З колекції Львівської духовної семінарії Святого Духа.

Герарда де Йоде зі «Скарбниці Священних Історій...» («*Thesaurus Sacrarum Historiarum...*»), 1585 р.¹⁹ (додаток 59) та дві гравюри з Біблії Піскатора²⁰ – Зіслання Святого Духа (додаток 60) та Молитва апостолів після звільнення Петра та Івана (додаток 61), які датуються XVI – XVII ст..

---

¹⁹ Зберігається у Національній бібліотеці Франції. *Thesaurus sacrarum historiarum Veteris Testamenti* // <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k317002h/f759.image>> (10.11.2019).

²⁰ Е. Шостак. *Листы из знаменитой Библии Пискатора* // Страна знаний. Научно-популярный журнал для юношества <https://www.krainaz.org/2016-05/164-piscator?fbclid=IwAR3IC4l8XY_O9Vt63HuW0wHbjo8ml8814fe9GE1vH8_7MifZURhJf7CIsfQ> (15.11.2019).

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ІКОНОГРАФІЇ СВЯТА П'ЯТДЕСЯТНИЦІ

Іконографія не є чимось відмежованим, «у її мові є біблійне ядро, але не меншу роль тут відіграє традиція»¹. Свято П'ятдесятниці бере свій початок ще зі Старого Завіту, тому у цьому розділі ми представимо те, як воно зародилося у євреїв та як вони звершували святкування. Також буде представлено те, як християни з моменту Зіслання Святого Духа на апостолів у день П'ятдесятниці почали розвивати свою традицію його святкування. Потім покажемо, як цю подію почали зображувати іконографічно візантійські зразки сакрального мистецтва та які зображення мали місце у Київській Церкві від часу прийняття хрещення і до XVI ст. включно.

1.1. Біблійні джерела свята П'ятдесятниці.

Свято П'ятдесятниці (з грец. - **πεντηκοστή**), седмиць, або, по іншому, жнив², у єврейській традиції, слугувало відзначенням завершення збору урожаю зернових³. Його почали святкувати після переселення ізраїльського народу в Палестину. Святкування відбувалося через сім повних тижнів після підношення снопа (Лев 23,10-11) на свято перших плодів на Пасху⁴, про це нам говорить Книга Левит 23,15 «Від другого дня після суботи, себто від дня, коли принесете як коливальну жертву снопа, полічете собі сім повних тижнів», а також такий самий припис знаходимо і у Книзі Второзаконня 16,9. Не виключено, що його було перейнято від халдеїв⁵. Спочатку воно не належав до найбільших свят, таких, як наприклад, Пасха або свято Кучок. Проте пізніше його почали пов'язувати з Пасхою і святкувати на п'ятдесятний день після неї. У книзі Вихід

---

¹ Шпідлік Т. – Рупнік М. *Про що розповідає ікона*. Львів: Свічадо 1999, 10.

² Див. Бажанов А. (архимандрит Никифор). *Энциклопедия библейская*, 2-е издание, исправленное. Москва: Локид-Прес 2004, 523.

³ Див. *Евангельский словарь библейского богословия*. / ред. У. Элуэлл. Санкт-Петербург: Библия для всех 2002, 796.

⁴ Див. *Евангельский словарь библейского богословия*, 796.

⁵ Див. Левинская И. *Деяния апостолов. Историко-филологический комментарий. Главы I-VIII*. Москва: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея 1999, 113.

23,14-16; 34,18-26 є посилання на свято седмиць або «свято жнив», яке згадується разом з святом Опрісноків та святом Кучок у переліченні трьох головних землеробських свят Ізраїля⁶. Також такий припис знаходимо у Втор 16,16. У цей день відбувалося приношення двох пшеничних хлібів з нового врожаю, випечених на дріжджах. Це єдиний випадок, коли застосування дріжджів у приношенні Богу було ритуальним приписом (Лев 23,17)⁷. Також потрібно було зробити приношення сімох безвадних однолітніх ягнят, одного бичка та двох баранів (Лев 23,18; Чис 29,27). Священнику потрібно було принести цю жертву Богові (Лев 23,20), а опісля мали скликатися «святі збори». Це робилося задля того, щоб віддати Богові належне за те, що Він благословляє своєю благодаттю їхню працю. Збиралися чоловіки, оскільки саме вони обробляли землю, тому відчували свою відповідальність приносити Богові подяку за отриманий врожай. Це також не виключало присутності жінок на цьому дійстві (1 Цар 1,3)⁸. Цього дня не можна було виконувати важкої праці (Лев 23,21; Чис 29,26).

Щодо точного визначення дня святкування П'ятдесятниці, то між садукееями і фарисеями точилися суперечки. Садукееї відраховували сім тижнів від першої суботи після першого дня Пасхи, тим самим П'ятдесятниця завжди випадала на неділю. Натомість фарисеї рахували суботу як перший день Пасхи, тобто 15 нісана, і відраховували сім тижнів від 16 нісана, відповідно до цього розрахунку день тижня, на який випадала П'ятдесятниця, залежав від дня, на який припадала Пасха⁹. У I ст. по Р. Х. більше застосовувалася схема фарисеїв. У книзі Ювілеїв, яка була написана у II ст. до Р. Х., і віднайдена у печерах Кумрану в сорокових роках XIX ст., «святій седмиці» є присвячено частину шостої глави, у якій розповідається про встановлення завіту з Ноем, нащадки якого мали щорічно святкувати це свято для оновлення завіту. Патріархи теж

⁶ Див. *Евангельский словарь библейского богословия*, 797.

⁷ Див. *Левинская, Деяния апостолов*, 113.

⁸ Див. Лопухин А. *Толковая Библия или комментарий на все книги Св. Писания Ветхаго и Нового Завета*. I, 2-е издание. Стокгольм: Институт перевода Библии 1987, 350.

⁹ Див. *Левинская, Деяния апостолов*, 114.

дотримувалися цього завіту, проте згодом він був забутий аж до часу Мойсея¹⁰. Бог сповнив свою обітницю, дану Авраамові, і визволив свій народ, який вийшов з Єгипту та протягом сорока років подорожував Синайською пестелею. На п'ятдесятий день після Пасхи, він (народ) підійшов до гори, на якій Мойсей отримав «оновлений» Закон¹¹. Це говорить про те, що П'ятдесятниця є пов'язана не тільки з «першими плодами» урожаю, а більше того, цього дня Бог дарував вибраному народові Декалог¹².

У раввиністичному юдаїзмі свято седмиць поступово набувало змін і стало днем оновлення завіту і дарування закону на горі Синай, це відбулося у II ст. по Р. Х. Щодо назви «П'ятдесятниця», то вона є засвідчена тільки в елліністичному юдаїзмі (Тов 2,1; 2 Мак 12,32)¹³.

Окрім молитви і жертвоприношень, у це свято читалися місця з книги закону Мойсея, а також з інших священних книг, таких, як Талмуд і Зоар¹⁴. За переданнями, ізраїльтяни віттями дерев прикрашали свої домівки, щоб підкреслити те, що коли Мойсей з Синаю приніс Закон, то гора тоді була зеленою.

Свято П'ятдесятниці християни, так само як і Пасху, перейняли від старозавітньої єврейської традиції, проте у його святкування вклали вже інший зміст. Для християн, як і для євреїв, це також був п'ятдесятий день після Пасхи, проте він був спрямований на вшанування події Зіслання Святого Духа на апостолів¹⁵.

Як нам відомо, на сороковий день після Воскресіння Христос вознісся на Небо, а перед цим заповів своїм учням «не покидати Єрусалиму, але чекати обітниці Отця» (Ді 1,4), яка полягала у тому, що вони «будуть охрещені по кількох днях Святим Духом» (Ді 1,5). Христос говорив їм: «Та ви приймете силу Святого Духа, що на вас зійде, і будете моїми свідками в Єрусалимі, у всій

¹⁰ Див. Левинская. *Деяния апостолов*, 114.

¹¹ Див. Райт Н. *Деяния апостолов. Популярный комментарий*. Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея 2010, 18.

¹² Див. Райт. *Деяния апостолов*, 18.

¹³ Див. Левинская. *Деяния апостолов*, 114.

¹⁴ Див. Бажанов (архимандрит Никифор). *Энциклопедия библейская*, 536.

¹⁵ Див. *Праздник Святой Пятидесятницы - (Зелені Свята) - Зішестя Святого Духа // Промінь Любові № 6 (Червень 2004) <<http://www.promin-lubovi.narod.ru/public/6/pub6st2.htm>> (7.03.2019).*

Юдеї та Самарії й аж до краю землі» (Ді 1,8). Після цих подій апостоли, піднесені на дусі, повернулися в Єрусалим і перебували у горниці, якою, згідно з переданням, був дім святого Івана Богослова¹⁶. Як говорить нам Святе Письмо: «Всі вони пильно й однодушно перебували на молитві разом з жінками і Марією, матір'ю Ісуса, та з його братами...зібралось їх разом яких сто двадцять чоловік» (Ді 1,14-15).

Як нам відомо, на свято П'ятдесятниці в подяку за Синайський Закон ізраїльтяни численно збиралися у Єрусалимі. Сюди приходили не тільки палестинці, але також євреї, які жили в поселеннях, та прозеліти (погани, що прийняли юдейство). Отже, тими днями у Єрусалимі було дуже шумно. Апостоли очікували Новий Закон, який мав бути їм даним через Духа.

Як підкреслює Лука у Діяннях 2,1-3, у день П'ятдесятниці спільнота апостолів була зібрана в Єрусалимі, у вище згаданій горниці. І тут відбулася кульмінація сповнення обітниць, даної Спасителем: «Аж ось роздався знезацька з неба шум, неначе подув буйного вітру, і сповнив увесь дім, де вони сиділи. І з'явилися їм поділені язики, мов вогонь, і осів на кожному з них» (Ді 2,2-3). Зовнішні прояви, такі, як шум, буйний вітер та язики полум'я, є доказом того, що Бог був присутній у цьому могутньому дійстві. Схожим місцем у Старому Завіті є 1 Цар 18,38-39. Щодо Духа у вигляді вогню то: «коли Івану треба було пізнати Святого Духа, Він зійшов на голову Христа в вигляді голуба; а тепер як мав навернутися весь народ, Він являється у вигляді вогню. Як на води йорданські Він зійшов не голубом, а у вигляді голуба (Лк 3,22), так і тут не вогнем, а у вигляді вогню»¹⁷.

Грецьке слово «*πνεῦμα*» є новозавітнім відповідником для старозітнього слова «*רוּחַ*». Хоч іноді воно означає вітер (Йо 3,8) і дихання (Мт 27,50; 2 Сл 2,8), проте найчастіше значенню цього слова приписують трактування «дух» - безтілесна істота, яка має почуття та мислення¹⁸, і саме про Нього йдеться у П'ятдесятниці.

¹⁶ Див. Дорожинський Д. *Празники церковного року*. Львів: Свічадо 2013, 189.

¹⁷ Дорожинський. *Празники церковного року*, 190.

¹⁸ Див. *Евангельский словарь библейского богословия*. 290-291.

Автор Діянь спеціально зазначає, що апостоли були зібрані разом тому, що Дух сходить для того, щоб поєднувати, а не розділяти. Це відбувається на П'ятдесятницю, щоб показати нам, що Вознесіння Ісуса свідчить про воскреслого Христа та Його присутність у Божих обителях нової «земної» реальності¹⁹. Будучи ще на землі, Ісус говорив своїм учням про те, що вони проповідуватимуть Євангеліє всім народам, проте учні дивувалися, як вони зможуть це робити, коли не знають інших мов. Христос їм на це мовив: «не журіться, як або що говорити, дано буде вам на той час, що маєте говорити; не ви бо будете говорити, а Дух Отця вашого в вас говоритиме» (Мт 10,19-20). Завдяки йому апостоли почали свідчити про Ісуса в Єрусалимі, і в усій Юдеї та Самарії, як Він їм заповів перед своїм Вознесінням. Також надав їм урочисте посвячення і призначення на апостольські труди, зробивши їх *премудrimi ловцями* всієї вселенної²⁰. Вони несли явне усвідомлення про гріх, праведність, Божий суд для грішників, а також працювали над їхнім наверненням від гріха та спасіння у Христі²¹.

У П'ятдесятниці відбувається сповнення обітниць, даної Богом для Авраама: «І благословляться в тобі всі племена землі!» (Бут 12,3). Дуже цікавим є те, що по тексту Святого Письма ця обітниця йде після глави про Вавилонське замішання мов (Бут 11,1-9). Після цього люди перестали розуміти один одного. Лука ж у другій главі Діянь говорить про те, що з П'ятдесятницею прокляття відміняється, а обіцянка, яка була дана Авраамові, здійснюється. Як наслідок все людство має змогу почути Добру Новину про Ісуса²².

Люди, які почули великий шум, поспішили на місце тієї події. Проте, коли вони прибули, шум вже ущух і вогненних язиків вже не було видно. Присутні були вражені тим, що Христові учні, які в основному були галилеянами і які, як відомо, були невченими та не знали інших мов, окрім

---

¹⁹ Див. Райт. *Деяння апостолов*, 19.

²⁰ Див. Дорожинський. *Празники церковного року*, 191.

²¹ Див. *Біблія з коментарями для повного життя. Новий Завіт з симфонією* / пер. Селезінка І, ред. Бочко В. Минск: Белпринт 1997, 247.

²² Див. Райт. *Деяння апостолов*, 23.

свого рідного галилейського діалекту, однак розмовляли різними мовами²³. «Хіба не галилеяни всі оці, що розмовляють? Як же воно, що кожний з нас чує нашу рідну мову? [...] Що б це могло бути?» (Ді 2,7-8,12). Усі вважали це великим чудом, проте знайшлися і ті, які насміхалися: «То вони молодим вином повпивалися» (Ді 2,13).

Дар говоріння мовами або глосолалія (з грец. - *γλωσσολαλία*), який отримали апостоли, вважався знаком, даним від Господа, який супроводжував хрещення Духом Святим²⁴. «Істинне говоріння мовами – це надприродна об'ява Святого Духа, тобто говоріння, натхнене Духом, коли віруючий говорить мовою, яку він ніколи не вчив. Вона може бути відомою людською мовою (Ді 2,6) або мовою, невідомою на землі, і це не є «говоріння в екстазі», оскільки у Біблії навіть і немає такого терміну»²⁵. Петро, побачивши подив і насмішки людей, звернувся до зібраного народу з глибокою змістовною промовою (Ді 2,13-36), яка, по суті, стала першим проголошенням Євангелія до різних народів. У ній він посилався на пророцтво Йоїла, яке було проголошене ще у VIII ст. до Р. Х., а саме: «А після цього я виллю мій дух на всяке тіло. Ваші сини і ваші дочки будуть пророкувати, вашим старим сни будуть снитись, і ваші юнаки будуть бачити видіння. Та й на рабів та на рабинь того часу я виллю мій дух» (Йоїл 3,1-2). Багато з тих, хто слухав це з сокрушеним серцем, почуттям розкаяння та щирим жалем за свою попередню поведінку, зверталися до апостолів і запитували їх: «Що нам робити, мужі брати?» (Ді 2,37). «Покайтесь, і нехай кожен з вас охреститься в ім'я Ісуса Христа на відпущення гріхів ваших, і ви приймете дар Святого Духа. Для вас бо ця обітниця і для дітей ваших, та й для всіх тих, що далеко, скільки б їх покликав Господь, наш Бог» (Ді 2,38-39), - відповіли апостоли. Того дня близько трьох тисяч людей долучилися до Христової Церкви²⁶.

У християнському розумінні П'ятдесятниця стає дуже важливим днем, у якому на Церкву був вилитий Святий Дух. З цього можна зробити висновок про

²³ Див. Дорожинський. *Празники церковного року*, 191.

²⁴ Див. *Біблія з коментарями для повного життя*, 251.

²⁵ Див. *Біблія з коментарями для повного життя*, 251.

²⁶ Див. Дорожинський. *Празники церковного року*, 192.

здійснення пророцтва Івана, у якому він говорив, що: «Він (Христос) буде вас хрестити Духом Святим» (Мр 1,8). Також сповнення слів Ісуса, які Він казав своїм учням: «Та ви приймете силу Святого Духа, що на вас зійде, і будете моїми свідками в Єрусалимі, у всій Юдеї та Самарії й аж до краю землі» (Ді 1,8). З цього моменту Церква в особі апостолів і їх наступників несе у світ Добру Новину про Христа.

1.2. Встановлення свята П'ятдесятниці від апостольських часів і до наших днів.

Залишаючи старозавітню назву святу П'ятдесятниці, Церква надала йому іншого значення та змісту. Із старозавітного святкування був запозичений тільки історичний мотив про надання закону Божого на горі Синай, але поєднаний із даром Зіслання Святого Духа на апостолів²⁷. Місце Синайського закону заступила благодать Святого Духа, який є основоположником закону, що подає силу до його виконання²⁸. Для Церкви головним мотивом у святкуванні цього свята стає подія Зіслання Святого Духа на апостолів²⁹. Тому його починають називати Днем Зіслання Святого Духа або Днем Святої Трійці³⁰. Блаженний Єронім пише: «заснування закону Синайського і Сіонського відбулося у п'ятдесятний день після Пасхи. На Синаї від землетрусу трусилася земля: на Сіоні трусився дім апостолів. Там серед вогню і блискавок били громи і великий голос: тут у вигляді вогняних язиків був шум з неба. Там звук труби заgrimів слова закону: тут Євангельська труба промовила устами апостолів»³¹. Таким чином, день П'ятдесятниці, який був щорічним спогадом дарування Закону Божого на горі Синай, так само і для християн зробився

²⁷ Див. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Підготував д-р. літ. богосл. Сабат П., ред. Бурка Л. Радіо «Воскресіння», 2 червня 2012.

²⁸ Див. Дебольський Г. *Дни богослужения Православной Церкви*. Т. II. Москва: Отчий Дом 1996, 253.

²⁹ Див. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Радіо «Воскресіння».

³⁰ Див. *Настольная книга священнослужителя*. Т. I, 2-е издание. Москва: Издательский отдел Московского Патриархата 1992, 508.

³¹ Дебольський. *Дни богослужения Православной Церкви*, 253-254.

щорічним святом урочистого відкриття даної святим апостолам влади навчати, священнодіяти та управляти³².

Назва свята як Пресвятої Трійці пояснюється тим, що саме через сходження Святого Духа на апостолів відкрилася звершувальна дія третьої особи Пресвятої Трійці, об'явлення Ісуса про Триєдиного Бога і участь Триєдиного Божества у справі спасіння людського роду, яке досягло досконалої ясності і повноти³³, тому що «у день Зіслання Святого Духа зароджується і починає діяти Христова Церква, яку Святий Дух провадить, просвічує, освячує і зберігає на дорозі правди»³⁴.

Як згадка про велику подію Зіслання Святого Духа це свято було встановлено апостолами. Його щорічно святкували, а також заповіли це робити також і всім християнам (1 Кор 16,8; Ді 20,16)³⁵. В Апостольських постановах є вказівка на П'ятдесятницю: «Через десять днів після Вознесіння є п'ятдесятний день від першого дня Господнього (Пасхи); цей день нехай буде великим святом. Тому що третьої години цього дня Господь послав дар Святого Духа»³⁶. В іншому місці цих же постанов у переліченні днів, у які раби мають бути вільні від праці, після Пасхи і Вознесіння згадується також і П'ятдесятниця: у П'ятдесятницю раби мають бути вільні від праці задля сходження Святого Духа, який даний тим, хто увірував у Христа³⁷. Саме тому свято П'ятдесятниці під назвою Дня Святого Духа з початку зародження Церкви святкувалося з великою урочистістю.

Особливого святкового духу цьому дню надавав звичай первісної Церкви звершувати хрещення. Блаженний Єронім пише, що на Сході був звичай хрестити на Пасху і П'ятдесятницю. Святий Іван Золотоустий і святий Прокл у своїх бесідах також згадують про новоохрещених. Ця традиція була заснована на прикладі апостолів (Ді 2,37). Як згадка про це і до сьогодні на певних

³² Див. Дебольский. *Дни богослужения Православной Церкви*, 254.

³³ Див. *Настольная книга священнослужителя*, 508.

³⁴ Катрій Ю. *Пізнай свій обряд*. Львів: Свічадо 2014, 167.

³⁵ Див. *Настольная книга священнослужителя*, 508.

³⁶ *Настольная книга священнослужителя*, 508.

³⁷ Див. Дебольский. *Дни богослужения Православной Церкви*, 255.

Літургіях перед читанням Апостола, замість піснеспіву «Святий Боже...» співається³⁸ «Ви що в Христа хрестилися, у Христа зодягнулися»³⁹.

До IV ст. П'ятдесятниця святкувалася разом з Вознесінням, а весь часовий проміжок від Пасхи до П'ятдесятниці вважався одним довгим святкуванням Пасхи. Із праці Тертуліана «De oratione» дізнаємося, що від неділі Пасхи до неділі П'ятдесятниці якогось поділу не існувало. Це було п'ятдесят днів радості з нагоди Воскресіння, Вознесіння, Зіслання Святого Духа і заснування Церкви. Ці події розуміли не як окремі події в історії спасіння, але як різні види одного і того ж прославлення Ісуса Христа як Бога⁴⁰. У кінці IV ст., внаслідок встановлення хронології і богослов'я, згідно з Книгою Діань Апостолів, період між Пасхою та П'ятдесятницею було поділено. П'ятдесят днів після Пасхи перестали звати П'ятдесятницею тому, що цією назвою почали називати тільки останній день – п'ятдесятний, тобто день Зіслання Святого Духа. Зміна характеру П'ятдесятниці, присвяченої події Зіслання Святого Духа, прийшла внаслідок впливів Константинополя та Антіохії. Константинопольський собор 381 р., який говорив про те, що слово П'ятдесятниця відноситься до п'ятдесятого дня і поминає Зіслання Святого Духа⁴¹. Нові окремі свята Вознесіння і Зіслання Святого Духа мали таке важливе догматичне значення для православної віри на переломі IV-V століть, що стали у центрі уваги Церкви. Встановлення свят Вознесіння та П'ятдесятниці розбило давню єдність пасхального періоду на дві частини. Сорок днів від Пасхи до Вознесіння і десять днів від Вознесіння до П'ятдесятниці⁴². Ці часові одиниці таким чином набули свого окремого значення і применшили єдність давнього розуміння часу П'ятдесятниці. П'ятдесятниця перестала бути закінченням Пасхи, а стала окремим святом. Чим більше затрачувалася єдність і суцільність пасхального періоду п'ятдесятьох днів, тим більше зростала важливість свята П'ятдесятниці як автономного, аж

³⁸ Див. Дебольский. *Дни богослужения Православной Церкви*, 258.

³⁹ *Священна і Божественна Літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого і святого отця нашого Василя Великого*. Львів: Місіонер 2003, 223.

⁴⁰ Див. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Радіо «Воскресіння».

⁴¹ Див. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Радіо «Воскресіння».

⁴² Див. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Радіо «Воскресіння».

поки вона не дорівнялася Пасці. Святий Григорій Богослов в неділю П'ятдесятниці говорить: «ми святкуємо П'ятдесятницю – прихід Духа, остаточне звершення обітниць сповнення надії, таїнство велике і вельми пошановане». Святий Амброзій Медіолянський у слові в день П'ятдесятниці говорить: «возвеселімся в цей день, так як на Пасху ми звеселилися. На Пасху хрестяться оглашенні, в П'ятдесятницю хрещені апостоли, за словом Господа, Який входячи на Небо сказав своїм учням: “Іван хрестив водою, ви ж будете хрещені по кількох цих днях Святим Духом” (Ді 1,5)»⁴³.

У VI - VII століттях до свята П'ятдесятниці було додано посвяття, щоб як найбільше уподібнити його до Пасхи. Свідченням того, що ще до сьогодні у нашій Церкві є затертим розуміння єдності і суцільності пасхального періоду п'ятдесяти днів є коліноприклонні молитви Вечірні понеділка після П'ятдесятниці. Вони були укладені святым Василієм Великим у IV ст. і свідчать про закінчення часу, коли можна було молитися у храмах лише стоячи⁴⁴. «Візантійський каноніст Матей Властар (XIV ст.) у своєму Номоканоні покликається на святого Василя Великого, який вимагав, щоб ті молитви проказувати на колінах задля великої пошани до Святого Духа»⁴⁵. У них Церква молиться Триєдиному Богові про дар благодаті Святого Духа та поширення Його милосердя у всіх наших потребах. Також просимо про поширення Божої благодаті і за усопших, щоб Господь пробачив усім нам гріхи, а тим, хто відійшли, дарував свободу і відпущення, а нас у нашому житті благословив і дав мирну кончину і всіх удостоїв Небесного Свого Царства⁴⁶. Тривання періоду п'ятдесяти днів показує, як воскреслий з мертвих Христос виявляє повноту свого владництва над створінням. Слід пам'ятати, що П'ятдесятниця символізує есхатологічну епоху, у якій через Зіслання Святого Духа Ісус Христос входить у видимий світ, щоб кожний, хто ввірує у Нього, був причасником спасіння і вічного життя з Богом⁴⁷.

⁴³ Див. Дебольський. *Дни богослужения Православной Церкви*, 256-257.

⁴⁴ Див. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Радіо «Воскресіння».

⁴⁵ Катрій. *Пізнай свій обряд*, 171.

⁴⁶ Див. Бажанов (архимандрит Никифор). *Энциклопедия библейская*, 536.

⁴⁷ Див. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Радіо «Воскресіння».

Формування літургійних текстів свята П'ятдесятниці. Вживання піснеспівів на свято П'ятдесятниці сягає давніх християнських часів. Зокрема, із стихир Вечірні перша на «Господи, взиваю я» і з Утрені – друга «на хваліте» є взята зі слова святого Григорія Богослова на це свято з певними доповненнями. Третя стихира «на хваліте» взята зі слова Григорія Богослова про Святого Духа. Кондак та ікос належать авторству Романа Сладкопівця, який жив на початку VI ст.. З канонів на Утреній, перший належить святому Космі Маюмському, другий Івану Дамаскину. Канон Повечір'я належить Нікейському митрополитові Теофану (IX ст.)⁴⁸. Заклучна стихира на «Слава і нині» з Вечірні П'ятдесятниці належить авторству Візантійського імператора Лева VI (IX ст.)⁴⁹. Змістом богослужбових текстів Вечірні, Утрені та Божественної Літургії цього свята є висловлення повноти радості і прослави Святого Духа та Святої Трійці⁵⁰. Вони закликають вірних поклонитися Богові у Трьох Особах: безначальному Отцю, співбезначальному Сину та предвічному Святому Духові, що просвічує і освячує наші душі. На особливу увагу серед богослужбових текстів заслуговують коліноприклонні молитви Вечірні понеділка після П'ятдесятниці, про які ми вже згадали вище. Ця Вечірня служиться зазвичай «не в неділю ввечері, а відразу після Літургії, близько полудня, у сам день П'ятдесятниці. Вона поєднується з Літургією для того, - пояснює о. Ісидор Дольницький, - щоб усі присутні на Літургії могли взяти участь у коліноприклонних молитвах»⁵¹. Їх є три, вони є досить довгими і мають наскрізь покутний характер.

Підсумовуючи все вище сказане, можна зробити висновок про те, що свято П'ятдесятниці від апостольських часів і до наших днів зазнало багато змін і набуло тих обрисів та літургійного характеру, які ми знаємо і практикуємо. II Ватиканський Собор, а саме Догматична конституція про Церкву, про значення події Зіслання Святого Духа говорить наступне:

⁴⁸ Див. Дебольский. *Дни богослужения Православной Церкви*, 256.

⁴⁹ Див. Скабалланович М. *Христианские праздники. П'ятдесятница. Воздвижение Честного креста*. Киев: Свято-Троицкая Сергиева Лавра 1995, 59.

⁵⁰ Див. Катрій. *Пізнай свій обряд*, 169.

⁵¹ Катрій. *Пізнай свій обряд*, 171.

«В день П'ятдесятниці було послано Святого Духа, щоб Він безнастанно освячував Церкву і щоб віруючі через Христа мали “доступ до Отця в однім Дусі” (Еф 2,18). Він – Дух життя, тобто джерело води, яка струмує в життя вічне (Йо 4,14, 7,38–39); через Нього Отець животворить людей, мертвих через гріх, аж поки воскресить і їхні смертні тіла у Христі (Рим 8,10–11). Дух перебуває в Церкві й серцях вірних, наче у храмі (1 Кор 3,16, 6,19), в них і молиться та засвідчує усиновлення їх (Гал 4,6; Рим 8,15–16, 8,26). Наводячи Церкву “на всю правду” (Йо 16,13), Він наділяє її різними єрархічними та харизматичними дарами, ними її скеровує, єднає її в сопричасті й служінні, оздоблює своїми плодами (Еф 4,11–12; 1 Кор 12,4; Гал 5,22). Силою Євангелія Він омолоджує Церкву, постійно її оновлює і провадить до її довершеного єднання з Женихом»⁵².

1.3. Аналіз пам'яток мистецтва візантійського ареалу із зображенням події-свята Зіслання Святого Духа на апостолів від найдавніших часів і до XVI ст. з виокремленням творів з теренів Київської митрополії.

Іконографія події Зіслання Святого Духа або П'ятдесятниці не є просто зображенням біблійного сюжету, який описаний у другому розділі Книги Діянь Апостолів. Вона є її символічною екзегезою, яка надає конкретному біблійному тексту своєрідну інтерпретацію⁵³.

Як ми вже зазначали вище, до кінця IV ст. свята Вознесіння і П'ятдесятницю святкували разом. «Для прикладу, у Єрусалимській Церкві на п'ятдесятий день після Пасхи хресним ходом піднімалися на Оливну гору, а ввечері у храмі, побудованому на місці Сіонської горниці, згадували Зіслання Святого Духа»⁵⁴. Яскраве іконографічне підтвердження цієї літургійної практики знаходимо на одній з ампул⁵⁵, яка зберігається у м. Монца (Італія, неподалік Мілану) у базиліці Сан Джованні (San Giovanni Battista) (додаток 1),

⁵² II Ватиканський Собор. *Догматична конституція про Церкву Lumen gentium* [«Світло народів»] (21.11.1964), 56-57.

⁵³ Janocha M. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*. Warszawa: Neriton 2001, 402-403.

⁵⁴ Нефедова Н. *Іконографія Пятидесятниці: сложный путь создания образа* // Татьяна день. Молодежний интернет-журнал МГУ <<http://www.taday.ru/text/1101264.html>> (18.05.2019).

⁵⁵ Ампула – невелика посудина з глини, скла або металу з широким тулубом і вузьким горлом (часто з двома ручками), призначалася для зберігання рідини: мира, освяченої води та інших освячених рідин. *Ампула* // Православная Энциклопедия <<http://www.pravenc.ru/text/114590.html>> (8.04.2019).

яка датується VI ст. і є одним з найдревніших збережених зображень події⁵⁶. На ньому бачимо у верхній частині Христа, який возноситься у славі на Небо. Нижче представлена Богородиця та апостоли. На голову Богоматері десницею Бога Отця зсилається Святий Дух у вигляді голуба⁵⁷. Особливістю цього зображення є те, що апостоли і Богородиця стоять, а не сидять, як ми зустрічатимемо в іконах пізнішого періоду. Можна припустити, що це є свідченням якраз того, що під час події Вознесіння вони перебували на горі і Ісус, возносячись, говорив до них: «Та ви приймете силу Святого Духа, що на вас зійде, і будете моїми свідками в Єрусалимі, у всій Юдеї та Самарії й аж до краю землі» (Ді 1,8). Тому автор даної ампули вирішив зобразити це у такий спосіб – представити Вознесіння Господа Ісуса Христа на небо і заповідь обітниць та водночас її виконання⁵⁸.

Ще один зразок іконографії цього свята з того самого століття – мініатюра Зіслання Святого Духа, яка міститься у сирійському кодексі Рабули з 586 р. (зберігається у м. Флоренція; додаток 3)⁵⁹. Розповіді євангелістів про Утішителя згори, який мав огорнути апостолів (Лк 24,49; Йо 14,16-17; 15,26; 16,7) стала причиною того, що зображення події Зіслання Святого Духа було включено як одну з мініатюр лицевих Євангелій⁶⁰. Як і в інших мініатюрах цього кодексу, так і тут вимальовуються основні риси сюжету, які ще не стали іконографічним шаблоном⁶¹. Автор лише частково слідує тексту Діянь Апостолів. Так як і на ампулі з м. Монци, апостоли стоять, а серед них знаходиться Богородиця, про яку євангеліст Лука прямо не згадує у своїй

⁵⁶ Див. *Ампулы Монцы* // Византия в картинках <<https://theofilakt.livejournal.com/36400.html>> (8.04.2019).

⁵⁷ Див. Покровский Н. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*. С.-Петербург: Типографія Департамента Удилов 1892, 433.

⁵⁸ Схоже поєднання сюжету також повторювалося у латинських середньовічних кодексах, для прикладу, мініатюра з латинської Біблії (Bible of San Paolo fuori le Mura, Рим), (додаток 2), яка була створена близько 875 року. Проте це не є зображенням двох подій так як це є на ампулі Монци. Євангеліст Лука у 33 стиху другої глави книги Діянь передає слова апостола Петра, який каже: «Він, отже, вознесений Божою правицею, одержав від Отця обіцяного Святого Духа й вилив його: ось воно те, що ви бачите й чуєте». Це свідчить про дослівне передання, цих, вище сказаних слів у зображенні даного сакрального зразка, про що також стверджує Покровский Н.

⁵⁹ Див. *Найдавніші зображення Зіслання Святого Духа* // Провінція Святого Миколая, Васильянський чин Святого Йосафата в Україні <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/dukhovnist/1041-2014-06-04-17-35-27>> (16.05.2019).

⁶⁰ Див. Покровский Н. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 448.

⁶¹ Див. Покровский Н. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 538.

розповіді (Ді 2,2)⁶². Автор мініатюри виділяє Богородицю, розміщуючи її у центрі з золотим німбом та жестами обох рук. Німби апостолів створені синьою контурною лінією, і вони з'являються довкола голів Христових учнів лише у цій події, у інших сюжетах апостоли зображені без німбів. З темно-синього сегменту неба на голову Богородиці сходить Святий Дух у вигляді голуба, з дзьоба якого виходить вогняний язик⁶³. Також такі язики бачимо і над головами апостолів⁶⁴, що є символом дару Святого Духа, згідно опису Ді. 2. Також можна припустити, що Богородиця та апостоли, які знаходяться у передньому ряді, творять своїми правицями знаки благословення. Окрім того, Марія лівою рукою, яка є опущена донизу та розвернена долонею до глядача, наче запрошує кожного з нас стати учасниками цієї події, тобто прийняти Святого Духа. У ногах зображених персонажів розсипані квіти, а на задньому плані намальовані дерева зеленого та блакитного кольорів. Можна припустити, що автор зображає трави, оскільки Сіонська світлиця, де на апостолів зійшов Святий Дух, була прикрашена гілками дерев і квітами, згідно з єврейською традицією⁶⁵. Це є згадкою того, що на Синайській горі все квітнуло і зеленіло того дня, коли Мойсей отримав скрижалі Божого Закону (Лев 23,10-17). Також це є пригадування часу, коли ізраїльський народ, подорожуючи пустелею, був змушений жити у наметах з гілок дерев⁶⁶.

Дві згадані пам'ятки VI ст. подають іконографію такою, якою вона збережеться на християнському заході і потім «повернеться» до мистецтва східних церков через латинські впливи. Важливими акцентами цієї іконографії є присутність постаті Богородиці, зображення Святого Духа у вигляді голуба та представлення на зображеннях лише тринадцяти осіб та відсутність виразної вказівки на місце зображуваної події (інтер'єр чи екстер'єр споруди).

На жаль, до наших днів не дійшли пам'ятки наступних двох століть. По хронології наступними є мініатюри від середини IX ст. з книг, мистецтво яких

⁶² Див. Покровский. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 449.

⁶³ Див. Нефедова. *Иконография Пятидесятницы: сложный путь создания образа*.

⁶⁴ Див. Покровский. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 449.

⁶⁵ Див. *Настольная книга священнослужителя*, 508-509.

⁶⁶ Див. Дебольский. *Дни богослужения Православной Церкви*, 258.

було повне полеміки з іконоборцями. Серед найзнаковіших є Хлудівський Псалтир (додаток 4). Особливістю даного зображення є те, що між двома групами апостолів, які сидять, зображено вже не Богородицю⁶⁷, а «Престіл приготований» - Етимасію. Ця іконографія заснована на наступних стихах Псалтиря: «Бо ти взяв в оборону мій суд і мою справу, возсівши на престолі. Суддя справедливий. І правдою судитиме вселенну, і народи розсудить справедливо» (Пс 9,5;9). «Твердо стоїть престол твій з давніх давен, ти єси споконвіку» (Пс 93,2). Такий самий образ знаходимо у Книзі Одкровення Йоана 4,2: «І от престол стояв на небі, а на престолі - сидячий»⁶⁸. «Престіл — це знаково-символічний образ Бога Отця — Джерела і основи буття Пресвятої Трійці. Книга — образ Ісуса Христа, предвічного Слова (Логоса), що відкрив Боже Слово людям. Голуб – образ Святого Духа»⁶⁹. Таким чином центральне місце займає символ Святої Трійці. Вогняні промені сходять на апостолів з двох небесних сегментів. Ця схема виникла перше у мініатюрах, а тоді поширилася в храмовому мистецтві. За своїм богословським значенням сюжет П'ятдесятниці претендував на одну з найважливіших частин храму – купол. У зеніті купола поміщається Престіл, від якого відходять промені-язики до розміщених по колу апостолів. Нижче апостолів зображають представників народів, просвічених апостольською проповіддю⁷⁰. До наших днів збереглася подібна мозаїка у куполі церкви Хосіос Лукас (додаток 5), яка знаходиться у м. Фокида (Греція) і датується XI ст. Цікавим є те, що цей сюжет знаходиться у куполі над вівтарною частиною храму і може мати богословське значення зшестя благодаті Святого Духа на Дари, які знаходяться на Престолі. Від пізнішого зразка даного типу з Базиліки Сан Марко (Basilica di San Marco у м. Венеція), його відрізняє те, що народи, які прийшли на шум вітру (Ді 2,6), зображені у «вітрилах»⁷¹. Розкриємо значення цього зображення на основі

⁶⁷ У післяіконоборчих пам'ятках і аж до XVI ст. у сцені П'ятдесятниці Богородиця не зображається.

⁶⁸ *Этимасия* // Академик <<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1214211>> (2.05.2019).

⁶⁹ Тимо С. *Етимасія* // Навчальні матеріали. Іконописна школа Українського католицького університету <http://radruzh.org/navchalni_materialy/> (12.12.2019).

⁷⁰ Нефедова. *Іконографія Пятидесятниці: сложный путь создания образа.*

⁷¹ Елементи купольної конструкції, що забезпечують перехід від квадратного, в плані підкупольного простору, до кола купола або його барабана. Вітрила мають форму сферичного трикутника, вершина якого звернена донизу і заповнює простір між арками, які з'єднують стовпи підкупольного квадрату. *Паруса* // Большая

Етимасії, яка знаходиться у Базиліці Сан Марко у сцені Зіслання Святого Духа на апостолів (додаток 6). Це зображення сягає XII – XIII століть⁷². Образ «Етимасії» представляє Трійцю, як було вже зазначено вище, і знаходиться у центрі купола у колі, що символізує Божу славу. Структура куполу творить круг, по периметру якого на престолах із книгами або сувоями в руках сидять апостоли. Це є символом єдності, рівності та сопричастя апостолів, що зібралися довкола голови Церкви – Христа, попри те, що Він присутній невидимо⁷³. До кожного з них від «Престолу приготованого» надходять промені з язиками полум'я, як дару Святого Духа. В основі куполу, між вікнами, розміщені групи народів, кожна з яких автор представив у кількості двох осіб. Також є написи, які вказують на те, що це за люди: іудеї, прозеліти, каппадокійці, жителі Понту, Азії, Фригії і Памфілії, Єгипту, Лівії, римляни, критяни, араби, партяни, мідяни, еламії, мешканці Месопотамії (Ді 2,9-11). Загалом є шістнадцять таких груп, рівно ж стільки, скільки згадано у Книзі Діян Апостолів, це ті групи, до яких проповідували Христові учні (Ді 2,6-7). Майстер даного зразка мозаїки, творячи це зображення, уміло передає етнографічні особливості кожної з цих народностей, особливо це можна побачити по тому, в якому одязі вони вдягнені. Особливо з-поміж інших виділяються римляни, які представлені в кольчугах, також один з них має щит. Іудеї в головних пов'язках, які нагадують турецький тюрбан; критян зображено в високих шапочках; араби представлені з темною шкірою та напівнагі; еламії мають головні убори гострокутної форми; жителі Месопотамії в шатах на зразок древньоруських княжих шат і в шапках різного фасону; азіати представлені з вусами; єгиптяни так, як араби, зображені напівголими та чорношкірими⁷⁴. Зображення цих народів підкреслює місійне завдання Христа, яке Він заповідав своїм учням: «Та ви приймете силу Святого Духа, що на вас зійде, і будете моїми свідками в Єрусалимі, у всій Юдеї та Самарії й аж до краю

землі» (Ді 1,8). Воно є символом того, що Церква в особі апостолів та їх наступників несе усім Добру Новину, завдяки якій кожен може досягнути спасіння.

Також до пам'яток, у яких маємо зображення Етимасії належить Мініатюра з Кодексу слів Григорія Богослова (додаток 7), який датується не пізніше як середина XII ст. і супроводжується тлумаченням митрополита Микити Іраклійського⁷⁵. Дане зображення демонструє нам розкішну кімнату-трикліній⁷⁶, дванадцять апостолів сидять півколом⁷⁷ красивою групою. По центру зображений апостол з книгою, з обох боків від нього два апостоли з жезлами і чотири євангелиста з книгами в руках, решта всі з сувоями. Над головами зображених осіб представлено небо у вигляді сфери, у якій знаходиться трон з багряною подушкою та книга в золотій оправі. На книзі - Святий Дух. Від трону на голови апостолів сходять білі промені з червоними язиками полум'я. Внизу з двох сторін бачимо дві групи людей, які представляють народи, присутні при події Зіслання Святого Духа⁷⁸.

Зразки вже трішки іншого типу, без Етимасії, можемо знайти у X-XI століттях і одним з таких є «Берлінська таблиця» (додаток 8) з слонової кістки, яка має наступні особливості: сегмент неба, всіяний зірками, одні апостоли з сувоями в руках, а інші з книгами. Сидять вони наче однією групою, щільно розміщені вздовж півкруглої лави-триклінія. Серед натовпу, який стоїть у захопленні від побаченого, на передньому плані зображено царя, вдягнутого у далматичку з лором, з діадемою на голові та сувоем у руці. Також присутній філософ з сувоем у руці⁷⁹.

⁷⁵ Див. Григорий Богослов // Православная Энциклопедия <<http://www.pravenc.ru/text/166811.html>> (9.04.2019).

⁷⁶ Трикліній - (лат. triclinium; грец. триκλίσιον, від три - «три» + κλίση - «ложе») – у стародавньому Римі обідній стіл з ложами з трьох боків для лежання під час їжі, а також приміщення де цей стіл міг стояти. *Трикліній* // Вікіпедія. Вільна енциклопедія <<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B9>> (10.04.2019).

⁷⁷ Від X ст. апостоли у пам'ятках східних церков сидять переважно півколом, яке нагадує форму лав, які йдуть по периметру апсиди у Вівтарі.

⁷⁸ Див. Покровский. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 450-451.

⁷⁹ Див. Покровский. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 452.

Варто згадати дві ікони Зіслання Святого Духа, які є частинами епістиліїв⁸⁰ з монастиря святої Катерини на Синаї (додатки 9 і 10) і датуються серединою та другою половиною XII ст. Їх характерними рисами є розміщення апостолів двома щільними групами, між якими є вільний простір, призначений для Христа. На першому зразку (додаток 9) відсутні «народи». Тут представлено лише дві постаті, які поміщені всередині вигнутого профілю лави, на якій сидять апостоли (ікона другої половини XII ст.) Один з персонажів має «варварські» риси (це може бути ефіоп), а інший одягнений, як візантійський імператор⁸¹. «Варвар» представляє собою ще неохрещену людину, а імператор, як перше обличчя християнської держави, символізує народ «Нового Ізраїля»⁸². На зразку ж з середини XII ст. (додаток 10) відсутні будь-які постаті, які могли б бути поміщені у вигнутому профілі лави. Ще однією відмінною характеристикою цих двох зразків є те, що ікона Зіслання середини XII ст. (додаток 10) виокремлює дві центральні постаті, якими є верховні апостоли Петро і Павло, на відміну від зразка другої половини XII ст. (додаток 9).

Розглядаючи попередні іконографічні зображення, ми побачили різні варіанти змальовування натовпу народу у нижній частині представленої події Зіслання Святого Духа та помітили, що з плином віків кількість персонажів зменшувалася. У давньовізантійських зразках натовп народу представляється по-різному. Іноді в неї вводилися постаті царя і чорношкірих людей. Група народу іноді була підписана «Племена, народи». Пізніше на їх місці з'явилася постать царя з обрусом (полотном) в руках і дванадцятьма сувоями. Ця фігура отримала напис «Космос» – «весь всесвіт». Те ж саме ми бачимо пізніше в грецьких і київських пам'ятках XIV-XVIII століть⁸³.

---

⁸⁰ Епістилій (з грец. «поставець») — довга дошка, на якій зображалась ікона Христа в оточенні Богородиці, Івана Предтечі та святих, що схилились до Нього в молитовних позах. Згодом ікони на темплоні трансформувались в ряд «Моління» (грец. Деїсіс). Також на деяких збережених епістилонах зауважуємо ікони празників, що розміщуються поміж іншими іконами, серед яких ікони святих і зображення «Спаса Нерукотворного». Зелінко Р. *Формування і структура українського іконостаю* // Релігійно-інформаційна служба України <https://risu.org.ua/ua/index/spiritual_culture/icon/interior/ikonostas> (29.04.2019).

⁸¹ Див. Нефедова. *Іконографія Пятидесятниці: складний путь создания образа*.

⁸² Див. Нефедова. *Іконографія Пятидесятниці: складний путь создания образа*.

⁸³ Див. Соколова І. *Святая Троица. Иконография Пятидесятницы. Пятидесятница: иконы, фрески, мозаики* //

<<https://mon-sofia.livejournal.com/2660070.html>> (25.10.2019).

Класичним зразком візантійської іконографії П'ятдесятниці є ікона, яка є частиною епістилію з монастиря Катерини на Синаї (додаток 11) і датується XIV ст. Можливі також і варіанти без зображення будь-яких постатей внизу ікони, як це представлено на синайському зразку середини XII ст.⁸⁴ (додаток 10).

Схожою за композиційним оформленням до вищерозглянутої «Берлінської таблиці» та синайських зразків XII ст. є фреска Зіслання Святого Духа з храму Переображення, що у м. Палехор (Кіпр), XVI ст. (додаток 13). Характеристикою цього зображення є відсутність народів чи певних груп людей, тут зображено постать «царя з обрусом». Також у стінописі відсутня постать Богородиці, бо у стародавніх візантійських зображеннях П'ятдесятниці Матір Божа не зображалася серед апостолів аж до XVII ст. Ця практика перейшла до грецької та київської іконографії із Заходу⁸⁵.

Наступним сакральним зразком зображення події Зіслання Святого Духа, але у стінописі храму, є мозаїка П'ятидесятниці Катедрі Санта Марія Нуова (Cattedrale di Santa Maria Nuova, м. Монреаль, Сицилія), яка виконана у візантійському стилі і датується XII ст. (додаток 14). Її характеристикою є простота, оскільки на ній немає ані групи людей, ні царя⁸⁶. Також характерним для середньовічного мистецтва у верхній частині мозаїки зображено півколо, з якого сходять промені світла на кожного з апостолів⁸⁷, що ми зустрічаємо також і на Берлінській таблиці, яка була представлена вище.

Щодо іконопису на українських теренах, то він прийшов до нас «разом із прийняттям християнства з Візантії, під сферу впливу якої потрапили й інші східноєвропейські та близькосхідні країни»⁸⁸. Перший із знаних нам сакральних

⁸⁴ Проте подекуди можна ще зустріти ікони чи настінні розписи, для прикладу, зразок сцени П'ятдесятниці, з зображенням великої кількості людей разом з царем, яка датується XIV ст. і походить з Печської патріархії (Сербський патріархат) (додаток 12).

⁸⁵ Див Соколова И. *Святая Троица. Иконография Пятидесятницы. Пятидесятница: иконы, фрески, мозаики.*

⁸⁶ Див. Покровский. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 453

⁸⁷ Див. Иванчо. *Икона і Літургія*, 394.

⁸⁸ Ісаєвич Я. *Українська культура в середньовіччі та на світанку нової доби*, 33. // <https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FIsayevych_Yaroslav%2FUkrainska_kultura_v_serednovichchi_i_na_svitanku_novoi_doby.pdf> (22.05.2019).

українських зразків знаходимо у Софії Київській⁸⁹. Біблійні сюжети, які використані у розписі храму та їх розташування, мають чіткий ідейний задум, що впливає з призначення Собору, як головного храму ранньофеодальної давньоруської держави – Київської Русі⁹⁰.

Зображення сцени Зіслання Святого Духа (додаток 15) знаходиться на одній зі стін «трансеπτу»⁹¹. Щодо композиції фрески Зіслання Святого Духа, то зображення є найпростішим зразком візантійського типу⁹². Вона знаходиться на суміжній стіні південної сторони трансеπτу і є наступною після сцен «Увірування Томи» та «Послання учнів на проповідь»⁹³. Можна припустити, що описувана нами сцена розміщена поруч саме з цими двома сюжетами, оскільки лише у Дусі Святому можна сказати «Ісус є Господом» (1 Кор 12,3), а Тома через вкладання пальців у бік Ісуса увірував і визнав Ісуса Господом (Йо 20,27-28). Також «Послання учнів на проповідь» і «Зіслання Святого Духа» мають свою паралель, оскільки «Духом Святим апостоли надихаються на сміливу проповідь Христа»⁹⁴ (Ді 4,31). Загальна композиційна структура фрески, яку описуємо, представлена у формі триклінія. Традиційний півкруг неба, що зображений у верхній центральній частині фрески, символізує Божу присутність⁹⁵. На цьому зразку стінопису немає ані натовпу людей, ні царя⁹⁶, яких часто можна побачити у нижній частині зображення. Також відсутня постать Богородиці, є лише залишений невеличкий вільний простір між двома групами апостолів, що свідчить про невидимо присутнього Христа⁹⁷. У сюжеті відсутня візуалізація Святого Духа, тобто немає ані променів, ані голуба, ні вогняних язиків. Навколо голів кожного з апостолів є німби, як символ

⁸⁹ Давньоруські літописи згадують закладення Святої Софії під 1017 і 1037 рр. *Час побудови собору // Софія Київська*. Національний заповідник <<https://st-sophia.org.ua/uk/muzeji/sofijskij-muzej/chas-pobudovi-soboru/>> (4.04.2019).

⁹⁰ Див. *Мозаїки та фрески Софії Київської*. Київ: Мистецтво 1971, 5.

⁹¹ Трансепт (від пізньолат. *Transseptum* – *trans* «поза» і *septum* «перегородка») — поперечний неф (корабель), в базиліках і хрестоподібних храмах, який перетинає основний (повздовжній) неф під прямим кутом і кінцями виступає з загального простору споруди. *Трансепт // Академик* <<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/348975>> (3.05.2019).

⁹² Див. Покровский. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 453.

⁹³ Див. *Фрески Софійського Собору // Софія Київська – собор і заповідник Софія Київська* <http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/ua/freski_sofiivskogo_soboru.shtml> (12.05.2019).

⁹⁴ Див. Синод Єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, § 263.

⁹⁵ Див. Креховецький Я. *Богослов'я та духовність ікони*. Львів: Свічадо 2008, 196.

⁹⁶ Див. Покровский. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 453.

⁹⁷ Див. Креховецький. *Богослов'я та духовність ікони*, 196.

сповнення їх Святим Духом⁹⁸. За композицією Софійська фреска Зіслання Святого Духа максимально наближена з мозаїкою П'ятдесятниці з катедри у м. Монреаль (Сицилія), яку ми розглянули вище і яка є трішки пізнішою (XII ст).

Ікони Зіслання Святого Духа періоду початку XV і до кінця XVI ст. можна погрупувати за наступними особливостями: зображення апостолів, додаткові елементи, які символізують Зшестя Святого Духа, присутність постаті Космосу та Богородиці, а також додаткових персонажів, які не мають безпосередньої дотичності до події Зіслання Святого Духа.

Отже, в іконографії окресленого періоду бачимо такі сакральні зразки, де апостоли сидять двома півкруглими групами, це представлено у таких іконах, як Зіслання Святого Духа з с. Журавин XV – XVI століття (додаток 16); с. Стара Скварява, середина XVI ст., Перемишлянщина (додаток 18); з ц. Параскеви, с. Дальова, Перемишльська школа, середина XVI ст. (додаток 19); с. Ванівка, друга половина XVI ст., Самбірська школа (додаток 21); ц. Святого Духа, м. Рогатин, третя чверть XVI ст. (додаток 23); 70-роки XVI ст., с. Наконечне, Федуско, маляр з Самбора (додаток 24); м. Калуш, остання чверть XVI ст. (додаток 25). На всіх перелічених вище іконах апостоли сидять досить щільно відносно один одного, лише на зразку з м. Рогатин їхнє розміщення є вільнішим.

Існує група ікон, які більш схематично передають півколо лави і практично розділяють дві групи апостолів між собою. Це ікони з с. Поляна, перша половина XVI ст. (додаток 17); самбірської школи, друга половина XVI ст. (додаток 20); с. Лопушанка, друга половина XVI ст. (додаток 22); с. Вовче, кінець XVI ст. (додаток 26). На всіх зразках апостоли сидять досить щільно.

Особливістю ікон з с. Поляна, першої половини XVI ст. (додаток 17) та зразка самбірської школи, другої половини XVI ст. (додаток 20) є промінь, що сходить з небесної півсфери, який розгалужується, від голуба (Святого Духа),

---

⁹⁸ Іванчо. *Ікона і Літургія*, 413.

на три промені. Цей сюжет був взятий з іконографії Різдва Христового і Богоявлення Господнього⁹⁹.

Зближена композиційно і стилістично є ікона з с. Вовче (додаток 26), що з'єднує тему П'ятидесятниці з постаттю святого Миколая, який зображений справа. Сцена Зіслання Святого Духа була вписана в квадрат і тому є менш вертикальною. Старець-Всесвіт вписаний у чорне «вікно»¹⁰⁰. Щодо постаті Богородиці, то вона відсутня на всіх наведених вище зразках. Та з кінця XVI ст. на іконі Зіслання Святого Духа вже можна буде зустріти постать Богоматері, яка займає центральне місце у композиції. Це ми можемо побачити на зразку з с. Сколе (додаток 28).

Унікальною серед українських ікон Пятидесятниці XV-XVI століть є ікона Зіслання Святого Духа із с. Радруж кінець XIV – початок XV ст. (додаток 27), яка у своїй композиції має трикутний, гострий синтрон¹⁰¹, на якому сидять апостоли. У відкритому сегменті неба зображений Ісус Христос, про що свідчить хрещатий німб. Це свідчить про те, що Він не залишив своїх учнів після Вознесіння і продовжує скеровувати їхні стопи, серця та уми¹⁰².

Підсумовуючи все вищевказане, можна зробити висновок про те, що іконографія події Зіслання Святого Духа бере свій початок з біблійної розповіді євангелиста Луки (Ді 2,1-4), але не слідує стисло за текстом, а доповнюється різними богословськими змістами. Для прикладу: Святий Дух під виглядом голуба, присутність постаті Богородиці, Етимасія, Цар-Космос тощо. На початках, відомих нам, мало місце поєднання сцени Зіслання Святого Духа з подією Вознесіння Господнього, оскільки до кінця IV ст. ці два свята святкувалися разом. Це демонструє ампула з м. Монца (VI ст.). Далі відбувається період встановлення іконографічного канону, згідно з

⁹⁹ Див. Janocha. *Ukraińskie i białoruskie ikony Gwiqteczne w dawnej Rzeczypospolitej : problem kanonu*, 407.

¹⁰⁰ Див. Janocha. *Ukraińskie i białoruskie ikony Gwiqteczne w dawnej Rzeczypospolitej : problem kanonu*, 407.

¹⁰¹ Сидіння вздовж стін апсиди, призначене для духовенства, присутнього при читанні апостольських писань; центральне місце (трон) відводили єпископу або митрополиту, з боків – іншим єпископам, підпорядкованим першому, ще далі були місця священників, що відслужили. *Синтрон* // Словник.ua <<https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%A0%D0%9E%D0%9D>> (11.04.2019).

¹⁰² Див. *Іконографія Зішестя Святого Духа: благо-дарити і благо-словити* // Релігійно-інформаційна служба України <https://risu.org.ua/ua/index/spiritual_culture/icon/holyday_iconografy/descent/71301/> (17.02.2019).

візантійською традицією. Можна прослідкувати те, що протягом століть писання ікони П'ятдесяниці, вона викристалізовувалася і набувала лаконічних рис. Від ампули з м. Монца, де дві події ще представлені разом, до чіткого композиційного представлення персонажів, з якого відходять натовп людей, а присутній тільки один персонаж – Космос. Також перестають зображати присутність у події Пятидесятници Святої Трійці у вигляді Етимасі.

РОЗДІЛ 2.

ВПЛИВ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ МИСТЕЦЬКИХ ТА ГОМІЛЕТИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА РОЗВИТОК ІКОНОПИСУ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – XVII СТОЛІТЬ

Разом з прийняттям християнства з Візантії на теренах тогочасної України поширення набуває й іконографічне мистецтво. Особливістю іконописання, яке побутувало в Україні від початку його існування, було дотримання візантійського канону, а також втілення творчої уяви малярів, що надавало іконі самобутніх рис, характерних саме для цього ареалу. Як справедливо зазначає науковий працівник Національного музею у Львові Марта Федак, саме особливі риси української ікони, що міняються протягом століть, заслуговують на прискіпливу увагу сучасних дослідників¹.

У цьому розділі буде представлено розвиток (трансформацію) української іконографії періоду другої половини XVI – XVII століть як наслідок історичних і культурно-політичних обставин, які мали місце на тогочасних українських землях та інтенсивні впливи західноєвропейського мистецтва на іконописання України у останньому столітті. Також буде проаналізовано гомілетичні твори вибраних авторів XVII ст. на тему Свята Зіслання Святого Духа, щоб співставити їх з сучасними їм іконами.

2.1. Розвиток іконописання на українських теренах періоду XVI – XVII століть під впливом соціо-культурних обставин.

Прийняття християнства візантійського типу у Київській Русі сприяло підвищенню рівня культури у ділянках, які пов'язані з писемністю в літературних і ділових жанрах, утвердженням богословської думки та

---

¹ Див. Федак М. *Астрономічні мотиви в українському іконописі*. Українське небо. Студія над історією астрономії в Україні. Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України 2014, 211.

сакрального мистецтва², яке у наступних століттях зазнавало трансформації³, тобто «набирало своєрідного національно забарвлення»⁴.

Географічне розташування України на перетині поширення впливів східної і західної культур, сприяло їх взаємопроникненню. Про середньовічний український іконопис можемо говорити на основі пам'яток, збережених у тогочасній Західній Україні, оскільки Центральна та Східна постраждала від спустошливих нападів степових орд, татар, а згодом і турків⁵. І лише з середини XVI ст. у іконописі України починають що раз яскравіше проявлятися нові форми, суголосі процесам у європейському мистецтві.

На відміну від архітектури, скульптури, що є здобутками творчості іноземних майстрів або місцевих, які навчалися в мистецьких центрах Європи і повністю сприйняли мистецьку мову ренесансу, вкорінюючи її на українському ґрунті, іконопис зберігав традиції та мистецькі форми Київської Русі. Іконопис XV - першої половини XVI ст., відповідаючи давнім, візантійським православним канонам (таким, як символічність, площинність, відсутність руху, зворотна перспектива тощо), водночас сповнився новими рисами - елементами об'ємності, яскравістю кольорів, відбиттям руху, емоційністю⁶.

Дослідники часто говорять про значний вплив політичних обставин на зміну статусу і характеру культури. Ліквідація політичних центрів, навколо яких витворювалося культурне життя, ставала наслідком переходу українських земель під владу іноземних держав. Це спричиняло «неповноту» тогочасної української культури, якої вона не позбулася й пізніше⁷.

---

² Див. Ісаєвич Я. *Українська культура в середньовіччі та на світанку нової доби*, 33. // <http://shron1.chtyvo.org.ua/Isayevych_Yaroslav/Ukrainska_kultura_v_serednovichchi_i_na_svitanku_novoi_doby.pdf> (25.11.2019).

³ Див. Федак М. *Астрономічні мотиви в українському іконописі*, Українське небо. Студія над історією астрономії в Україні, 211.

⁴ Див. Свенціцька В. *Український живопис XVI – XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського барокко*, Українське барокко та європейський контекст. Київ: Наукова думка 1991, 90.

⁵ Див. Свенціцька В. *Український живопис XVI – XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського барокко*, Українське барокко та європейський контекст, 91.

⁶ *Розвиток мистецтва XIV – першої половини XVII ст.* // <https://pidruchniki.com/1924070157018/kulturologiya/rozvitok_mistetstva_xiv_pershoyi_polovini_xvii> (20.08.2019).

⁷ Див. Ісаєвич Я. *Українська культура в середньовіччі та на світанку нової доби*, 35.

У той час і на тих територіях, де були елементи державності чи хоча б автономної політичної організації (Київське удільне князівство у політичній системі Гедиміновичів, формування Запорізької Січі чи реєстрового козацтва), як правило, творчі сили української культури мобілізувалися. Для цих періодів поняття української культури варто розцінювати як «культура в Україні», а в періоди політичного занепаду українська культура поступово зводилася до культури однієї певної територіальної одиниці (регіону). Проте, хоч у певні періоди і на певних тогочасних українських територіях було тимчасово втрачено національний управлінський апарат та все одно об'єднуючим фактором залишалася традиційна культура, успадкована від Київської Русі⁸.

Після послаблення панування у першій половині XVI ст. на тогочасній території України правонаступника Золотої Орди, Кримського ханства⁹, яке тривало від середини XIII ст.¹⁰, відбулося певне покращення політично-економічної та військової ситуації України. У цей період на фоні національного піднесення спостерігається також і значне піднесення народного мистецтва та його вплив на професійне. Народна ікона зі своїм простим і наївним уявленням про зовнішність святих починає чинити великий вплив на подальший розвиток професійного іконописання в Україні та пришвидшувати процес українізації іконографії¹¹.

Утвердження ренесансного стилю в українській іконі (друга половина XVI – початок XVII століть) можна схематично розділити на дві великі територіальні зони: Схід і Захід. Головним осередком іконописання на Сході була Києво-Печерська лавра (від XVII ст.). Західний же регіон не мав конкретної домінуючої школи, там творили кілька досить самостійних осередків, які мали творчі партнерські зв'язки. Львів як колишня столиця

⁸ Див. Ісаєвич. *Українська культура в середньовіччі та на світанку нової доби*, 35.

⁹ Див. Степанченко О. *Золота Орда та Україна* // *Іслам в Україні* <<https://islam.in.ua/ua/istoriya/zolota-or-da-ta-ukrayina>> (20.10.2019).

¹⁰ Див. Котляр М. *Монголо-татарська навала*. // *Енциклопедія історії України* <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Monholo_tatarska> (20.10.2019).

¹¹ Див. Степовик Д. *Історія української ікони X – XX століть*. Київ: Либідь 2004, 43-44.

Галицько-Волинського князівства приваблював талановитих митців новаціями, досі не знаними для Галичини, Волині, Підляшшя, Закарпаття та Буковини. Українські іконописці Львова в XVI ст. увійшли до спільного цеху малярів, золотарів та майстрів лиття. У Перемишлі вони також працювали разом з ювелірами та майстрами лиття. Ці два центри провадили розвиток іконописання у Західній Україні. Саме цехові майстри Львова і Перемишля, працюючи над іконостасами для храмів, найактивніше запроваджували риси ренесансу в іконі. Це давалося їм непросто, бо і професійне, а тим більше народне іконописання цього краю міцно дотримувалося традицій, зорієнтованих на візантинізм¹².

Усе ж проникнення стилів західноєвропейського походження в українське церковне мистецтво відбувалося і підтверджувало те, що Україна ніколи не відгороджувалася від Заходу. Її люди не вбачали загрози у тому, що якісь новації, зароджені в католицьких чи протестантських середовищах, проникали у православне церковне мистецтво, хоч і належали до візантійського християнства за обрядом. Протестантський рух, який виник у середині XVI ст. у Німеччині, хоч і не знайшов особливого схвалення у православних владик України, проте сприяв пожвавленню культурно-освітнього життя в українському православ'ї, зокрема у братствах, що також мало свій вплив і на розвиток іконографії¹³.

«На зламі ж XVI – XVII століть назрівало вичерпання виявів ренесансного стилю»¹⁴. Бароко в Україні своїм початком сягає дев'яностих років XVI ст., тоді ж коли створюються перші пам'ятки нового стилю на батьківщині бароко – в Італії. Слід зауважити, що українське бароко помітно дистанційоване від мистецтва бароко в Італії та інших західних країнах, а навіть сусідній Польщі, Словаччині, Угорщині¹⁵. Отже, цей стильовий підйом в Україні і на Заході піднімався майже синхронно, але рухалися вони більше

¹² Див. Степовик. *Історія української ікони X – XX століть*, 46-48.

¹³ Див. Biskupski R. *Malarstwo ikonowe od XV do pierwszej polowy XVIII wieku. Polska sztuka ludowa*, 1985, 153-176.

¹⁴ Степовик. *Історія української ікони X – XX століть*, 46.

¹⁵ Див. Степовик. *Історія української ікони X – XX століть*, 52.

паралельно, ніж зустрічно — з огляду на різниці в церковному обряді, мистецьких традиціях і національних естетичних ідеалах¹⁶.

Ще на початку XVII ст. на Волині та у Галичині з'являються перехідні ікони зі змішаними стильовими ознаками ренесансу і бароко¹⁷. Також у першій половині XVII ст. малярами було вирішено проблему зовнішнього фізичного руху у ренесансно-бароковий перехідний період. Помірний прискорений чи інколи й нестримний рух персонажів на іконах, зокрема в багатоперсонажних, святкових та страсних, рідко коли супроводжувався відображенням переживань: лики святих, обличчя негативних персонажів залишалися спокійними, безпристрасними. Бароко характерне тим, що постаті зображені на іконі, не трактуються як нерухомі, безпристрасні, застигли. Цей стиль порушив правила гармонії, що спонукало застосовувати різні форми асиметрії в композиції, заміну урочистого, «царського» жесту раптовим і різким рухом. Святі на іконі наче позбулися небесного спокою й стали співпереживати людям. Навіть коли вони стоять чи сидять, внутрішня напруга видає їхнє хвилювання і тут відчувався рух, однак вже внутрішній, духовний. Ренесансна ікона зберігала легкість і стрункість постатей святих, натякаючи на їхню духовну природу та безтілесність. Бароко відходить від цього і акцентує увагу на цілковитій тілесній присутності святого в реальному земному просторі на тлі природи, архітектури міста, тощо. Зростає відчуття масивності зображуваних постатей та предметів навколишнього світу. Це все разом, із вираженим рухом, творить нову якість, якої не було ані у візантійській та давньо-київській, ані у ренесансній іконі¹⁸. «Суттю таких стильових змін в іконі полягає у наближенні духовного світу до земного буття. Віра наших тогочасних предків стала сильнішою, позбулася похмурих апокаліптичних відтінків; Бог став уявлятися

¹⁶ Див. Запаско Я. *Мистецька спадщина Івана Федорова*. Львів: 1974, 180-220.

¹⁷ Див. Ковальчук І. *Українська іконографія впродовж XIV - XVIII століть*, 98 // <<https://uars.info/prints/ur/76/11.pdf>> (3.11.2019).

¹⁸ Див. Степовик. *Історія української ікони X – XX століть*, 64.

ближчим, ріднішим для людей, може, навіть в дечому навіть подібним на них»¹⁹.

«В перехідний ренесансно-бароковий період першої половини XVII ст. в Україні виявилася тенденція до тіснішого зв'язку портретного та іконного малярства»²⁰. Багато хто з дослідників української ікони доби бароко вважає у фактах психологізації та певного «емоційного зарядження» ікони вплив портрета на ікону. Цей вплив не був сильним, адже психологізація образу в іконі не є відповідною до психологізації у портретах. Український портрет XVII – XVIII століть пришвидшив процес слов'янізації, українізації ликів святих і вніс в ікону певну персональну ноту²¹.

Щодо Берестейської унії та її можливого впливу на іконописання можна зауважити, що через її укладення, взаємні контакти між Україною і Заходом поживалися. Проте варто зазначити, що з переходом значної частини українських єпархій на унію, зовнішні впливи із Заходу на процес формування українського мистецтва стилю бароко був ще менший, ніж питомо українського варіанту цього стилю. Тут цілковито відпадає аргумент противників унії, що вона запустила латинізацію й окатоличування української культури і втрати її самобутності. Також боротьба, яка розгорнулася в Україні довкола рішень Берестейської унії, прискорила зміну в українській літературі й мистецтві ідеї гармонії і рівноваги, властивої ренесансному стилю — на ідею суперечливості, руху, контрасту, про що вже також зазначалося вище²².

Щодо внутрішньої міжконфесійної ситуації, яка складалася після укладання унії певною частиною Київської митрополії і могла мати вплив на іконописання, то не існує ані стилістичних, ані іконографічних критеріїв для розмежування «православного» та «унійного» мистецтва. Навпаки, як з цього

¹⁹ Ковальчук. *Українська іконографія впродовж XIV - XVIII століть*, 99.

²⁰ Ковальчук. *Українська іконографія впродовж XIV - XVIII століть*, 99

²¹ Див. Степовик. *Історія української ікони X – XX століть*, 69.

²² Див. Степовик Д. *Берестейська Унія і розвиток українського ікономалювання у XVI і XVII століттях* // Патріархат <<http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/berestejska-uniya-i-rozvytok-ukrajinskoho-ikonomaluyvannya-u-xvi-i-xvii-stolittyah/>> (20.07.2019).

приводу висловився Міхал Яноха, мистецтво об'єднувало обидві конфесії²³. Владики, монахи, клирики сварилися, але обряд в уніатів та православних залишався тим самим – східним, українсько-візантійським. І митці ікони робили свою справу ретельно й досконало, без огляду на те, чи ці ікони призначалися для унійних, чи православних храмів²⁴.

Підсумовуючи все вище сказане, можна зазначити те, що ще у період Київської Русі, коли місцеві іконографи перебирали устрій храму від Візантії і адаптовували під себе, почало формуватися своєрідне сакральне мистецтво, про що було згадано вище. Загалом українська культура другої половини XVI-першої половини XVII століть була позначена наступними рисами: залучення надбання європейської культури і переосмислення своєї при збереженні візантійської традиції, яка накладалася на українську ментальність; проникнення ренесансних та реформаційних ідей; пробудження національної самосвідомості; релігійне протистояння; прагнення духовного єднання²⁵.

2.2. Вплив західноєвропейських грав'юр на іконопис Західної України XVII ст..

Щоб говорити про вплив західноєвропейських грав'юр на іконопис Західної України XVII ст., варто почати огляд з середини XVI ст.

Історія українського гравіювання тісно пов'язана з книгодрукуванням, яке почало поширюватися в Україні саме у другій половині XVI ст., в ті часи єдиною технікою, придатною для створення друкарських форм, була гравюра на дереві, за допомогою якої виконувалися ілюстрації та інші прикраси в книгах. Тому необхідність оздоблювати книги стимулювала розвиток саме цього виду гравірувальної техніки²⁶.

Наприкінці XVI і особливо на початку XVII ст. в Україні відкриваються братські школи, які потребують багато підручників та інших книг, написаних

---

²³ Див. Janocha M. *Wpływ brzeskiej unii kościelnej na refleksję o sztuce oraz ikonografię malarstwa cerkiewnego w XVII i XVIII wieku. Polska - Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Red. Stanisław Stępień. Т. 5. Przemyśl 2000, 190.

²⁴ Див. Степовик. *Історія української ікони X – XX століть*, 54.

²⁵ Див. *Розвиток мистецтва XIV – першої половини XVII ст.*

²⁶ В'юник А. *Гравюра XIV першої половини XVII століття. Історія українського мистецтва*. Т. 2. Київ: 1967, 337.

церковнослов'янською мовою. Це було однією з причин інтенсивного розвитку книгодрукування, а разом з тим і гравюри в Україні²⁷.

Той факт, що в українських друках XVII ст. можна знайти велику кількість сюжетних гравюр, свідчить про підвищення попиту на ілюстровані книги. Не випадково вже у першій половині XVII ст. з'являється гравійована книга без тексту, лише з одними сюжетними зображеннями²⁸. Українські графіки загалом були прихильниками візантійського християнства. Але з перших кроків розвитку гравюри митці приділяють значну увагу мистецьким проблемам зображення, що передбачало здатність іти на компроміси, звертаючись до художніх надбань усіх народів, у тому числі й тих, що належали до іншої конфесії. Особливо великою була принадність творів італійського Відродження. Уникнути їхнього впливу не вдалося жодній країні в Європі. У XVI ст., - писав Михайло Алпатов, - італійське відродження здійснює свій тріумфальний хід ледь не по всіх країнах Заходу. Італійський стиль з домішками рис маньєризму сприймається і розуміється як обов'язкова норма, що інколи вступала в конфлікт з місцевими традиціями. Але суттєвим є те, що паростки власного відродження існували в цих країнах ще раніше²⁹. Звичайно, на землях України італійський стиль не набув статусу норми, але мав своїх прихильників. Думка щодо паростків власного відродження в країнах Європи також стосується українського мистецтва. Загальновідомо, що в міру визволення українського народу від залишків монгольського ярма на ґрунті духовної спадщини Київської Русі відбувалося культурне піднесення, про яке було згадано вище. Воно збіглося в часі, і стикалося в багатьох сферах, з хвилею відродження, яка долинала з Італії за посередництвом ближчих до України держав³⁰.

²⁷ Див. В'юнник. *Гравюра XIV першої половини XVII століття. Історія українського мистецтва*, Т 2., 344.

²⁸ Див. *Графічні книжкові зображення* // <<http://politics.ellib.org.ua/pages-10836.html>> (4.11.2019).

²⁹ Див. *Українська культура другої половини XVII-XVIII ст. Історія української культури*. Т. 3. Київ: НАН України 2011, 224.

³⁰ Див. *Українська культура другої половини XVII-XVIII ст. Історія української культури*. Т. 3., 224.

У першій половині XVII ст. назагал в українському мистецтві, а в мистецтві гравюри особливо, починається великий здвиг³¹. У 1600-1630 рр. найповніше виражаються у графіці кращі риси українського варіанту ренесансу. Вони були спільні з ознаками ренесансу в мистецтві інших народів. Характеризувалися спокійною врівноваженістю форм, композиційною статикою, розумінням гармонії як пропорційної розміреності частин цілого, наслідуванням життя і природи. Гравюра українського ренесансу розвинулася на основі мініатюри, багатой на умовні деталі. Тому вона не могла ввібрати відвертої раціональної концепції ні у формі, ні у змісті. Пропорції, анатомічна конкретність деталей, крізь які італійські митці трактували сюжети, були не у всьому прийнятні для України не лише з естетичних міркувань, а радше з неможливості радикально протиставити новий художній світогляд усталеним традиціям, що йшли ще з Київської Русі³², про що вже зазначалося вище.

Співставивши драматизм у гравюрах 30-40-х років XVII ст. з оптимізмом гравюр 50-70-х років, можемо простежити прогресивний рух стилю бароко від ранніх до високих форм. Разом зі зміною експресивної тональності у гравюрі з'являються нові вияви образності, зумовлені суспільним розвитком і розширенням мистецьких контактів України з іншими народами та країнами³³.

Щодо ситуації конкретно у Західній Україні, то у XVI—XVII століттях тут побутувала гравюра кириличних друків Галичини, яка була яскравим та самобутнім явищем. Її унікальність полягала у наступних факторах. Через приєднання Галичини до Польщі відбулося активне входження української культури в західноєвропейський контекст, що, тим самим, спричинило великий вплив західних друків на галицьку гравюру. Завдяки короткому періоду свого існування, порівняно з такими видами мистецтва, як живопис чи скульптура, гравюра не була обмежена каноном і тому могла активно сприймати західноєвропейські здобутки та реагувати на зміни в світобаченні. На стилістику гравюр значний вплив мало розміщення її у друках задля

³¹ Див. Антонович Д. *Українська гравюра* // Ізборник <<http://litopys.org.ua/cultur/cult20.htm>> (4.10.2019).

³² Див. *Українська культура другої половини XVII-XVIII ст. Історія української культури*. Т. 3., 227.

³³ Див. *Українська культура другої половини XVII-XVIII ст. Історія української культури*. Т. 3., 676.

оздоблення видань, творячи при цьому гармонійний ансамбль тексту та зображення. Таке складне завдання найкраще вирішувалось за допомогою орнаментальних оздоб. Сюжетні зображення були часто вживаними вже з перших зразків друкованої книги. Переважна більшість видань була релігійного характеру, тому і гравюри в них найбільше відтворювали релігійні сцени. Як відносно молодий вид мистецтва, зразки канонічних зображень гравюра черпала з іконопису, золотарства, різьби, та гаптування³⁴.

Наприкінці ж XVII ст. в українському живописі широкого вжитку набувають барокові форми. З'являються нові та переосмислюються традиційні сюжети. Їх композиційне вирішення частково оперте на зразки західноєвропейського мистецтва, як вже було зазначено вище, зокрема на графічні альбоми, присвячені темам Старого і Нового Завітів³⁵. У Нідерландах у кінці XVI ст. видавець Піскатор (Клас Янс Вісхер (1586 – 1652 рр.)) надрукував окремими випусками серії ілюстрацій до Біблії у вигляді різцевих гравюр на металі, що їх виконували такі визначні гравери, як Гергард де Йоде, родина Садлерів – за рисунками Гемскера, Дево та інших митців. Робота Піскатора під назвою «Театрум Біблікум», тобто «Біблія в образах чи персонажах» мала революційне значення не тільки для образотворчого мистецтва ряду країн Західної Європи³⁶, а й для іконописання православних країн Центральної і Східної Європи³⁷.

Деякі українські гравери, такі як, Олександр Тарасевич (у чернецтві – Антоній), Леонтій Тарасевич, а пізніше Григорій Левицький, працювали над замовленнями польських та литовських магнатів у Вільно чи інших місцевостях Великого Князівства Литовського. Вони вміло застосовували принципи, які засвоїли завдяки навчанню за кордоном (в Авгсбурзі, Гданську). Також дотепно

³⁴ Див. Стасенко В. *Розвиток традиційних іконографічних схем зображення Христа в гравюрах кирилических друкув Галичини XVI—XVII ст.*, 289 // <<http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/35/56.pdf>> (3.10.2019).

³⁵ Див. Свенціцька. *Український живопис XVI – XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського барокко*, Українське барокко та європейський контекст, 92.

³⁶ Сотні гравюр сприяли активному й осучасненому уявленню малярів, графіків і скульпторів про біблійну історію.

³⁷ Див. Степовик. *Історія української ікони X – XX століть*, 60.

втілювали їх символічну і алегоричну мову в панегіричних та епітафійних композиціях³⁸.

Мистецтво бароко у графіці виражало як інтереси дворянства, так і нижчих верств суспільства. Неперехідна цінність цього мистецтва полягає у тому, що воно віддзеркалює в загостренні, часом навіть до трагедійності, суперечності перехідної доби до класицизму, нові деталі й аспекти цінності людини, її життя, силу волі та велич свободи. Професійне графічне мистецтво постійно збагачувалося за рахунок народного мистецтва, його формотворчих і виражальних засобів. У народному мистецтві закладено ряд «барокових» рис, зокрема експресія і символіка. Ці риси ще раніше підживлювали професійне мистецтво, але в добу бароко їх вплив був особливо вагомим. Стиль бароко відзначається багатством і розвиненістю декоративних форм, що також було характерним і для народного мистецтва³⁹.

Як підсумок, графіка швидше за інші види образотворчого мистецтва звільнилася від обмежуючих рамок середньовічного художнього канону і почала вбирати в себе нові мистецькі ідеї місцевого і зарубіжного походження. Цей процес особливо очевидний на прикладах проникнення в образну структуру гравюри і рисунка реалістичної деталі, формування з цих деталей життєвого середовища і надання канонічним сценам та подіям побутового відтінку⁴⁰.

Вочевидь, західні гравюри стали навчальними посібниками в українських цехових та монастирських малярських майстернях і школах. Майстри ікон, а також духовенство, які здійснювали богословський нагляд за іконописанням в Україні, чудово розуміли принципову різницю між зображенням у книжці, котре ілюструє текст та іконою, яка має надзвичайні молитовні, літургійні, містичні функції і тільки частково ілюстративні. Завдяки західній та українській гравюрі вітчизняні іконописці вчилися будувати простір,

---

³⁸ Див. Свенціцька. *Український живопис XVI – XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського бароко*, Українське бароко та європейський контекст, 93.

³⁹ Див. *Українська культура другої половини XVII-XVIII ст. Історія української культури*. Т. 3., 675.

⁴⁰ Див. В'юник. *Гравюра XIV першої половини XVII століття. Історія українського мистецтва*. Т. 2., 374.

вирішувати різні композиційні і іконографічні проблеми. Свою роль відіграла гравюра в такій фундаментальній царині української ікони, як запровадження європейської і зокрема української зовнішності святих замість східної, яка була прийнята у Візантії⁴¹.

2.3. Аналіз текстів, присвячених темі свята в «Учительному Євангелії» Кирила Транквіліона-Ставровецького та проповідях Дмитрія Туптала.

Тісний взаємозв'язок між гомілетично-літургійними текстами і іконографією, а також частково стилістикою, сакрального мистецтва є давно відомий. Тому ми вирішили відшукати тексти XVII ст., присвячені події П'ятдесятниці. Творча спадщина двох відомих проповідників і церковних письменників того часу містить твори на відповідну тематику - Кирила Транквіліон-Ставровецький (рік народження невідомий – 1646 р.) та Дмитрія Туптала (1651 р. - 28 жовтня 1709 р.).

«XVII ст. можна вважати особливим часом для української літератури, оскільки суспільно-історичні умови, процес оновлення в навчально-освітній системі і взаємовплив культур Заходу і Сходу, на перетині яких знаходилася Україна, дозволили створити непересічний мистецький і духовний феномен українського бароко»⁴². З середини цього ж століття «бароковий стиль» стає типовим для проповіді Києво-Могилянської академії, який вже тоді був також поширений у вищих школах Речі Посполитої. Характерними ознаками барокових проповідей було: «наявність чіткої структури (вступ, основна частина, висновок), використання різних стилістичних фігур (порівняння, алегорії, метафори), часте застосування цитат і прикладів (біблійних, патристичних, а також з *Gesta Romanorum*⁴³)»⁴⁴.

---

⁴¹ Див. Степовик. *Історія української ікони X – XX століть*, 80.

⁴² Азовцева С. *Творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького в історико-літературних працях XIX-XXI століть* // Електронний каталог ресурсів НБУВ <[http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzl_2013_4\(2\)_3](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzl_2013_4(2)_3)> (26.11.2019).

⁴³ *Gesta Romanorum* (лат.) – «Діяння римські», популярна на Заході за Середньовіччя й раннього Нового часу збірка екземплярів (прикладів), латинською мовою, з першої половини XIV ст. для повчального читання та

Перший з розглянутих проповідників, а саме Кирило Транквіліон-Ставровецький, походив з галицької шляхти. Рік його народження невідомий. Оскільки період його життя підпадає періоду панування на тогочасних галицьких землях Речі Посполитої⁴⁵, то варто зауважити, що на його проповідництво мав вплив «бароковий стиль». Кирило Ставровецький писав під псевдонімом «Транквіліон» (з лат. — «спокійний»). Вважається, що освіту він здобув у Львівській Братській школі, де згодом став учителем. У зв'язку з конфліктною ситуацією між Львівським братством та львівським єпископом Г. Балабаном наприкінці 1591 р., був змушений переїхати до Вільна (сьогодні Вільнюс), де почав викладати у братській школі. У 1618 р. став ігуменом Унівського, а 1619 р. Любарського Свято-Георгіївського монастиря. У 1621 – 1625 рр. проповідував у Замості (сьогодні м. Замость, Люблінського воєводства, Польща). 1626 р. переходить на унію. 25 березня 1626 р. призначений унійним архимандритом Чернігівського Єлецького Свято-Успенського монастиря. Засновує власну друкарню⁴⁶. Протягом життя пише наступні твори: у 1614 р. закінчує «Зерцало богословії», проте друкується воно лише у 1618 р. у Почаєві. У січні 1615 р. у друкарні Львівського братства за його участі виходить Псалтир. У 1616 р. у маєтку княгині Ярини Вишневецької в Рахманові казнодія видає збірку своїх повчань «Євангеліє учительне»⁴⁷. У 1646 р. у Чернігові виходить книга його повчань і віршів «Перло многоцінне» Того ж року помирає⁴⁸.

використання у проповідях. Українське видання: *Діяння римські: християнські притчі Середньовіччя*. Пер. з лат. Паранько Р. Львів: Апріорі 2014.

⁴⁴ Лесів М. *Історія проповідництва та визначні проповідники Київської церкви: панорамний огляд періоду від X ст. до кінця XVIII ст. Ти будеш пасти мій народ. Матеріали до курсу з пасторального богослов'я*. Львів: Видання філософсько-богословського факультету УКУ 2017, 204-205.

⁴⁵ Див. Михайловський В. *Наша Річ Посполита?* // Тиждень ua <<https://tyzhden.ua/History/225258>> (26.11.2019).

⁴⁶ Див. Мицик Ю. *Ставровецький-Транквіліон Кирило* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Stavrovetskyj_K> (6.10.2019).

⁴⁷ Ставровецький. довільно трактував Святе Письмо, за що його «Євангеліє учительне» було засуджене православним Собором, а в Москві навіть публічно спалене. Мицик Ю. *Ставровецький-Транквіліон Кирило*.

⁴⁸ Див. Азовцева. *Творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького в історико-літературних працях XIX-XXI століть*.

У своєму першому повчанні «На пресвітлий день П'ятдесятниці, коли зійшов Дух Святий у світ», а головне у першій його частині, автор підводить читача до самої події Зіслання Святого Духа на апостолів через те, що розкриває таємницю Божого задуму щодо поступового об'явлення Пресвятої Трійці людству.

Люди, які перше у тьмі сиділи і в тіні смертній утримувані були, нині радуйтеся преславною радістю і вічними веселощами веселіться, на вас бо сяє світло предосконале трипостасного Божества, світ пізнання досконалого Бога, єдиного, у трьох іпостасях славленого: світло Отця, світло Сина, світло Духа Святого, що у світ явились нині на просвічення, й освячення, й на очищення наше⁴⁹.

Кирило Транквіліон-Ставровецький представляє, чому у Старому Завіті Бог об'являвся патріархам лише в Особі Отця: «бо тоді Ізраїль, як немовля недосконале в розумі, йшов услід за ідолами бездушними, тому молоком харчувався, а не твердою їжею, як недосконалий чоловік. Не міг знати досконалого Бога у трьох особах, а в єдиному Божестві»⁵⁰. Далі проповідник переходить до теми вочленення Бога Слова, Яке прийняло людську природу задля звільнення людського роду і просвічення тих, хто в темряві сидять⁵¹. Далі автор повчання наводить слова Євангелія: «Коли хто спраглий, нехай прийде до мене й п'є!» (Йо 7,37) і розкриває значення цієї цитати, пояснюючи тим, що це є твердженням того, що Божий Син є завжди плінним джерелом Святого Духа⁵². Також Христос говорив про ріки живої води, які потечуть з нутра. Цими ріками, у ствердженні Транквіліона-Ставровецького, є багаті дари розмаїті Духа Святого, якого прийняли від Христа ті, що повірили в Його ім'я⁵³.

Прийшли до Христа апостоли з вірою, [...] Духа Святого силу від Нього прийняли і ріки вчення й духовного дарування великі потекли у світ від сердець апостолів,

---

⁴⁹ Транквіліон-Ставровецький К. *Учительне Євангеліє*, пер. з ц.-сл. Б. Криса, Д. Сироїд, Т. Трофименко. Львів: Свічадо 2014, 244.

⁵⁰ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 245.

⁵¹ Див. Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 245.

⁵² «Хто вірує в мене, як Писання каже, то ріки води живої з нутра його потечуть!» Так він (Ісус) про Духа казав, що його мали прийняти ті, які увірували в нього (Йо 7,37-39).

⁵³ Див. Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 245.

напуваючи всіх чистих і нечистих звірів, і юдеїв, еллінів і варварів, і багато народів, напуваючи апостолів і мучеників багатьох живою водою, багатими дарами Духа Святого⁵⁴.

Символічне зображення просвічення тих, що в темряві, ми можемо бачити в іконі Зіслання Святого Духа у зображенні Космосу, який виходить з темряви і символізує весь світ, всі народи, які у Дусі Святому пізнавши істину, звільняються від диявольської неволі⁵⁵. «Бо ж той Дух Святий, прийшовши, викрив гріхи світу і правду розсудив. Про гріх, що не вірували в єдинородного Сина Божого. Про правду, що Син вознісся до Отця, де й перше перебував»⁵⁶, про що також говорив апостол Петро у день П'ятдесятниці, натхнений Святим Духом, декларуючи свою віру і тим самим навертаючи три тисячі люду, які те слухали (Ді 2, 14-42).

«Цей бо Дух Святий сьогодні у світ прийшов, вогненным виглядом»⁵⁷, - і це ми також бачимо на іконі Зіслання, оскільки над головами кожного з апостолів зазвичай зображені полум'яні язики⁵⁸ (Ді 2, 3). Далі автор проповіді розкриває богослов'я та призначення сходження Святого Духа у тому, що Дух приходячи у світ освічує, умудряє, освячує апостольські розум, душі і серця⁵⁹. Символом того, що апостоли стали просвічені мудрістю є те, що часто їх на іконах Зіслання Святого Духа зображають із сувоями, або книгами, що демонструє готовність до проповіді ними Божого слова, як повновладних⁶⁰ і те, що вони готові до сповнення заповіту Христа: «Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи: хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа» (Мт 28,19). І далі автор проповіді додає: «Апостольські ж уста наповнюються незбагненої премудрості і сітка їх ловитвою»⁶¹, - що підтверджує вище наведену тезу.

⁵⁴ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 245.

⁵⁵ Див. Іванчо І. *Ікона і Літургія*, Львів: Свічадо 2009, 416.

⁵⁶ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 246.

⁵⁷ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 246.

⁵⁸ Див. Креховецький Я. *Богослов'я та духовність ікони*, Львів: Свічадо 2008, 196.

⁵⁹ Див. Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 246.

⁶⁰ Див. Іванчо. *Ікона і Літургія*, 415.

⁶¹ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 246.

Кирило Транквіліон-Ставровецький про Духа у своїй проповіді говорить, як про світло божества⁶², що також підтверджує те, чому Третя Особа Божа явилася у день П'ятдесятниці у вигляді вогню, бо властивістю вогню є просвітлювати темряву. Далі автор, також підкреслюючи властивості полум'я, додає Тринітарний аспект з'яви Бога, «що явився сьогодні вогнем у світ, аби гріх спалити, розум просвітити тим, хто вірує у Пресвяту Трійцю»⁶³. Саме тому часто в іконах ми бачимо невидиму присутність Трійці, яка передана через півсферу – представлення Божої слави Отця, простір між двома групами апостолів, який призначений для голови Церкви – Бога Сина та вогненних язиків або променів, які символізують Бога Духа Святого⁶⁴.

Наступним у проповіді на свято Зіслання є опис про те, хто ж такий Святий Дух. «Дух є тонкою і безтілесною простою сутністю, невидимою, світлоносною, сповненою досконалої премудрості незбагненої, скарб кожної святині, джерело завжди плинне, істота незбагненна, недоторкана, незмінна, завжди спрямована, животворча, все утримуюча, вся безмежно розширена»⁶⁵. Щодо інтерпретації цих богословських думок в іконографії то «джерело завжди плинне» можуть символізувати промені, які вільно витікають з півсфери, а «істота завжди спрямована» - це чітке розташування над кожним з учасників події Зіслання Святого Духа язиків полум'я, а також промінь, який стрімко спрямований і розділений на три частини. «Він премудрости навчив безкнижних апостолів», — знову підкреслює проповідник те, що ми бачимо в іконографії присутність книг і сувоїв у руках апостолів. Також цей вислів має відображення і в літургійних текстах цього свята, зокрема у тропарі: «Благословен єси Христе Боже наш, що премудрими рибаків явив»⁶⁶.

У другій частині свого першого повчання Транквіліон-Ставровецький наводить «докази пророків Старого Завіту про іпостась Святого Духа проти

⁶² Див. Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 246.

⁶³ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 246

⁶⁴ Див. Креховецький. *Богослов'я та духовність ікони*, 196.

⁶⁵ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 247.

⁶⁶ *Тропар, глас 8. «Благословен єси»*. *Прийдіте поклонімся. Молитовник*. 5-те видання, виправлене. Львів: Свічадо 2013, 643.

аріан⁶⁷ і понурців⁶⁸»⁶⁹. Тут він акцентує увагу на присутності Духа у житті пророків і ізраїльського народу, опираючись на біблійні тексти Старого Завіту, зокрема: «Бо ж Дух Господній наповнив усю вселенну (Муд 1,7) і у всьому створінні живодіє і все минуше просвічує, всіма володіє і стверджує немічне. [...] Тому пророк молиться “Духа Твого Святого не відійми від мене” (Пс 50,13)»⁷⁰. Також проповідник підводить слухача/читача даної проповіді до самої новозавітньої П’ятдесятниці. Це він робить, зокрема, згадуючи пророцтво Йоїла про вилиття Духа на всяке тіло (Йоїл 3,1-2).

Починаючи своє друге повчання, у першій його частині, Транквіліон-Ставровецький говорить: «Дивним-бо є Господь і великим, як і сили вихваляють справи і благодіяння Його, котрі явив і дарував роду нашому за незмінною своєю обіцянкою. Найперше – апостолам своїм, а через них – усім нам, вірним, ці дивні дари дарував не за заслугами нашими, але за Своєю великою милістю»⁷¹. В іконографії таку вертикальну лінію передачі дарів Святого Духа можемо побачити у тому, що вилиття Духа починається з верхнього фрагменту ікони. Далі воно переходить на апостолів, як зазначає також проповідник, і тоді спрямовується до всіх людей, яких уособлює постать Космосу.

Далі автор наголошує на послідовності подій по Вознесінні Господньому і підкреслює те, що апостоли перебували у церкві⁷². Іконографія даного свята у представленні еклезіального характеру представляє апостолів, які сидять двома групами, розташовані чітким або більш схематичним півколом, що символізує відновлену єдність, яку колись зруйнувала людська пиха і марнославство (Бут 11,1-9). Також тут автор згадує про властивості Духа, про які було вже зазначено вище, як того, що розсіює темряву гріха, спалює його та просвічує

⁶⁷ Аріани — послідовники Арія (7 — 336), александрійського священника, який учив про нерівність Сина Божого з Богом Отцем, не визнавав божественності Христа. Це вчення було засуджене як єретичне на вселенському соборі в Нікеї (325 р.). Транквіліон-Ставровецький К. *Зерцало богословія //* Ізборник <<http://litopys.org.ua/suspil/sus42.htm>> (24.11.2019).

⁶⁸ *Понурці* — протестанська секта. Транквіліон-Ставровецький К. *Зерцало богословія*.

⁶⁹ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 247.

⁷⁰ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 248.

⁷¹ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 250.

⁷² Тут представлено церкву у спільнотному вимірі, а також приміщення Сіонської горниці.

розум. Але і додає ще одну властивість – «замерзле серце любов'ю до Бога зігрів, і розпалив цей вогонь, що в душах апостолів палав», - що свідчить про ще одну властивість духа як вогню – зігрівати та розпалювати – надихати на проповідь апостолів.

Друга частина другого повчання має апологетичний характер, так само як і друга частина першого повчання. «Нині ж хай посоромленими будуть обмовці Духа Святого, бо їхні уста закривають пророки й апостоли»⁷³. Закінчується повчання у декларуванні віри у Пресвяту Трійцю: «Так віруємо в Пресвяту Трійцю, що зберігає без порушення властивості кожен іпостась Божу. Отцю ж ненародження, Синові народження, Духу Святому сходження»⁷⁴.

Ще одне, третє повчання автор присвятив темі Пресвятої Трійці. Тут він наголосив наступне: «усе ж бо, що рівне Богові, Богом є. І все існуюче в істоті Божій Богом є: Слово і Дух Святий рівні Богові і в істоті Його, а тому Богом є Слово і Дух. Обидві Особи рівні Отцеві і від Отця. [...] Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий не три боги різні, але один Бог у Трійці і Трійця в одиниці»⁷⁵. На кінець проповідник вказує, що саме таким чином має вірувати християнин⁷⁶.

Ще одним важливим проповідником кінця XVII ст. , який залишив нам гомілії на свято Зіслання Святого Духа є Димитрій Туптало. Народився Данило (світське ім'я Димитрія) у 1651 р. у м. Макарів (Київський повіт). Навчався у Києво-Могилянському колегіумі⁷⁷. У 1688 р. закінчив колегіум і вступив до Кирилівського монастиря, прийняв ім'я Димитрій. Він присвятив себе творчій діяльності, збираючи факти та перекази праведного і подвижницького життя людей, яких вшановує православна церква (українсько-білоруські та російські землі як місця їх народження). У 1675 р. отримав ієрейські свячення. У 1681 р. призначений ігуменом монастиря в Максаках, а потім переведений у м. Батурин. З Батурина відправляється до Києво-Печерської лаври і поселяється

⁷³ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 253.

⁷⁴ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 254.

⁷⁵ Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 259.

⁷⁶ Див. Транквіліон-Ставровецький. *Учительне Євангеліє*, 259.

⁷⁷ Див. Мицик Ю. *Димитрій Ростовський*. // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Dymytriy_R> (26.11.2019).

там у 1683 р. У той час працює над впорядкуванням «Життя святих», також викладає у Києво-Могилянському колегіумі. Згодом став ігуменом Кирилівського монастиря⁷⁸. У 1701 р. за наказом Петра I його викликали до Москви, і спочатку Дмитрія було висвячено на митрополита Тобольського і всього Сибіру, а потім, цар «змилювався» і відправив його на Ростовську кафедру⁷⁹. Його найважливішими доробками є: «Четї-Мінеї» у чотирьох томах про життя святих православної церкви; «Літопис келійний», про біблійні події і морально-повчальні коментарі; «Розвідка про розкольніцьку бринську віру», у якій представив причини розколу, напрямки, засади, побут та поведінку старообрядців. Він є автором праць богословського, релігійно-філософського, агіографічного та полемічного характеру. Помер 28 жовтня 1709 р.⁸⁰

Димитрій Туптало свято Зіслання Святого Духа розглядає у другій частині своїх повчань і проповідей з трьохчастинної серії. Цій темі він присвячує дві бесіди. Зокрема перша представляє трактуванням того, як Дух Святий являвся під різними видами⁸¹. Автор проповіді говорить про те, що вперше Дух з'явився у вигляді голуба під час хрещення Ісуса у Йордані (Мт 3,16). Вдруге Утішитель представ у вигляді хмари в час переображення, про що також говорить євангелист Матей: «Він говорив іще, аж ось ясна хмара огорнула їх» (Мт 17,5). Втретє Дух показався у вітрі, що наповнив горницю, де сиділи апостоли. Це ми знаходимо у Книзі Діян 2,2. У четвертий раз він показався в вогняних язиках, коли зійшов на апостолів. Про це в діяннях апостолів ми читаємо наступне: «І з'явилися їм поділені язики, мов вогонь, і осів на кожному з них. Усі вони сповнилися Святим Духом і почали говорити іншими мовами, як Дух давав їм промовляти» (Ді 2,3-4).

⁷⁸ Див. Стрикалюк Б. *Дмитро Туптало (Димитрій Ростовський): життя та діяльність* // Філософія і релігієзнавство <<https://tureligious.com.ua/dmytro-tuptalo-dymytriy-rostovs-kyu-zhyttia-ta-diial-nist/>> (1.11.2019).

⁷⁹ Див. *Димитрій Ростовський - українець, син козацького сотника* // galinfo <https://galinfo.com.ua/blogs/dymytriy_rostovskyy_ukrainets_syn_kozatskogo_sotnyka_297043.html> (26.11.2019).

⁸⁰ Див. Стрикалюк Б. *Дмитро Туптало (Димитрій Ростовський): життя та діяльність*.

⁸¹ Див. Ростовський Д. *Поучения и проповеди. Часть 2. Слово первое в день сошествия Святого Духа «Дух Господень исполни вселенную» (Прем. 1:7)* // Азбука веры <https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/poucheniya-i-propovedi/2_6> (19.10.2019).

Туптало пояснює те, чому він наводить ці образи на основі Святого Письма. Для прикладу, Святий Дух явився у вигляді голуба, бо свята церква є голубка, про що вказано у Пісні Пісень у порівнянні нареченої до голубки: «Моя голубко, у щілинах скелястих, у сховку стрімкої кручі! Дай глянути на твоє личко, дай голос твій почути! Бо голос твій солодкий, і личко твоє принадне» (Пп 2,14). Також Симеон Метафраст⁸², зазначає автор повчання, описуючи життя святої мучениці Марії пише так: «Коли вона страждала за Христа, тоді показалася голубка з золотим вінком, що літала над нею»⁸³. Проповідник трактує це як знак того, що Дух зійшов, щоб дати вінок вічного життя, який обіцяв дати Христос всякому віруючому, кажучи: «Будь вірним до смерти, і Я тобі дам вінця життя» (Од 2,10).

Наступний образ Святого Духа – хмара, трактується єпископом Димитрієм через призму з'яви Бога у хмарі Мойсеєві на Таворській горі: «І зійшов Господь у хмарі і став з ним там» (Вих 34,5). «А Дух Святий і є той самий Бог, який явився колись Мойсеєві»⁸⁴. Цікавим є порівняння автора хмари, яка продукує блискавки і громи, що сходять на землю і проганяють темряву та лякають людей, до вчителів церкви, які своїми проповідями розганяють темряву людських гріхів та лякають їх карою вічного вогню⁸⁵.

Символ Святого Духа як вітру є співставленням до природнього явища вітру, який розділяє полу і добре зерно, подібно, як у притчі про кукіль (Мт 13,27). Так само і Дух Святий розділяє праведників і грішників. Також автор повчання підкреслює, що вітер може мати силу викорінювати дерева, так само і Дух Святий викорінює нечеснотливих людей. Щодо Святого Духа у вигляді вогню, то він зійшов на апостолів, щоб зробити проповідь апостолів

⁸² Симеон Метафраст відомий збіркою колекції «Життя святих», яку він не просто зібрав, а переповів або переклав їх, звідси і назва «Метафраст» (від *μεταφράζειν* — переповідати, перекладати). *Симеон Метафраст // Древо. Открытая православная энциклопедия* <<https://drevo-info.ru/articles/11622.html> 26-07-2009> (12.11.2019).

⁸³ Ростовский. *Поучения и проповеди. Часть 2. Слово первое в день сошествия Святого Духа «Дух Господень исполни вселенную»* (Прем. 1:7).

⁸⁴ Ростовский. *Поучения и проповеди. Часть 2. Слово первое в день сошествия Святого Духа «Дух Господень исполни вселенную»* (Прем. 1:7).

⁸⁵ Див. Ростовский. *Поучения и проповеди. Часть 2. Слово первое в день сошествия Святого Духа «Дух Господень исполни вселенную»* (Прем. 1:7).

полум'яною⁸⁶, щоб могли спалювати всякий гріх. Також автор переносить значення слова «вогонь» на поняття «любові», посилаючись на Святе Письмо, а саме: «Бог є любов, і хто перебуває в любові, той перебуває в Бозі, і Бог перебуває в ньому» (Йо 4,16). А Дух Святий зійшов на апостолів і також тому, щоб утвердити їх у любові⁸⁷, говорить автор у своїй проповіді.

У другій проповіді Димитрій Туптало окреслює Тринітарний аспект свята П'ятдесятниці, оскільки говорить про Духа як єдиносущного Отця і Сина⁸⁸. Туптало зазначає, що Отець посилає Духа за словом Сина, яке Він обіцяв апостолам: «А Утішитель, Святий Дух, якого Отець в ім'я моє зішле, той навчить вас усього і все вам нагадає, що я сказав вам» (Йо 14,26). Варто згадати також про особливість Духа «умудряти»⁸⁹, про яку також зауважує проповідник. Апостоли спочатку були неуками, але коли прийшов час проповіді після Зіслання Святого Духа, вони красномовно, сміливо та мудро проголошували істину.

Візуалізацію цих всіх образів ми можемо бачити в іконографії свята Зіслання Святого Духа, оскільки у XVII, XVIII та в попередні століття можна побачити зображення Святого Духа у тих виглядах, які були описані вище. Навіть деякі іконописці у зображенні апостолів вносили риси, які характеризували їхнє збентеження, що можна трактувати як переляк від шуму вітру⁹⁰. Іншим варіантом є зображення апостолів у статичній формі та з книгами чи сувоями у руках, що свідчить про рівновагу, спокій та готовність до голошення Божого слова, а також повноту мудрості, яку вони отримали у даній події.

Підсумовуючи проповідницький матеріал представлених вище авторів, можна зазначити, що у їхніх висловлюваннях присутня тема тринітарного

⁸⁶ Див. Ростовский. *Поучения и проповеди. Часть 2. Слово первое в день сошествия Святого Духа «Дух Господень исполни вселенную»* (Прем. 1:7).

⁸⁷ Див. Ростовский. *Поучения и проповеди. Часть 2. Слово первое в день сошествия Святого Духа «Дух Господень исполни вселенную»* (Прем. 1:7).

⁸⁸ Див. Ростовский. *Поучения и проповеди. Часть 2. Слово второе в день сошествия Святого Духа «Дух Твой благий наставит мя на землю праву»* (Пс. 142:10).

⁸⁹ Див. Ростовский. *Поучения и проповеди. Часть 2. Слово второе в день сошествия Святого Духа «Дух Твой благий наставит мя на землю праву»* (Пс. 142:10).

⁹⁰ Див. Креховецький. *Богослов'я та духовність ікони*, 196.

характеру події Зіслання Святого Духа. Однею з функцій Духа, який зійшов на апостолів у вигляді вогню, за словами обох проповідників, є просвітлювати розум для кращого розуміння Пресвятої Трійці. Також Дух як вогонь, що зігриває, наведені автори співставляють з поняттям любові, яка зігриває і надихає апостолів на сміливу проповідь, яка має мати вселенський характер.

Щодо загальних висновків до розділу, можна прослідкувати той факт, що прийняття Київською Руссю християнства візантійського типу мало свій вплив на підвищення рівня культури у ділянках, які пов'язані з писемністю в літературних і ділових жанрах, утвердженням богословської думки та сакрального мистецтва⁹¹. Проте з плином століть сакральне мистецтво почало набирати рис своєрідного національного характеру⁹². Також на формування українського сакрального мистецтва мало вплив географічне розташування України на перетині поширення впливів східної і західної культур, що сприяло їх взаємопроникненню⁹³. Загалом український іконопис другої половини XVI - першої половини XVII ст. був позначена наступними рисами: залученням надбання європейської культури, у значній мірі через вплив західних гравюр, які стали навчальними посібниками в українських цехових та монастирських малярських майстернях і школах. Також взаємовплив культур Заходу і Сходу, на перетині яких знаходилася Україна, дозволив створити непересічний мистецький і духовний феномен українського бароко⁹⁴. З середини цього ж століття «бароковий стиль», який вже тоді був також поширений у вищих школах Речі Посполитої, стає типовим для проповідників Києво-Могилянської академії. Це відбувалося через вагомий вплив латинських богословських практик і пасторальних методів, який мав місце як в унійній, так і православної

⁹¹ Див. Ісаєвич. *Українська культура в середньовіччі та на світанку нової доби*, 33.

⁹² Див. Свенціцька. *Український живопис XVI – XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського барокко*, Українське барокко та європейський контекст, 90.

⁹³ Див. Свенціцька. *Український живопис XVI – XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського барокко*, Українське барокко та європейський контекст, 91.

⁹⁴ Див. Азовцева. *Творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького в історико-літературних працях XIX - XXI століть*.

митрополії⁹⁵. Висновки, зроблені щодо «візуальних» образів події Зіслання Святого Духа у наших проповідників цього історичного періоду, будуть використані у наступному розділі при аналізі іконографії свята у XVII столітті.

---

⁹⁵ Див. Лесів. *Історія проповідництва та визначні проповідники Київської церкви: панорамний огляд періоду від X ст. до кінця XVIII ст.*.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ ПАМ'ЯТОК САКРАЛЬНОГО ЖИВОПИСНОГО МИСТЕЦТВА ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ XVII СТОЛІТТЯ

«Українське мистецтво XVII ст. – винятковий феномен світової культури і зокрема культури Центрально-Східної Європи. Період, в який воно творилося, ознаменований яскравими постатями, явищами та історичними подіями»¹, які також мали безпосередній чи опосередкований вплив на тогочасне сакральне мистецтво. Про іконографію Зіслання Святого Духа у своїх працях згадують як українські так і зарубіжні автори. У цьому розділі буде використано матеріали досліджень Іштвана Іванчо², Якова Креховецького³, Мар'яни Пелех⁴, Миколи Покровського⁵, Юліянії Соколової⁶, Міхала Янохи⁷. Для уточнення певних іконографічних аспектів будуть використані матеріали Володимира Александровича, Григорія Дебольського, Андрія Десницького, Романа Зелінка, Ярослава Ісаєвича, Юліана Катрія, Івана Климишина, Наталії Ковпаненко, Дмитра Крвавича, Юлії Матвєєвої, Володимира Овсійчука, Олега Огірка, Марини Ягодинської⁸.

Розділ стане аналізом двадцяти дев'яти вибраних іконографічних зразків зображення свята Зіслання Святого Духа, які були написані на території Західної України у XVII ст.⁹. Дослідження буде проведено не з огляду на

---

¹ Зелінко Р. «Жовківський іконостас» Івана Рутковича // Релігійно-інформаційна служба України <https://risu.org.ua/ua/index/spiritual_culture/icon/icons_articles/34234/> (10.11.2019).

² Іванчо І. *Ікона і Літургія*, Львів: Свічадо 2009.

³ Креховецький Я. *Богослов'я та духовність ікони*, Львів: Свічадо 2008.

⁴ Пелех М. *Елементи візантійського та європейського стилю львівського малярства першої половини XVII століття* // *Пам'ятки України* (серпень 2013), 46-53.

⁵ Покровский Н. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*. С.-Петербургъ: Типографія Департамента Удилов 1892.

⁶ Соколова И. *Святая Троица. Иконография Пятидесятницы. Пятидесятница: иконы, фрески, мозаики* //

<<https://mon-sofia.livejournal.com/2660070.html>> (19.11.2019).

⁷ Janocha M. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*. Warszawa: Neriton 2001.

⁸ Конкретні посилання на згаданих авторів будуть у місцях цитувань їхніх праць.

⁹ У цьому дослідженні був проведений підбір двадцяти чотирьох ікон П'ятдесятниці згаданого століття, які відомі дослідникам і є опубліковані у фізичних чи електронних ресурсах. До них була додана пам'ятка з колекції Львівської духовної семінарії Святого Духа (додаток 47). Також у дослідженні розглядається чотири гравюри з видань того часу. Частина ікон цього сюжету зберігається у сховищах музеїв і невідома ширшому колу науковців. Можна вважати, що двадцять дев'ять ікон Зіслання Святого Духа, які аналізуються у роботі,

стилістику авторів та приналежність іконографічних зразків до певних іконописних шкіл, а з точки зору їхнього богословського змісту та аналізу модифікації східної іконографії свята Зіслання Святого Духа під впливом західноєвропейського мистецтва. Задля детальнішого аналізу богословсько-іконографічних змін пропонуємо у підрозділах розглянути окремі важливі складові іконографії події – представлення в іконах Святого Духа, Богородиці, апостолів, Царя-Космоса, архітектури на тлі тощо.

Щоб ґрунтовніше проаналізувати конкретні джерела іконографічної інспірації митців Західної України, у роботі буде розглянуто як католицькі, так і протестантські Біблії того часу¹⁰. Буде виділено твори на сюжет П'ятдесятниці, які могли мати вплив на іконографію місцевих майстрів. Це гравюра¹¹ фламандського автора Пітера ван дер Борхта (1583 р.) (додаток 58), гравюра з «*Thesaurus Sacrarum Historiarum...*» («Скарбниця Священних Історій...») (1585 р.) видавця Герарда де Йоде¹² (додаток 59) та дві гравюри з протестантського видання Біблії Піскатора (Клас Янс Вісхера)¹³ (додатки 60 та 61).

складають більшу частину збережених творів і можуть досліджуватися як такі, що репрезентують ситуацію в цілому. Також завданням досліджень не було віднайдення усіх можливих гравюр цього сюжету.

¹⁰ Див. Підрозділ 2.2, 43.

¹¹ *Гравюра* – це вид графіки, в якому зображення є друкованим відбитком з малюнка, вирізьбленого або витравленого або витравленого на спеціально підготованій дошці або пластинці. *Гравюра* // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980) <<http://sum.in.ua/s/ghravjura>> (16.10.2019).

¹² Одна з перших у Європі ілюстрованих Біблій, видана у формі альбому гравюр із найважливішими сюжетами Старого та Нового Завітів. Книга репрезентує найпотужніший у Європі XVI ст. антверпенський друкарський осередок і є наймасштабнішим видавничим проектом гравера і видавця Герарда де Йоде (1516/17 – 1591 рр.). Примірник – єдиний відомий сьогодні екземпляр, збережений на теренах Центрально-Східної Європи. До книги увійшли гравюри найвидатніших фламандських художників і граверів XVI ст.: Кріспіна ван ден Брука, Мартена де Воса, Франса Ментона, Яна Снеллінка, Амброзіуса Франкена, Міхіля Коксі, Герарда Гронінга, Мартена ван Клеве, Ганса Вредемана де Вріса, Адріана де Вердта, Пітера ван дер Борхта, Ганса Бола, Мартена ван Гемскерка, Яна Саделера, Ганса й Адріана Коллартів, Єроніма, Антонія, Яна Віріксів та інших художників. *На Львівщині презентують Біблію в ілюстраціях фламандських майстрів XVI ст.* // <<https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2681596-u-lvovi-pokazut-unikalnu-bibliu-v-ilustraciiah-flamandskih-majstriv-hvi-stolitta.html>> (10.11.2019).

¹³ Піскатор вирішив створити велику збірку гравюр на тему біблійних сюжетів. Для цього скупив старі використані гравюрні дошки у багатьох нідерландських видавництвах. Біблія Піскатора була перевидана шість разів. Останнє (1674 р.), вийшло вже після його смерті і включало близько 500 гравюр. Всі листки супроводжувалися відповідними біблійними текстами на латинській мові з посиланням на джерело або латинськими стихами нідерландських авторів XVI-XVII століть. Шостак Е. *Листы из знаменитой Библии Пискатора* // Страна знаний. Научно-популярный журнал для юношества <https://www.krainaz.org/2016-05/164-piscator?fbclid=IwAR3IC4I8XY_09Vt63HuW0wHbjo8ml8814fe9GE1vH8_7MifZURhJf7CIsfQ> (29.11.2019).

3.1. Ікони П'ятдесятниці Західної України XVII ст. з огляду на представлення Святого Духа.

У творах, розглянутих у цьому розділі, для зображення Святого Духа використовують більшу кількість образів, аніж у попередніх століттях. Перший образ, традиційний – це представлення Святого Духа у вигляді вогняних язиків. Згідно біблійної розповіді, яку подає євангелист Лука (Ді 2,1-4), Святий Дух, наповнивши «увесь дім» своєю присутністю, «осів на кожному» з апостолів у вигляді «поділених» вогняних «язиків» (Ді 2,1-4). 75 відсотків розглянутих у цьому розділі ікон зображають Святого Духа саме у вигляді язичків полум'я (додатки 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57), що відповідає класичній східно-християнській іконографії¹⁴. Ці поділені язички символізують дар проповіді Божого слова, який отримав кожен із апостолів особисто. Є лише один Святий Дух, той самий «Вогонь», що сходить на всіх. Проте там він поділився, щоб вказати на те, що кожен апостол отримав усю повноту дарів Духа. Таким чином, сталося протилежне до того, що відбулося у Вавилоні (Бут 11,1-9), а отже об'єднання того, що було роз'єднане¹⁵. Як зазначає І. Іванчо, язики є образом хрещення Церкви вогнем¹⁶, через який людська природа отримала дар обожествлення¹⁷. Цікавим та унікальним зображенням Зіслання Святого Духа у вигляді вогняних язиків є ікона з с. Волиця Деревлянська, написана після 1682 р. (додаток 48). За характером представлення вогників, які виливаються від Святого Духа – голуба, у довільному, дещо хаотичному вигляді, можна припустити, що вона бере за зразок такий же елемент гравюри Біблії Піскатора (додаток 61).

¹⁴ Див. Креховецький. *Богослов'я та духовність ікони*, 196.

¹⁵ Див. підрозділ 1.1, 15.

¹⁶ Він вас хреститиме Духом Святим і вогнем (Мт 3,11).

¹⁷ Іванчо. *Ікона і Літургія*, 408.

Ще одним промислительним образом Святого Духа¹⁸ є голуб. Зазвичай зображення Духа у вигляді голуба не вводилося в іконографію Свята П'ятдесятниці, оскільки прямої вказівки на це у Книзі Діянь немає (Ді 2,1-4). Цей мотив виступав в іконному малярстві переважно у сцені Хрещення Ісуса у водах Йордану¹⁹, а в сценах П'ятдесятниці зустрічався у ранньовізантійських пам'ятках та у пізньовізантійській добі²⁰. На це мав вплив живопис Заходу, у якому зображення Святого Духа-голуба зустрічається у всіх без винятку композиціях, які мають на меті вказати на цю Особу Трійці²¹.

Голуб, як найвідоміший образ Святого Духа, є одним з біблійних символів, багатих на семантичне значення. Це був єдиний птах, якого можна було скласти в жертву у храмі. Його приносили бідні для здійснення обряду очищення (Лев 1,14; 5,7-11; Чис 6,10; Лк 2,24). Це пояснює присутність у храмі продавців (Мт 21,12; Йо 2,14-16). Юдеї часто застосовували образ голуба для символічних порівнянь. Для прикладу, коли Ізраїль очікував спаніння, а воно не приходило, він стогнав, як голуб (Іс 38,14); коли він (Ізраїль) падав духом, то хотів полетіти в пустелю, як голуб (Пс 55,7). У випадках, коли пророк хотів продемонструвати мінливість народу у відношенні до Бога, то наводив приклад із щорічним перельотом птахів, зокрема, і голубів (Єр 8,7). Ці перельоти нагадують вигнання (Єз 7,16), або ж повернення додому (Ос 11,11). Ісус не застосовував жодного з цих порівнянь, але звертався до учнів: «Будьте мудрі, як змії, і прості, як голуби» (Мт 10,16)²². Через святоотцівські передання голуб трактувався як символ Святого Духа, єдності церкви, добрих християн, поєднання з Богом, Божого милосердя, церковної спільноти²³. У деяких

¹⁸ Святий Дух міняє свої образи і це має промислительне значення (промисел - Божий задум, щодо спасіння людини). Див. Тимо С. *Іконографія Пресвятої Трійці* // Навчальні матеріали. Іконописна школа Українського католицького університету < http://radruzh.org/navchalni_materialy/ > (12.12.2019).

¹⁹ Див. Райкен Л. та ін.. *Голубь (Dove)* // Словарь библейских образов <<https://azbyka.ru/otechnik/Spravochniki/slovar-biblejskih-obrazov/135>> (3.12.2019).

²⁰ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swiqteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 409.

²¹ Див. Соколова. *Святая Троица. Иконография Пятидесятницы. Пятидесятница: иконы, фрески, мозаики*.

²² Див. Леон-Дюфура К. (ред.). *Словарь библейского богословия*. Брюссель: Жизнь с Богом 1990, 215 – 216.

²³ Див. Овсійчук В. – Крвавич Д. *Оповідь про ікону*, Львів: Інститут народознавства НАН України 2000, 52-53.

випадках голуба зображали у мандорлі²⁴, від якої відходять три промені, вказуючи на те, що Він є Третьою Особою Пресвятої Трійці (додатки 17, 20). Таке зображення Святого Духа базується на розповідях чотирьох євангелістів про Хрещення Ісуса Христа²⁵, про що вже було згадано вище. Також серед представлених у роботі іконографічних зразків зустрічаємо зображення Святого Духа у вигляді голуба з німбом²⁶ (додатки 38, 56 та 57), що також підкреслює святість Духа, представленого у символічний спосіб як голуба.

Одна з ікон аналізованого періоду замість звичного сегменту неба, що символізує невидиму Божу присутність²⁷, зображає дев'ять променів, як символ дев'яти плодів Святого Духа²⁸, які він роздає тим, хто Його приймає. Також 75 відсотків аналізованих у цьому розділі ікон замість класичного для візантійського іконопису сегмента неба зображають хмари, які є запозиченими з західноєвропейського іконопису цього біблійного сюжету²⁹ (додатки 32, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57). Як зразки до порівняння, можна навести гравюри західноєвропейських митців Герарда де Йоде (додаток 59) та Піскатора (додаток 60), з яких західноукраїнські майстри іконопису могли запозичувати такий іконографічний елемент.

В аналізованих у розділі іконах голуб присутній у конкретних сакральних зразках (додатки 29, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57). З цього можна прослідкувати динаміку застосування зображення Святого Духа у вигляді голуба, яка набуває більшого розповсюдження з середини XVII

²⁴ Мандорла – (з італ. «mandorla» - мигдаль) – у християнській іконографії - мигдалевидне сяяння, у якому зображають Христа і Богородицю, коли хочуть показати їх у славі. Також зустрічаються випадки зображення Святого Духа – голуба у мандорлі. Це пояснюється тим, що значення мандорли, як зазначалося вище, є демонстрацією зображуваної постаті у славі. «Бог Отець є Отець слави (Еф 1,17); Син Божий є сяянням слави Отця (Євр 1,3) і Сам має славу у Свого Отця перед початком віків» (Йо 17,5) так само Дух Божий є Духом слави (1 Пет 4,14)». Саме тому Святий Дух – голуб може зображатися таким чином, що свідчить про Його приналежність до Святої Трійці. Кутковой В. *О мандорле* // Православие.ru <<https://pravoslavie.ru/282.html>> (9.12.2019).

²⁵ Голубь (символ) // Универсальная энциклопедия Кирилла и Мефодия <[http://megabook.ru/article/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%83%D0%B1%D1%8C%20\(%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB\)](http://megabook.ru/article/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%83%D0%B1%D1%8C%20(%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB))> (6.12.2019).

²⁶ Німб – сийво, зображене у формі круга довкола голови або над головою, символізує святість. *Німб* // Словник української мови <<https://www.slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B1>> (9.12.2019).

²⁷ Див. Креховецький. *Богослов'я та духовність ікони*, 196.

²⁸ А плід Духа: любов, радість, мир, довготерпіння, лагідність, доброта, вірність, тихість, здержливість (Гал 5, 22-23).

²⁹ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swiateczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 408.

ст. і представляється майже у всіх іконографічних зразках другої його половини.

3.2. Ікони П'ятдесятниці Західної України XVII ст. з огляду на представлення Богородиці.

Вже від кінця XVI ст., як зазначалося вище, в іконографії свята П'ятдесятниці серед пам'яток із Західної України можна побачити постать Богородиці (додатки 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57), яка сидить у центрі серед колегії апостолів. У древніх візантійських зображеннях П'ятдесятниці Божа Матір не зображалася серед апостолів, проте у зразках західного походження майже з X ст. Вона завжди є присутньою в іконографії цієї події. З XVII ст. така практика переходить і до грецької, і до української іконографії³⁰. Про безпосередню участь Марії у події Зіслання Святого Духа ми не можемо говорити ствердно, адже і євангелист Лука в Діяннях Апостолів нічого про це не розповідає³¹. Знаємо тільки, що після вознесіння Христового на Небо апостоли: «Повернулися в Єрусалим з гори, що зветься Оливною, що близько Єрусалиму [...] Увійшовши (в місто), зійшли на горницю, де вони перебували [...]. Всі вони пильно й однодушно перебували на молитві разом з жінками і Марією, матір'ю Ісуса, та з його братами» (Ді 1,12-14). Проте можна припустити, що Марія могла бути присутньою під час Зіслання. Богословське значення зображення Богородиці серед апостолів у цій події має кілька інтерпретацій:

- Пресвята Богородиця серед апостолів є святинею, яка від початку посідала всі дари Святого Духа і була вільною від гріха³². Воплочення Христа відбулося через дію Святого Духа, який отінив Марію (Лк 1,35).

³⁰ Див. Соколова. Святая Троица. Иконография Пятидесятницы. Пятидесятница: иконы, фрески, мозаики.

³¹ Див. Покровский. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 449.

³² Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 403.

Богородиця є заступницею і зразком для вірних у справі співдіяння зі Святим Духом³³.

- Богородицю зображають у поставі, що представляє молитву Церкви³⁴. Щоб відобразити цей символізм іконописці змальовували її руки у кількох позиціях. Для прикладу, руки витягнуті в жесті Оранти³⁵ (додаток 48), схрещені на грудях³⁶ (додатки 30, 34, 35, 37, 38, 45, 46, 47, 50, 57) або зложені до молитви в жесті *oratio latina*³⁷ (додатки 39, 41, 42, 43, 49, 51, 52, 53). Також можемо зустріти зображення де Богородиця буде мати жест Асунта³⁸ (додатки 32, 33, 40, 44, 54, 55).

На всіх іконах Мати Божа постає центральною постаттю, часто взятою у збільшеному масштабі (додатки 35, 38, 42, 44, 53, 54, 56), урочисто сидячи на оздобленому престолі, «що символізує царську славу Пресвятої Богородиці»³⁹ (додатки 30, 32, 35, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 53, 54, 55, 56), часом з балдахіном⁴⁰ (додатки 32, 39, 53), що показує значущість Богоматері у житті християнської спільноти. Також існують зображення, де під ступнями Богородиці є підніжок (додатки 30, 34, 35, 37, 40, 41, 43, 47, 48, 49, 53, 55, 57) – це вияв давніх іконописних традицій⁴¹. Проте трапляються і модифікації, де підніжок може бути дворівневим (додатки 38, 39, 42, 45, 54), або ж трирівневим (додаток 44).

Все ж таки у день П'ятдесятниці Церква приймає дари Святого Духа у вигляді язиків, які кожен апостол отримує особисто, і немає причини для того,

³³ Див. Креховецький. *Богослов'я та духовність ікони*, 197.

³⁴ Див. Іванчо. *Ікона і Літургія*, 393.

³⁵ З піднятими догори руками. Всесвята молиться за свій народ. Цей тип є більш характерним для ікон Вознесіння Господа нашого Ісуса Христа та Покрову Богородиці. На іконі Вознесіння Богородиця символізує Церкву на землі, а на іконі Покрову Богородиці — небесну. Дем'янчук А. *Богородиця в українському іконному малярстві (XI – XIX століття). Основні іконографічні типи*, 87. // <<https://www.visnik.org/pdf/v2016-03-12-demuyanchuk.pdf>> (10.11.2019).

³⁶ Зі складеними на грудях руками. Цей жест є більше характерним для іконографії свята Успіння Пресвятої Богородиці. Дем'янчук. *Богородиця в українському іконному малярстві (XI – XIX століття). Основні іконографічні типи*. 91.

³⁷ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 409.

³⁸ З відкритими долонями. Ягодинська М. *Нові культові речі з давньоруських пам'яток західного поділля* // <<http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/11/27Jgodyn.pdf>> (10.11.2019).

³⁹ Дем'янчук. *Богородиця в українському іконному малярстві (XI – XIX століття). Основні іконографічні типи*. 90.

⁴⁰ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 410.

⁴¹ Див. Пелех. *Елементи візантійського та європейського стилю львівського малярства першої половини XVII століття*, 52.

щоб зображати Діву Марію, продублювавши таким чином Церкву, яку тут уособлює собор апостолів⁴². Проте іконографічні зразки Зіслання Святого Духа Західної України XVII ст. дуже часто зображають Богородицю у цій події, що свідчить про вплив західноєвропейського сакрального мистецтва.

3.3. Ікони П'ятдесятниці Західної України XVII ст. з огляду на представлення апостолів і Космосу.

На всіх іконах завжди зображено дванадцять апостолів. Лише мініатюри у деяких друкованих виданнях досліджуваного періоді можуть в більш схематичний спосіб представляти апостолів, для прикладу, у кількості семи осіб. Як зразок, мініатюра з Стрятинського Требника 1606 р. (додаток 31), яка у більш ілюстративній формі представляє нам подію Зіслання Святого Духа. Можна припустити, що це зроблено тому, що було обмежено місце для зображення такої біблійної сцени. Також, можливо, це зроблено для богословського трактування цих семи осіб, як символу повноти, відображеної через це число⁴³. Серед іконографічних зразків зустрічаємо і варіант ікони, на якій зображено одинадцять апостолів. Цей зразок походить із Золочівщини і датується другою половиною XVII ст. (додаток 46).

Зазвичай іконописці змальовують апостолів таким чином, щоб показати їхню єдність, рівність та сопричастя. В іконографії П'ятдесятниці вони символізують Церкву, яка сповнена Святим Духом. Поведінка, їхнє розміщення, демонструють одностайність колегії апостолів у двох позиціях:

- Церква твориться не ізольованими один від одного членами, а їхнім сопричастям;

⁴² Див. Іванчо. *Ікона і Літургія*, 414.

⁴³ Див. Десницький А. *Нумерология библейская // Азбука веры* <<https://azbyka.ru/numerologiya-biblejskaya>> (20.11.2019).

- Однозгідність та зосередженість апостолів діє також і в духовності, тому що це вже не ті люди, що беспорядно жестикулюють, як на іконі Вознесіння, а тут вони вже зібрані разом на молитві⁴⁴.

Зразками, які передають класичне візантійське розміщення апостолів з цього періоду, є відображені в додатках 29, 31, 32, 33, 36, 39, 48, 53, 57. Апостоли, що сидять наче півколом, символізують відновлену єдність, що її колись зруйнувала людська пиха і марнославство (Бут 11,1-9). Також існують зображення події Зіслання Святого Духа, де апостоли попарно розміщені у три яруси. Як приклад, можна навести ікону Зіслання Святого Духа з Михайлівської церкви с. Окорськ Локачинського району (додаток 30), що датується початком XVII ст. Ікона також зображає апостолів у молитовній поставі, їх одяг витримано у зелених і темно-вохристих кольорах. Складки на одязі та риси їхніх ликів модельовані контурною чорною лінією⁴⁵. Цей зразок через свою симетричну структуру передає єдність і однозгідність апостольської колегії. Схожими зразками також є ікони, відображені в додатках 45, 54, 56. Проте й інші зразки, які представлені у цьому розділі, відходячи від зображення апостолів у класичному візантійському розумінні, взоруючись на західні варіанти, все ж зберігають давні іконописні традиції. Беручи для апостолів лише певні ракурси та жести⁴⁶. На загал відтворюють врівноваженість і спокій у зображенні колегії дванадцятьох апостолів. Як приклад, можна продемонструвати ікону Зіслання Святого Духа з празничного ряду іконостасу Успенської церкви у Львові, що датується 1638 р. (додаток 34) та зберігається у ц. Косьми і Дем'яна с. Великі Грибовичі. Цей зразок належить авторству М. Петраховича⁴⁷ та використовує певні елементи зображення з гравюри

⁴⁴ Див. Іванчо. *Ікона і Літургія*, 412-413.

⁴⁵ *Зішестя Святого Духа на апостолів, Волинська ікона XVI – XVII століть з колекції Волинського краєзнавчого музею*. Частина I. Луцьк: Волинські старожитності 2013, 11.

⁴⁶ Пелех. *Елементи візантійського та європейського стилю львівського малярства першої половини XVII століття*, 53.

⁴⁷ Петрахович (Мороховський) Микола (народився, імовірно, близько 1600 р., помер – після 1666 р.) – живописець. Жив у Львові. З 1610 р. навчався і працював у майстерні живописця Федора Сеньковича, згодом став його спадкоємцем. 1666 р. був обраний «сеньйором» – старшиною львівського малярського цеху. Перший відомий твір Петраховича – монументальна ікона Богоматері над вхідними дверима Успенської церкви у Львові (1635 р.). 1638 р. на замовлення Львівського братства керував роботами з виконання іконостасу для цієї ж церкви, в іконах якого помітне творче засвоєння досягнень тогочасного західноєвропейського мистецтва.

фламандського автора Пітера ван дер Борхта (1583 р.)⁴⁸ (додаток 58). Зокрема розміщення апостолів на цих двох зразках є майже ідентичними. Такого типу розміщення апостолів можна також побачити і на багатьох інших іконах свята, які датуються XVII ст. (додатки 35, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52).

Іконографічним зразком барокового стилю⁴⁹, хоч і переданого на не найвищому професійному рівні, є ікона Зіслання Святого Духа фундації Тимофія з Гродка для ц. св. Миколая у місті Дорогочин (1668 р.) (додаток 40). Вирази лиць апостолів, їхні пози та жести свідчать про значну шкалу емоцій, з якими вони сприймають пришестя Духа⁵⁰. Більш професійно ця тенденція проявиться у творах професійних іконописців Рутковича та Кондзелевича (додатки 49, 50, 52).

Ще одним цікавим зразком кінця XVII ст. є ікона Зіслання Святого Духа, яка належить авторству Йова Кондзелевича⁵¹. Вона відображає тенденцію впливу застосування портретного малярства на ікону⁵², а також, як говорить Н. Ковпаненко, іконографія Кондзелевича у своєму представленні наділяє персонажів портретними рисами конкретних людей⁵³.

Часто в іконографії свята Зіслання Святого Духа зображали апостолів Петра і Павла, як тих, які очолювали апостолів. Павло та чотири євангелисти

Існує припущення, що Петрахович (разом із Ф. Сеньковичем) є одним із авторів іконостасу П'ятиницької церкви у Львові (1644 р.). Живопис останнього відзначається класичною завершеністю художнього стилю, в якому органічно поєдналися традиційні національні риси із впливом естетичних принципів Відродження. Ковпаненко Н. *Петрахович (Мороховський) Микола* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Petrahnovych_M> (28.11.2019).

⁴⁸ Див. Пелех. *Елементи візантійського та європейського стилю львівського малярства першої половини XVII століття*, 51.

⁴⁹ Див. Підрозділ 2.1, 37-38.

⁵⁰ Див. Креховецький. *Богослов'я та духовність ікони*, 196.

⁵¹ Кондзелевич Йов (світське ім'я – Іван; 1667 – бл. 1740 рр.) – живописець, ієромонах (з 1693 р.). Народився в м. Жовква. Мистецьку освіту, як вважають, здобув у живописця Г. Семигиновського в Жовкві, де провів свої дитячі та юнацькі роки, а також у Києві й, можливо, за кордоном. В іконах Кондзелевича присутні архітектурні та побутово-жанрові мотиви, а біблійні та євангельські персонажі наділені портретними рисами конкретних людей. Живопис Богородчанського іконостаса Манявського скиту, виконаний під керівництвом Кондзелевича, належить до найвищих досягнень давнього українського мистецтва. Ковпаненко Н. *Кондзелевич Йов* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kondzelevich_I> (28.11.2019).

⁵² Див. Підрозділ 2.1, 38-39.

⁵³ Див. Ковпаненко. *Кондзелевич Йов*.

зображалися з книгами у руках, що символізувало записану проповідь Божого слова, як вже було сказано вище. Проте ми знаємо, що євангелист Лука не був безпосереднім учасником цієї події. Апостола Павла, який за хронологією Книги ДіянЬ не був у Єрусалимі у день П'ятдесятиці, як також і на Оливній горі у час Вознесіння, також зображають на іконі. Його присутність символізує всіх нас, яких Святий Дух навчає та надихає у Христовій Церкві. П'ятдесятниця – це свято народження Церкви подихом Божого Духа, подібно до того, як у раю Бог «вдихнув» у людину життя (Бут 2,7)⁵⁴.

Якщо підсумовувати сказане про зображення апостолів на іконі П'ятдесятниці, на перший погляд може здатися, що зображення служить ілюстрацією історичної події. Та при поглибленому спогляданні перед нами відкривається повнота його внутрішнього сенсу. Ікона знайомить глядача з собором апостолів (Ді 2,1), який у символічний спосіб зображає таємничу повноту, що замінює дванадцять колін Ізраїля, та, як Церква, чекає, щоб одягнутися у силу з висоти (Лк 24,49)⁵⁵. Вона переступає через межу конкретного історичного зображення. Її метою є показати народження Церкви, що формується з апостолів. Присутність серед апостолів Павла свідчить про те, що її метою є зобразити не так історичну подію, як передати богословський зміст Зіслання Святого Духа, який полягає в утвердженні Божої Церкви на землі⁵⁶. Також ікона за своєю перспективою запрошує кожного з нас взяти участь у цій події і прийняти благодать Святого Духа та стати частиною Божого люду.

Про постать Царя-Космосу вже трохи згадувалося у першому розділі цієї праці. У першому тисячолітті на місці Космосу зображали групу людей. Від X ст. ці постаті зменшуються у чисельності і зростає значення постаті старця, який за характером одягу нагадує царя⁵⁷. Цей персонаж носить назву «Космос», про що також свідчить напис. У перекладі з грецької «κόσμος» означає Всесвіт.

⁵⁴ Див. Креховецький. *Богослов'я та духовність ікони*, 197.

⁵⁵ Див. Іванчо. *Ікона і Літургія*, 414.

⁵⁶ Див. Соколова. *Святая Троица. Иконография пятидесятницы. Пятидесятница: иконы, фрески, мозаики*.

⁵⁷ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 404.

Шати, в які одягнений цей персонаж, часто змальовують у пурпурових барвах, (додатки 33, 54, 55, 56), що за класичною візантійською іконографією підкреслює «царськість, царське походження»⁵⁸. Також старець зображений як той, хто виходить з темряви, що її зображає чорна аркада. Це є символом очікування просвічення та очищення. Ми також бачимо, що у його руках є розпростертий рушник, на якому зображено дванадцять сувоїв, які у символічний спосіб передають місію і проповідь дванадцяти апостолів. Розпростертий рушник також вказує на готовність до прийняття цілим світом Божих ласк⁵⁹.

Незважаючи на напис, постать царя свого часу інтерпретувалася у різний спосіб. Як приклад, його розглядали як пророка Йоїла, якого спочатку зображали, а з плином часу іконописці перетворили на царя. Як доказ цієї тези, наводилися аргументи про присутність у тексті Книги Діянь пророцтва цього автора (Йоїл 2,28-29). Таке пояснення давали деякі афонські монахи⁶⁰.

Професор Сергій Усов ікону П'ятдесятниці трактує по-іншому. У ній він бачить колегію апостолів при виборі апостола Матія на місце відпалою Юди, що відбулося ще до П'ятдесятниці. На цьому зібранні апостол Петро виголосив у своїй промові також і пророцтво царя Давида⁶¹:

Мужі брати! Треба було, щоб збулося Писання, що Дух Святий прорік був устами Давида про Юду, який зробився проводирем тих, що схопили Ісуса. Він же був прилічений до нас і прийняв частку служіння цього. Придбавши, отже, собі поле за свою злочинну нагороду, він упав сторч головою і тріснув надвоє, і все його нутро вилилось. Оце стало відомим усім, хто мешкає в Єрусалимі, так що те поле було прозвано їхньою мовою Гакелдама, тобто поле крові (Ді 1,16-19).

Базуючись на цих висловлюваннях, Усов вважав, що змальовування царя Давида з обрусом в руках та дванадцятьма жеребками є пригадкою про зміст промови апостола Петра та вибрання апостола Матія. Іконописний прийом

⁵⁸ Огірко О. *Формування духовності засобами сакрального мистецтва*. Апологет. Матеріали V Міжнародної наукової конференції. м. Львів, 23-24 листопада 2012 р., 21.

⁵⁹ Див. Креховецький. *Богослов'я та духовність ікони*, 197.

⁶⁰ Див. Покровский. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 458.

⁶¹ Див. Соколова. *Святая Троица. Иконография пятидесятницы. Пятидесятница: икони, фрески, мозаики*.

відділення пророка Давида від колегії апостолів свідчить про те, що Давид не є учасником собору. Також те, що пророк знаходиться у темному місці, ідентифікує його, як представника Старого Завіту. Усов аргументував поєднання цих всіх подій і персонажів у іконі тим, що на цьому соборі апостолів було встановлено Таїнство Священства, а Зіслання Святого Духа є підтвердженням початку проповідницької діяльності апостолів. Тобто, зі слів професора Усова, на цій іконі у символічний спосіб виражено Таїнство Священства. Також зображення Давида присутнє на іконі П'ятдесятниці з міркувань того, що цей біблійний персонаж пророкував про Вознесіння Господнє (Пс 47,6), а Христос у Вознесінні говорив про обітницю зіслати Святого Духа. Проте таке співставлення подій і осіб зроблене Усовим самовільно, тому що ці дві події у Діяннях Апостолів є окремими сценами⁶².

Щодо сакральних зразків, які розглядаються у цьому розділі та представляють період XVII ст. Західної України, взоруючись на класифікацію щодо постаті Космосу на іконі Зіслання, яку пропонує Міхал Яноха, проведемо певний поділ іконописних зразків на три групи. До першої відносяться ікони, які мають у своєму зображенні персоніфіковану постать Космосу (додатки 29, 31, 32, 33, 43, 53, 54, 55, 56). До другої групи віднесемо іконографічні зразки, які вже не представляють постаті Космосу, але ще залишається спогад про нього⁶³. Для прикладу, замкнена аркада (додаток 36), або ж зображення сфери, як символу космосу, що за своєю суттю передає те саме значення, що й персоніфікований Космос (додаток 48). Варто зазначити, що таке зображення сфери бере свій початок з платонівського діалогу «Тимей».

Платон визнавав ідею Розумного начала, яке організовує Всесвіт, яке діє в кожній точці Космосу. Маючи на увазі Бога-Творця, він писав: «Обриси ж він надав всесвіту такі, які були б для нього пристойні і йому споріднені...Отож він шляхом обертання округлив космос до стану сфери, поверхня якої скрізь однаково віддалена від центру» [...] У «Тимей» ж Платон говорить про Космос як про живу істоту, що має душу і здатна

⁶² Див. Соколова. Святая Троица. Иконография пятидесятницы. Пятидесятница: иконы, фрески, мозаики.

⁶³ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 409.

розуміти: «Бог створив єдину видиму живу істоту, що містить всередині себе всіх тварин, які за природою споріднені з нею»⁶⁴.

Проте питання появи такого незвичного зображення у іконі для сільської церкви є складним. Сумнівним виглядає припущення, що автор у такий спосіб потрактував персоніфікацію Космосу, опираючись на філософську думку Платона. Більш вірогідною є думка, що таке зображення було «скопійоване» з якогось західного зразка на прохання замовника чи з ініціативи самого іконописця. Безсумнівна оригінальність такого потрактування вимагає більш вузького спеціалізованого дослідження причин появи саме цього фрагменту.

Третя група ікон буде позбавлена будь якого натяку на постать Космосу, що демонструє вплив західноєвропейського мистецтва на іконопис цього біблійного сюжету в Західній Україні XVII ст.⁶⁵. Прикладом цього будуть іконографічні зразки із додатків 30, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 57. Усунення аркади з постаттю Всесвіту уможливила створення горизонтальної композиції⁶⁶, яку можна побачити на іконах в квадратній (додатки 34, 38, 39, 46, 47, 49, 50, 51, 57) та круглій (додаток 44) формах.

Як зазначає Міхал Яноха, така видозміна у представленні постаті Космосу протягом XVII ст. свідчить про довільний вибір композиційних елементів та втрату ними свого символічного значення⁶⁷.

3.4. Ікони П'ятдесятниці Західної України XVII ст. з огляду на представлення архітектури на тлі чи інших особливостей.

У XVII ст. в іконографії свята Зіслання Святого Духа відбувається відступ від звичного зображення цього біблійного сюжету, як вже зазначалося вище. У композиціях починають застосовуватися елементи інтер'єру, характерні для цієї доби. Також і гравюра набирає рис західного мистецтва. Такі зразки

⁶⁴ Климишин І. *Історія астрономії*. Івано-Франківськ: Гостинець 2006, 125.

⁶⁵ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 409.

⁶⁶ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 412.

⁶⁷ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 413.

зображення сцени Зіслання Святого Духа як гравюра з Стратинського Требника 1606 р. (додаток 31), гравюра невідомого авторства (додаток 36) та ікона невідомого автора з другої половини XVII ст. (додаток 41) мають у композиційному зображенні натяк на те, що ця біблійна сцена відбулася у приміщенні – про це свідчить велум⁶⁸, який простягається над учасниками по всій ширині зображення. Схожі іконографічні зразки з'являються також вже у XVI ст. (додатки 17, 18), що може відповідати візантійській традиції, приклади якої знаходимо на зразках з XIV (додаток 11) та XVI (додаток 13) століть.

Багато іконографічних зразків події Зіслання Святого Духа Західної України XVII ст. у своєму зображенні використовували гравюри фламандського автора Пітера ван дер Борхта (1583 р.)⁶⁹, про що вже було згадано. Головним аспектом, який застосовували українські іконописці, зокрема Микола Петрахович⁷⁰, Іван Руткович⁷¹ та Йов Кондзилевич⁷², було зображення сцени Зіслання Святого Духа у тривимірному інтер'єрі. Для прикладу, ікона Зіслання Святого Духа (1638 р.) авторства М. Петраховича (додаток 34) з празничного ряду Успенського іконостасу від гравюри Пітера ван дер Борхта (додаток 58) перейняла ренесансні колони, арковий виріз та розети⁷³. Також можна припустити, що ікона Зіслання Святого Духа з ц. Параскеви м. Львів

⁶⁸ Одне з значень. (З французької мови *velout* – тканина великого розміру для накривання приміщення). Тканина, перекинена з однієї архітектурної будівлі на іншу або з однієї колони на іншу. В іконографії умовно позначає внутрішнє приміщення, в якому відбувається зображувана подія. Матвеева Ю. *Мова тканин у візантійському мистецтві*. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова 2018, 97-98.

⁶⁹ Див. додаток 58.

⁷⁰ Див. вище.

⁷¹ Руткович Іван (рік народження, невідомий — помер у квітні 1703 р.) — маляр кінця XVII ст.. Народився, імовірно, у м. Жовква. Перед кінцем 1670-х рр. перебував у майстерні Р. Могильницького в Кам'янці-Струмиловій (нині м. Кам'янка-Бузька). Рання манера Рутковича склалася не без впливу Р. Могильницького. У пізній манері автор, вірогідно, використовує актуальні підкреслено малярські тенденції київської школи, на запозичення з якої вказують також іконографія образу святого рівноапостольного князя Володимира Святославича із жовківського ансамблю та почерк одного зі співпрацівників при виконанні пророків (Мойсей). Творчість Рутковича. утвердила жовківський осередок українського малярства як істотне самостійне явище релігійної мистецької культури історичного перемишльсько-львівського регіону й стала однією з найяскравіших сторінок західноукраїнського релігійного малярства свого часу. До доробку Рутковича зараховують немало різноманітних за характером творів, подекуди таких, що не мають нічого спільного з його індивідуальною манерою. Александрович В. *Руткович Іван* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21CO M=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Rutkovych_I> (28.11.2019).

⁷² Див. вище.

⁷³ Пелех. *Елементи візантійського та європейського стилю львівського малярства першої половини XVII століття*, 51-52.

(1644 – 1648 pp.) (додаток 35), яку приписують авторству Петраховича⁷⁴, використовує колони та арку як елементи інтер'єру, проте подає їх вже у більш стилізованій формі. Також на цій іконі представлено склепінчасту структуру приміщення, в яке вписана біблійна сцена. Виглядає, що це є вільною інтерпретацією автора, хоча цей елемент також присутній і на гравюрі Зіслання Святого Духа Цвітної Тріоди 1642 р. (додаток 32), для друку якої Милайлові Сльозці⁷⁵ передали велику частину дошок текстових гравюр і заставок⁷⁶, серед яких і описуваний зразок події П'ятдесятниці. За текстом Діянь, у зображенні сцени Зіслання Святого Духа з'являється інтер'єр, метою якого є показати Сіонську горницю, що у ній перебували апостоли у день П'ятдесятниці (Ді 1,13; 2,1). Ця горниця має форму триклінія, нагадує вівтарну частину хрестоподібного храму та за архітектурним стилем відповідає добі Відродження⁷⁷. Таку схожу горницю також можна побачити на іконі Зіслання Святого Духа невідомого автора, написаної після 1682 р. з с. Волиця Деревлянська (додаток 48). Ще дві ікони авторства І. Рутковича з с. Воля Висоцька (1688 – 1689 pp.) (додаток 50) та зразок із Золочівського іконостасу (1697 – 1699 pp.) (додаток 51) у своєму інтер'єрному наповненні представляють ренесансні колони. Також їх можна побачити на гравюрі з книги львівського Апостола (1654 р.) (додаток 37) та іконі з празничного ряду ц. Святого Духа м. Рогатин (1650 р.) (додаток 38). На іконі з Рогатина присутній арковий виріз на

⁷⁴ Див. Ковпаненко. *Петрахович (Мороховський) Микола*.

⁷⁵ Сльозка Михайло (рік народження невідомий — помер 1667 р.) — майстер-друкар і видавець, палітурник, літературний діяч. Народився в Новоградку; за іншими даними, у м. Вільнюс). Друкарської майстерності навчався, імовірно, у Вільнюсі та Києві. Із 1633 р. — член Львівського братства, учасник його виступів за національно-релігійну рівноправність українських міщан. 1633 – 1637 і 1643 – 1651 pp. керував Львівською братською друкарнею. Із 1638 р. мав також власну друкарню, в якій видав понад 50 книг церковнослов'янською, українською, латинською і польською мовами (трактат М. Корони «Вступ в розуміння логічних і філософських термінів» 1649 р.; книги І. Галятовського «Ключ розуміння» 1643 – 1665 pp., «Небо новое» — два видання 1665 р.; панегірик Тараса Прокоповича на честь Арсенія Желиборського 1665 р., та ін.). Автор публіцистичних передмов, у яких виступив проти спроб ієрархії обмежити свободу видавничої діяльності. Помер у м. Львові. Після смерті Сльозки його друкарню купило Львівське братство. Ісаєвич Я. *Сльозка Михайло* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Slozka_M> (28.11.2019).

⁷⁶ Вони виконані у строгій відповідності православній традиції, бо видавці були дуже обережними в обиранні оригіналів та сюжетів для гравюр та прагнули бути вірними «свідченням давніх вітчизняних зводів». Про це говорить післямова Памви Беринди до київської Тріоди Пісної 1627 р. *Українська ікона та артефакти XI – XVIII століть*. Київ: Родовід 2007, 22.

⁷⁷ Див. Покровський. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 456.

зразок ікони Зіслання з Успенського іконостасу (додаток 34), який взорується на гравюру Пітера ван дер Борхта (додаток 58). Колони, як інтер'єрний елемент, ще представлені на іконах невідомих авторів (додатки 41, 42, 43). Також на іконі з Калущини (додаток 47) за Богородицею зображено арковий виріз, характерний для інтер'єру доби ренесансу. Можна припустити, що саме з гравюри Зіслання Святого Духа Пітера ван дер Борхта ці автори використовували подібні інтер'єрні елементи, або ж вони перебирали їх один від одного.

Також іконографічним зразком, який варто виокремити серед інших, є ікона Зіслання Святого Духа з с. Ульбарів (додаток 53). Її особливість – зображення на тлі. Це тло для глядача дає розуміння того, що подія відбувається на відкритому просторі⁷⁸. Будівлі, які зображено з двох сторін від Богородиці у своєму архітектурному плануванні, мають такий елемент як підсіння⁷⁹. Походження цього композиційного представлення не відоме.

Ще одним цікавим і унікальним елементом ікони невідомого автора з Калущини (додаток 47) є те, що четверо з апостолів окрім німбів та язичків полум'я над головами мають у руках запалені свічі, як «символ вічної сили християнської віри»⁸⁰. Можна також припустити, що свічі у руках саме цих персонажів представляють для глядача чотирьох євангелистів, які світлом Євангелія просвітили світ. Як приклад для порівняння, можна навести ікону Зіслання Святого Духа з с. Поляна (перша половина XVI ст.) (додаток 17). Тут зображені апостоли, чотири з яких у своїх руках мають книги⁸¹, що дає розуміння для глядача того, що вони є євангелистами⁸².

Унікальним іконографічним зразком події Зіслання Святого Духа початку XVII ст. є ікона, очевидно, народного автора (додаток 29). Її особливістю є те,

⁷⁸ Центральний простір зображення (за Богородицею) представляє перспективу відкритого простору, а дві будівлі з двох сторін натякають, що дана подія зображена, очевидно, на вулиці міста.

⁷⁹ Підсіння - простір з покрівлею, зазвичай уздовж чільного боку споруди, відкритий назовні і обмежений стовпами, підпорами і т. ін.. Підсіння // Вікіпедія. Вільна енциклопедія <<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F>> (12.12.2019).

⁸⁰ Овсійчук - Крвавич. *Оповідь про ікону*, 58.

⁸¹ Книга – символ записаного матеріалу проповіді. Іванчо. *Ікона і Літургія*, 415.

⁸² Див. Покровский, *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*, 450-451.

що тлом ікони виступають клаптики полів, на яких ростуть трави у вигляді кущів. Можна припустити, що автор цієї народної ікони у такий символічний спосіб відобразив той факт, що у день П'ятдесятниці євреї прикрашали зеленню будинки, синагоги та Єрусалимський храм. Це робилося на згадку про те, що Синайська гора у день отримання Мойсеєм скрижалей Закону Божого квітнула і зеленіла (Лев 23,10-17). Також це є пригадкою про те, що коли ізраїльський народ подорожував пустелею, він також був змушений жити у наметах з гілок дерев⁸³. Сіонська світлиця, де на апостолів зійшов Святий Дух, теж була прикрашена гілками дерев і квітами⁸⁴. Від апостолів і християни прикрашують храми і свої будинки зеленню. Це нагадує про священну Мамрійську діброву, де патріарх Авраам прийняв до себе в гості Триєдиного Бога під виглядом трьох подорожуючих (Бут 18,1-8). Зелені галузки, які служать прикрасою у цей день, так само як весна, що оновлюється, є символом, що вказує на Божественну благодать таємничого оновлення людських душ силою Святого Духа. Це служить закликом до духовного оновлення всього життя в Христі Ісусі⁸⁵, а також вказує на духовну плодovitість Церкви Христової⁸⁶. Від звичаю прикрашати в день П'ятдесятниці будинки і храми гілочками дерев та квітами це свято в українському народі називають також «Зеленими святами»⁸⁷. Саме тому можна припустити, що автор цієї ікони таким чином представив Зіслання Святого Духа на апостолів.

Підсумовуючи аналіз західноукраїнської іконографії свята П'ятдесятниці, треба зазначити, що одним із чинників, які значно змінили богословські смисли представлення важливого для східнохристиянських богослов'я, літургії та еклезіології свята, було західноєвропейське мистецтво. Воно прямо чи опосередковано впливало на українську іконографію і кардинально змінювало

⁸³ Див. Дебольський Г. *Дни богослужения Православной Церкви*. Т. II. Москва: Отчий Дом 1996, 258.

⁸⁴ Див. *Настольная книга священнослужителя*, Т. I, 2-е издание. Москва: Издательский отдел Московского Патриархата 1992, 508-509.

⁸⁵ Див. *Настольная книга священнослужителя*, 509.

⁸⁶ Див. Дебольський Г. *Дни богослужения Православной Церкви*, 259.

⁸⁷ Див. Катрій Ю. *Пізнай свій обряд*. Львів: Свічадо 2014, 170.

стиль іконопису упродовж XVII ст.. Європейські гравюри ставали добрим матеріалом для «цитування» окремих елементів зображення, а водночас були носіями нового мистецького стилю. Його утвердження у сакральному мистецтві Західної України характеризується поєднанням давніх східних та новітніх західних елементів⁸⁸. Для своїх робіт іконописці Західної України XVII ст. використовували численні гравюри з книг, у яких запозичували композиційне розміщення та характерні жести учасників події Зіслання Святого Духа. Також, на зразок західноєвропейських гравюр і живописних творів, західноукраїнські ікони почали вписувати подію в тривимірний інтер'єр, що не було характерним для візантійської іконографії. Зокрема, таким зразком для наслідування певних елементів була гравюра фламандського автора Пітера ван дер Борхта (1583 р.) (додаток 58). Також можна припустити, що ікона з с. Волиця Деревлянська, яка написана після 1682 р. (додаток 48), вогники, які виливаються від Святого Духа – голуба, у довільному, дещо хаотичному вигляді, може брати за зразок такий же елемент гравюри з Біблії Піскатора (додаток 61).

Протягом XVII ст. широкого вжитку набрало представлення Богородиці в іконі П'ятдесятниці, що суперечило візантійському іконописному канону цього свята. На всіх іконах Мати Божа постає центральною постаттю, часто зображеною у збільшеному масштабі, яка урочисто сидить на оздобленому троні, нерідко з балдахіном, з руками витягнутими в жесті Оранти, Асунти, схрещеними на грудях або зложеними до молитви в жесті *oratio latina*⁸⁹. Постать Космоса поступово починає зникати з зображення на іконі, що свідчить про раціоналізацію у представленні зображення сцени Зіслання Святого Духа на відміну від символізму та характерних еклезіологічних акцентів, який представляє класична іконографія візантійського типу. Замість давнього геометризованого і схематично представленого сегменту неба, у композиції західноукраїнських ікон XVII ст. широкого вжитку набуває реалістичне зображення хмар, які у верхній центральній точці немов

⁸⁸ Пелех. *Елементи візантійського та європейського стилю львівського малярства першої половини XVII століття*, 55.

⁸⁹ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swiateczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 409.

обрамлюють відкриті небеса, що з них сходять (у яких стає видимий) Святий Дух у вигляді голуба – це є ще однією цитатою західноєвропейської іконографії. Цей мотив, знаний із ранньовізантійських представлень, виступав в іконному малярстві, згідно з євангельськими переказами, в сцені Хрещення Христа, і в тій формі був прийнятий в сцені П'ятидесятниці у поствізантійській добі⁹⁰.

---

⁹⁰ Див. Janocha. *Ukrainskie i białoruskie ikony święteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 409.

ВИСНОВОК

У магістерській роботі було розглянуто візантійську іконографію свята Зіслання Святого Духа, яка з прийняттям християнства Київською Руссю поширилася на ці терени. З плином часу іконопис починав набувати рис, характерних для менталітету українського народу, а від другої половини XVI ст. зазнавав впливу західноєвропейського мистецтва. Це спричинилося до появи оригінальних іконографічних зразків, притаманних тогочасній українській культурі. У цій праці ми продемонстрували динаміку розвитку (трансформації) іконографії на прикладі зображення події Зіслання Святого Духа.

У першому розділі було представлено біблійні аспекти, які говорять про становлення свята П'ятдесятниці, що у єврейській традиції слугувало відзначенням завершення збору урожаю зернових. Його почали святкувати після переселення ізраїльського народу в Палестину. Святкувалося воно через сім повних тижнів після підношення снопа (Лев 23,10-11) на свято перших плодів на Пасху¹. Свято П'ятдесятниці християни, так само як і Пасху, перейняли від старозавітньої єврейської традиції, проте у його святкування вклали вже інший зміст². Із стародавнього торжества був запозичений тільки історичний мотив про надання закону Божого на горі Синай, але поєднаний із даром Зіслання Святого Духа на апостолів (Ді 2,1-4)³. Місце Синайського закону заступила благодать Святого Духа, який є основоположником нового закону, що подає силу до його виконання⁴. Для Церкви головним мотивом у святкуванні цього свята стає подія Зіслання Святого Духа на апостолів⁵. Тому його починають називати Днем Зіслання Святого Духа або Днем Святої Трійці. Назва свята, пов'язана з Пресвятою Трійцею, пояснюється тим, що саме через

---

¹ Див. *Евангельський словарь библейского богословия*, / ред. У. Елуэлл, Санкт-Петербург: Библия для всех 2002, 796.

² Див. *Празник Святої П'ятидесятниці - (Зелені Свята) - Зішестя Святого Духа // Промінь Любові № 6 (Червень 2004) // <http://www.promin-lubovi.narod.ru/public/6/pub6st2.htm> (7.03.2019).*

³ Див. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Підготував д-р. літ. богосл. Сабат П., ред. Бурка Л. Радіо «Воскресіння», 2 червня 2012.

⁴ Див. Дебольский Г. *Дни богослужения Православной Церкви*, Т. II, Москва: Отчий Дом 1996, 253.

⁵ Див. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Радіо «Воскресіння».

сходження Святого Духа на апостолів відкрилася звершувальна дія третьої особи Божої, об'явлення Ісуса про Триєдиного Бога і участь Триєдиного Божества у справі спасіння людського роду, яке досягло досконалої ясності і повноти⁶. Щоб глибше вникнути у богослов'я цього свята, ми розглянули богослужбові тексти, які висловлюють повноту радості і прослави Святого Духа та Святої Трійці⁷.

Іконографія події Зіслання Святого Духа або П'ятдесятниці черпає своє походження з біблійної розповіді свята, описаної у другому розділі Книги Діянь Апостолів. Вона є її символічною екзегезою, яка надає конкретному біблійному тексту своєрідну інтерпретацію⁸. Для прикладу, зображення Святого Духа у вигляді голуба, присутність постаті Богородиці, символічне зображення Святої Трійці у вигляді Етимасії, Цар-Космос тощо. На початках, відомих нам, мало місце поєднання сцени Зіслання Святого Духа з подією Вознесіння Господнього, оскільки до кінця IV ст. ці два свята святкувалися разом. Це демонструє ампула з м. Монца (VI ст.). Далі відбувається період встановлення іконографічного канону згідно з візантійською традицією. Можна прослідкувати те, що протягом століть писання ікона П'ятидесятниці викристалізовувалася і набувала лаконічних рис. Від ампули з м. Монца, де дві події ще представлені разом, до чіткого композиційного представлення персонажів, з якого відходять натовп людей, а присутні тільки дванадцять апостолів та Цар-Космос. Також перестають зображати Етимасію у події Пятидесятниці. Цю лаконічну форму також з хрещенням перейняла Київська митрополія і до кінця XVI ст. зображала на всіх іконографічних зразках.

У другому розділі було розглянуто динаміку трансформації сакрального мистецтва на українських землях періоду XVI – XVII століть. Як зазначають дослідники, ще у період Київської Русі, коли місцеві іконографи перебирали устрій храму від Візантії, розпочалася адаптація сакрального мистецтва до

⁶ Див. *Настольная книга священнослужителя*. Т. I, 2-е издание. Москва: Издательский отдел Московского Патриархата 1992, 508.

⁷ Див. Катрій Ю. *Пізнай свій обряд*. Львів: Свічадо 2014, 169.

⁸ Див. Janocha M. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swiateczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*. Warszawa: Neriton 2001, 402-403.

особливостей конкретного народу. Також на формування українського сакрального мистецтва мало вплив географічне розташування України на перетині поширення впливів східної і західної культур, що сприяло їх взаємопроникненню⁹.

Щодо внутрішньої міжконфесійної ситуації, яка складалася після укладання унії певною частиною Київської митрополії і могла мати вплив на іконописання, то «не існує ані стилістичних, ані іконографічних критеріїв для розмежування «православного» та «унійного» мистецтва»¹⁰. Навпаки, як зазначив М. Яноха, мистецтво об'єднувало обидві конфесії¹¹. Владики, монахи, клирики сварилися, але обряд в уніатів та православних залишався тим самим – східним, українсько-візантійським. Іконописці робили свою справу ретельно й досконало, без огляду на те, чи ці ікони призначалися для греко-католицьких, чи православних храмів¹². Також унія стала вихідним пунктом формування українського варіанту стилю бароко на західноукраїнських землях, який на цілих двісті років запанував у літературі й мистецтві¹³.

Загалом українська культура другої половини XVI - першої половини XVII століть була позначена такими рисами: залученням надбання європейської культури і переосмисленням своєї при збереженні візантійської традиції, яка накладалася на українську ментальність; проникненням ренесансних та реформаційних ідей; пробудженням національної самосвідомості; релігійним протистоянням, а водночас прагненням духовного єднання¹⁴. З розвитком книгодрукування (друга половина XVI ст.) була велика потреба в ілюструванні

⁹ Див. Свенціцька В. *Український живопис XVI – XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського барокко*, Українське барокко та європейський контекст. Київ: Наукова думка 1991, 91.

¹⁰ Козак Н. *Плід утримання. Відродження поствізантійських стінописів в Галичині у XVII столітті*. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2011. Випуск 20., 346-352. <http://bis-nbu.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Uks_2011_20_24>.

¹¹ Див. Janocha M. *Wpływ brzeskiej unii kościelnej na refleksję o sztuce oraz ikonografię malarstwa cerkiewnego w XVII i XVIII wieku. Polska - Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Red. Stanisław Stępień. T. 5. Przemyśl 2000, 190.

¹² Див. Степовик Д. *Історія української ікони X – XX століть*. Київ: Либідь 2004, 54.

¹³ Див. Степовик Д. *Берестейська Унія і розвиток українського ікономалювання у XVI і XVII століттях* // Патріархат <<http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/berestejska-uniya-i-rozvytok-ukrajinskoho-ikonomaljuvannya-u-xvi-i-xvii-stolittjah/>> (20.07.2019).

¹⁴ Див. *Розвиток мистецтва XIV – першої половини XVII ст* // <https://pidruchniki.com/1924070157018/kulturologiya/rozvitok_mistetstva_xiv_pershoyi_polovini_xvii> (20.08.2019).

книг релігійного характеру. Тому графіка швидше за інші види образотворчого мистецтва звільнилася від рамок середньовічного художнього Канону, які обмежували її, і почала вбирати в себе нові мистецькі ідеї місцевого та закордонного походження. Цей процес особливо очевидний на прикладах проникнення в образну структуру гравюри і рисунка реалістичної деталі, формування з цих деталей життєвого середовища і надання канонічним сценам та подіям побутового відтінку¹⁵. Західноєвропейські гравюри стали навчальними посібниками в українських цехових та монастирських малярських майстернях і школах. Іконописці, а також духовенство, які здійснювали богословський нагляд за сакральним мистецтвом в Україні, чудово розуміли принципову різницю між зображенням у книжці, котре ілюструє текст, та іконою, яка має надзвичайні молитовні, літургійні, містичні функції, і тільки частково виконує ілюстративне завдання. Завдяки західній та українській гравюрі іконописці вчилися будувати простір, вирішувати різні композиційні і іконографічні проблеми. Свою роль відіграла гравюра в такій фундаментальній царині української ікони як запровадження європейської - і зокрема української - зовнішності святих замість східної, яка була прийнята у Візантії¹⁶.

Взаємовплив культур Заходу і Сходу, на перетині яких знаходилася Україна, дозволив створити непересічний мистецький і духовний феномен українського бароко¹⁷, про який було вже згадано. З середини XVII ст. «бароковий стиль» стає типовим для проповіді Києво-Могилянської академії, який вже тоді був також поширений у вищих школах Речі Посполитої. Це відбувалося через вагомий вплив латинських богословських практик і пасторальних методів, що поширювалися як у греко-католицької, так і у православної митрополії¹⁸. Це відображалось у тогочасних гоміліях, а

¹⁵ Див. В'юник А. *Гравюра XIV першої половини XVII століття. Історія українського мистецтва*. Т. 2., 374.

¹⁶ Див. Степовик. *Історія української ікони X – XX століть*, 80.

¹⁷ Азовцева С. *Творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького в історико-літературних працях XIX-XXI століть* // Електронний каталог ресурсів НБУВ <[http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nz1_2013_4\(2\)_3](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nz1_2013_4(2)_3)> (26.11.2019).

¹⁸ Див. Лесів М. *Історія проповідництва та визначні проповідники Київської церкви: панорамний огляд періоду від X ст. до кінця XVIII ст. Ти будеш пастир мій народ. Матеріали до курсу з пасторального богослов'я*. Львів: Видання філософсько-богословського факультету УКУ 2017, 204-206.

символічні образи, які проповідувалися, могли бути втіленими в іконографії, зокрема, свята Зіслання Святого Духа. Це ми побачили, аналізуючи проповіді К. Транквіліона-Ставровецького та Д. Туптала, у висловлюваннях яких присутня тема тринітарного характеру події Зіслання Святого Духа. Однією з функцій Духа, який зійшов на апостолів у вигляді вогню, за словами обох проповідників, є просвітлювати розум для кращого розуміння Пресвятої Трійці. Також Дух як вогонь, що зігріває, наведені автори співставляють з поняттям любові, яка зігріває і надихає апостолів на сміливу проповідь, що мусить мати вселенський характер.

У третьому розділі було проведено аналіз західноукраїнської іконографії свята П'ятдесятниці XVII ст.. Варто зазначити, що одним з чинників, які значно змінили богословські смисли представлення важливого для східнохристиянського богослов'я, літургії та еклезіології свята було західноєвропейське мистецтво. Воно прямо чи опосередковано впливало на українську іконографію і кардинально міняло стиль іконопису упродовж XVII ст.. Європейські гравюри ставали добрим матеріалом для «цитування» окремих елементів зображення, а водночас були носіями нового мистецького стилю. Утвердження цього стилю у сакральному мистецтві Західної України характеризується поєднанням давніх східних та новітніх західних елементів¹⁹. Для своїх робіт іконописці Західної України XVII ст. використовували численні гравюри з книг, у яких запозичували композиційне розміщення та характерні жести учасників події Зіслання Святого Духа. Також, на зразок західноєвропейських гравюр і живописних творів, західноукраїнські ікони почали вписувати подію в тривимірний інтер'єр, що не було характерним для візантійської іконографії. Зокрема, таким зразком для наслідування певних елементів була гравюра фламандського автора Пітера ван дер Борхта (1583 р.) (додаток 58). Також можна припустити, що ікона з с. Волиця Деревлянська, яка написана після 1682 р. (додаток 48), вогники, які виливаються від Святого Духа

---

¹⁹ Див. Пелех М. *Елементи візантійського та європейського стилю львівського малярства першої половини XVII століття // Пам'ятки України* (серпень 2013), 46-53.

– голуба, у довільному, дещо хаотичному вигляді, може брати за зразок такий же елемент гравюри з Біблії Піскатора (додаток 61).

Протягом досліджуваного століття широкого вжитку набрало представлення Богородиці в іконі П'ятдесятниці, що суперечило візантійському іконописному канону цього свята. На всіх іконах Мати Божа постає центральною постаттю, часто зображеною у збільшеному масштабі, яка урочисто сидить на оздобленому троні, нерідко з балдахіном, з руками витягнутими в жесті Оранти, Асунти, схрещеними на грудях або зложеними до молитви в жесті *oratio latina*²⁰. Постать Космосу поступово починає зникати з зображення на іконі, що свідчить про раціоналізацію у представленні сцени Зіслання Святого Духа на відміну від символізму та характерних еклезіологічних акцентів, які представляє класична іконографія візантійського типу. Замість давнього геометризованого і схематично представленого сегменту неба, у композиції західноукраїнських ікон XVII ст. поширюється реалістичне зображення хмар, що у верхній центральній точці немов обрамлюють відкриті небеса, з яких сходить (у яких стає видимий) Святий Дух у вигляді голуба. Це є черговою цитатою західноєвропейської іконографії. Цей мотив, знаний з ранньовізантійських представлень, виступав в іконному малярстві згідно з євангельськими переказами в сцені Хрещення Христа, і в тій формі був прийнятий в сцені П'ятидесятниці у поствізантійській добі²¹.

У майбутньому можна буде продовжувати дослідження нашої теми, оскільки протягом написання цієї роботи ми не змогли охопити всі пам'ятки іконографії Зіслання Святого Духа із Західної України XVII ст. у зв'язку з обмеженим часом написання та браком фізичного доступу до них. Також нам відомо, що існує більше гравюр західноєвропейських авторів на тему П'ятдесятниці, які могли мати вплив на західноукраїнську іконографію, але на цьому етапі дослідження вони були для нас недоступними.

²⁰ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 409.

²¹ Див. Janocha. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*, 409.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту* / Повний переклад, здійснений за оригінальним єврейськими, арамейськими та грецькими текстами: Українська Біблійна Асоціація, 1990.

Основні джерела

2. В'юнник А. *Гравюра XIV першої половини XVII століття. Історія українського мистецтва*. Т. 2. Київ: 1967.
3. Іванчо І. *Ікона і Літургія*. Львів: Свічадо 2009.
4. Креховецький Я. *Богослов'я та духовність ікони*. Львів: Свічадо 2008.
5. Монахиня Іулиания. *Іконографія зображення «Сошествие Святого Духа на апостолов»* // Монахиня Іулиания (Соколова М.). *Труд иконописца. Свято-Троїцькая Сергієва Лавра, 1995, 146-152. Передрук статті див.: <<https://mon-sofia.livejournal.com/2660070.html>> (6.04.2017).*
6. Пелех М. *Елементи візантійського та європейського стилю львівського малярства першої половини XVII століття // Пам'ятки України (серпень 2013).*
7. Покровский Н. *Евангелие въ памяткахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ*. С.-Петербургъ: Типографія Департамента Удилов 1892.
8. Свенціцька В. *Український живопис XVI – XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського барокко, Українське барокко та європейський контекст*. Київ: Наукова думка 1991.
9. Степовик Д. *Історія української ікони X – XX століть*. Київ: Либідь 2004.
10. Транквіліон-Ставровецький К. *Учительне Євангеліє*, пер. з ц.-сл. Б. Крися, Д. Сироїд, Т. Трофименко. Львів: Свічадо 2014.
11. *Українська культура другої половини XVII-XVIII ст. Історія української культури*. Т. 3. Київ: НАН України 2011.

12. Janocha M. *Ukrainskie i bialoruskie ikony swięteczne w dawnej Rzeczypospolitej: problem kanonu*. Warszawa: Neriton 2001.

Інтернет-джерела

13. Азовцева С. *Творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького в історико-літературних працях XIX-XXI століть* // Електронний каталог ресурсів НБУВ <[http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FLA=&2_S21STR=Nzl_2013_4\(2\)__3](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FLA=&2_S21STR=Nzl_2013_4(2)__3)> (26.11.2019).
14. Александрович В. *Руткович Іван* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Rutkovych_I> (28.11.2019).
15. *Ампула* // Православная Энциклопедия <<http://www.pravenc.ru/text/114590.html>> (8.04.2019).
16. *Ампулы Монцы* // Византия в картинках <<https://theofilakt.livejournal.com/36400.html>> (8.04.2019).
17. Антонович Д. *Українська гравюра* // Ізборник <<http://litopys.org.ua/cultur/cult20.htm>> (4.10.2019).
18. *Голубь (символ)* // Универсальная энциклопедия Кирилла и Мефодия <[http://megabook.ru/article/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%83%D0%B1%D1%8C%20\(%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB\)](http://megabook.ru/article/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%83%D0%B1%D1%8C%20(%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB))> (6.12.2019).
19. *Гравюра* // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980) <<http://sum.in.ua/s/ghravjura>> (16.10.2019).
20. *Графічні книжкові зображення* // <<http://politics.ellib.org.ua/pages-10836.html>> (4.11.2019).

21. Григорій Богослов // Православная Энциклопедия <<http://www.pravenc.ru/text/166811.html>> (9.04.2019).
22. Дем'янчук А. Богородиця в українському іконному малярстві (XI – XIX століття). Основні іконографічні типи // <<https://www.visnik.org/pdf/v2016-03-12-demyanchuk.pdf>> (10.11.2019).
23. Десницкий А. Нумерология библейская // Азбука веры <<https://azbyka.ru/numerologiya-biblejskaya>> (20.11.2019).
24. Димитрій Ростовський - українець, син козацького сотника // galinfo <https://galinfo.com.ua/blogs/dymytriy_rostovskyy__ukrainets_syn_kozatskogo_sotnyka_297043.html> (26.11.2019).
25. Е. Шостак. Листы из знаменитой Библии Пискатора // Страна знаний. Научно-популярный журнал для юношества <https://www.krainaz.org/2016-05/164-piscator?fbclid=IwAR3IC4l8XY_O9Bt63HuW0wHbjo8ml88l4fe9GE1vH8_7MifZURhJf7CIsfQ> (15.11.2019).
26. Зелінко Р. «Жовківський іконостас» Івана Рутковича // Релігійно-інформаційна служба України <https://risu.org.ua/ua/index/spiritual_culture/icon/icons_articles/34234/> (10.11.2019).
27. Зелінко Р. Формування і структура українського іконостасу // Релігійно-інформаційна служба України <https://risu.org.ua/ua/index/spiritual_culture/icon/interior/ikonostas> (29.04.2019).
28. Зішестя Святого Духа // Інтернет-галерея українського іконопису <<http://icon.org.ua/ikonografiya/zishestya-svyatogo-duha/>>.
29. Іконографія Зішестя Святого Духа: благо-дарити і благо-словити // Релігійно-інформаційна служба України <https://risu.org.ua/ua/index/spiritual_culture/icon/holyday_ikonografy/descent/71301/> (17.02.2019).

30. Ісаєвич Я. *Сльозка Михайло* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Slozka_M> (28.11.2019).
31. Ісаєвич Я. *Українська культура в середньовіччі та на світанку нової доби* // <https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FIsayevych_Yaroslav%2FUkrainska_kultura_v_serednovichchi_i_na_svitanku_novoi_doby.pdf> (22.05.2019).
32. Ковальчук І. *Українська іконографія впродовж XIV - XVIII століть* // <<https://uars.info/prints/ur/76/11.pdf>> (3.11.2019).
33. Ковпаненко Н. *Кондзелевич Йов* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kondzelevich_I> (28.11.2019).
34. Ковпаненко Н. *Петрахнович (Мороховський) Микола* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Petrahnovych_M> (28.11.2019).
35. Котляр М. *Монголо-татарська навала* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Monholo_tatarska> (20.10.2019).

36. Кутковой В. *О мандорле* // Православие.ru <<https://pravoslavie.ru/282.html>> (9.12.2019).
37. Михайловський В. *Наша Річ Посполита?* // Тиждень ua <<https://tyzhden.ua/History/225258>> (26.11.2019).
38. Мицик Ю. *Димитрій Ростовський* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Dymytriy_R> (26.11.2019).
39. Мицик Ю. *Ставровецький-Транквіліон Кирило* // Енциклопедія історії України <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Stavrovetskyj_K> (6.10.2019).
40. *На Львівщині презентують Біблію в ілюстраціях фламандських майстрів XVI ст.* // <<https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2681596-u-lvovi-pokazut-unikalnu-bibliu-v-ilustraciiah-flamandskih-majstriv-hvi-stolitta.html>> (10.11.2019).
41. *Найдавніші зображення Зіслання Святого Духа* // Провінція Святого Миколая, Васильянський чин Святого Йосафата в Україні <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/dukhovnist/1041-2014-06-04-17-35-27>> (16.05.2019).
42. Нефедова Н. *Иконография Пятидесятницы: сложный путь создания образа* // Татьянанин день. Молодежний інтернет-журнал МГУ <<http://www.taday.ru/text/1101264.html>> (18.05.2019).
43. *Німб* // Словник української мови <<https://www.slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B1>> (9.12.2019).

44. *Паруса* // Большая советская энциклопедия <<https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/118801/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B0>> (22.04.2019).
45. *Підсіння* // Вікіпедія. Вільна енциклопедія <<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F>> (12.12.2019).
46. *Празник Святої П'ятидесятниці - (Зелені Свята) - Зішестя Святого Духа* // Промінь Любові № 6 (Червень 2004) <<http://www.promin-lubovi.narod.ru/public/6/pub6st2.htm>> (7.03.2019).
47. Райкен Л. та ін.. *Голубь (Dove)* // Словарь библейских образов <<https://azbyka.ru/otechnik/Spravochniki/slovar-biblejskih-obrazov/135>> (3.12.2019).
48. *Розвиток мистецтва XIV – першої половини XVII ст* // <https://pidruchniki.com/1924070157018/kulturologiya/rozvitok_mistetstva_xiv_pershoyi_polovini_xvii> (20.08.2019).
49. Ростовский Д. *Поучения и проповеди. Часть 2. Слово первое в день сошествия Святого Духа «Дух Господень исполни вселенную» (Прем. 1:7)* // *Азбука веры* <https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/poucheniya-i-propovedi/2_6> (19.10.2019).
50. *Симеон Метафраст* // *Древо. Открытая православная энциклопедия* <<https://drevo-info.ru/articles/11622.html> 26-07-2009> (12.11.2019).
51. *Синтрон* // *Словник.ua* <<https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%A0%D0%9E%D0%9D>> (11.04.2019).
52. *Собор Святого Марка, Венеция* // <http://niistali.narod.ru/cities/St_Mark.htm> (12.05.2019).
53. Стасенко В. *Розвиток традиційних іконографічних схем зображення Христа в гравюрах кириличних друків Галичини XVI—XVII ст.* // <<http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/35/56.pdf>> (3.10.2019).
54. Степанченко О. *Золота Орда та Україна* // *Іслам в Україні* <<https://islam.in.ua/ua/istoriya/zolota-or-da-ta-ukrayina>> (20.10.2019).

55. Степовик Д. *Берестейська Унія і розвиток українського ікономалювання у XVI і XVII століттях* // Патріархат <<http://www.patriyarkhat.org.ua/stattizhurnalu/berestejska-uniya-i-rozvytok-ukrajinsko-ho-ikonomaluyuvannya-u-xvi-i-xvii-stolittyah/>> (20.07.2019).
56. Стрикалюк Б. *Дмитро Туптало (Димитрій Ростовський): життя та діяльність* // Філософія і релігієзнавство <<https://tureligious.com.ua/dmytro-tuptalo-dymytriy-rostovs-kyu-zhyttia-ta-diial-nist/>> (1.11.2019).
57. Тимо С. *Етимасія* // Навчальні матеріали. Іконописна школа Українського католицького університету <http://radruzh.org/navchalni_materialy/> (12.12.2019).
58. Тимо С. *Іконографія Пресвятої Трійці* // Навчальні матеріали. Іконописна школа Українського католицького університету <http://radruzh.org/navchalni_materialy/> (12.12.2019).
59. *Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало богословія* // Ізборник <<http://litopys.org.ua/suspil/sus42.htm>> (24.11.2019).
60. *Трансепт* // Академик <<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/348975>> (3.05.2019).
61. *Трикліній* // Вікіпедія. Вільна енциклопедія <<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B9>> (10.04.2019).
62. *Фрески Софійського Собору* // Софія Київська – собор і заповідник Софія Київська <http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/ua/freski_sofiivskogo_soboru.shtml> (12.05.2019).
63. *Час побудови собору* // Софія Київська. Національний заповідник <<https://st-sophia.org.ua/uk/muzeji/sofijskij-muzej/chas-pobudovi-soboru/>> (4.04.2019).
64. Шостак Е. *Листы из знаменитой Библии Пискатора* // Страна знаний. Научно-популярный журнал для юношества <<https://www.krainaz.org/2016-05/164->

piscator?fbclid=IwAR3IC418XY_O9Bt63HuW0wHbjo8ml88l4fe9GE1vH8_7MifZURhJf7CIsfQ> (29.11.2019).

65. *Этимасия* // Академик <<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1214211>> (2.05.2019).
66. Ягодинська М. *Нові культові речі з давньоруських пам'яток західного поділля* // <<http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/11/27Jgodyn.pdf>> (10.11.2019).
67. *Thesaurus sacrarum historiarum Veteris Testamenti* // <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k317002h/f759.image>> (10.11.2019).

Аудіо-джерела

68. *Зіслання Святого Духа. П'ятдесятниця: історія свята і літургійні особливості*. Підготував д-р. літ. богосл. Сабат П., ред. Бурка Л. Радіо «Воскресіння», 2 червня 2012.

Додаткова література

69. Бажанов А. (архимандрит Никифор). *Энциклопедия библейская, 2-е издание, исправленное*. Москва: Локид-Прес 2004.
70. *Біблія з коментарями для повного життя. Новий Завіт з симфонією* / пер. Селезінка І, ред. Боєчко В. Минск: Белпринт 1997.
71. Дебольский Г. *Дни богослужения Православной Церкви*. Том. II. Москва: Отчий Дом 1996.
72. *Діяння римські: християнські притчі Середньовіччя*. Пер. з лат. Паранько Р. Львів: Априорі 2014.
73. Дорожинський Д. *Празники церковного року*. Львів: Свічадо 2013.
74. *Евангельский словарь библейского богословия*. / ред. У. Элуэлл, Санкт-Петербург: Библия для всех 2002.
75. Запаско Я. *Мистецька спадщина Івана Федорова*. Львів: 1974.
76. *Зішестя Святого Духа на апостолів, Волинська ікона XVI – XVII століть з колекції Волинського краєзнавчого музею*. Частина I. Луцьк: Волинські старожитності 2013.

77. II Ватиканський Собор, Догматична конституція про Церкву *Lumen gentium* [«Світло народів»] (21 листопада 1964) // *Документи Другого Ватиканського собору (1962-1965). Конституції, декрети, декларації. Коментарі*. Львів: Свічадо 2014, с. 55-117.
78. Катрій Ю. *Пізнай свій обряд*. Львів: Свічадо 2014.
79. Климишин І. *Історія астрономії*. Івано-Франківськ: Гостинець 2006.
80. Левинская И. *Деяння апостолов. Историко-филологический комментарий. Главы I-VIII*. Москва: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея 1999.
81. Леон-Дюфура К. (ред.). *Словарь библейского богословия*. Брюссель: Жизнь с Богом 1990.
82. Лесів М. *Історія проповідництва та визначні проповідники Київської церкви: панорамний огляд періоду від X ст. до кінця XVIII ст. Ти будеш пасти мій народ. Матеріали до курсу з пасторального богослов'я*. Львів: Видання філософсько-богословського факультету УКУ 2017.
83. Лопухин А. *Толковая Библия или комментарий на все книги Св. Писания Ветхаго и Новаго Завета*. I, 2-е издание. Стокгольм: Институт перевода Библии 1987.
84. Матвєєва Ю. *Мова тканин у візантійському мистецтві*. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова 2018.
85. *Мозаїки та фрески Софії Київської*. Київ: Мистецтво 1971.
86. *Настольная книга священнослужителя*, Том. I, 2-е издание, Москва: Издательский отдел Московского Патриархата 1992.
87. Овсїйчук В. – Крвавич Д. *Оповідь про ікону*, Львів: Інститут народознавства НАН України 2000.
88. Огірко О. *Формування духовності засобами сакрального мистецтва*. Апологет. Матеріали V Міжнародної наукової конференції. м. Львів, 23-24 листопада 2012 р..
89. *Прийдіте поклонімся. Молитовник*. 5-те видання, виправлене. Львів: Свічадо 2013.

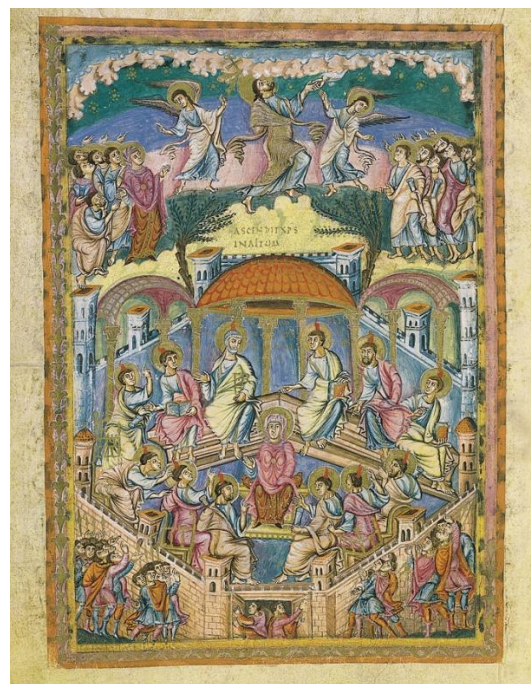
90. Райт Н. *Деяния апостолов. Популярный комментарий*. Москва: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея 2010.
91. *Священна і Божественна Літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого і святого отця нашого Василя Великого*. Львів: Місіонер 2003.
92. Синод Єпископів УГКЦ, *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, Львів: Свічадо 2011.
93. Скабалланович М. *Христианские праздники. П'ятдесятниця. Воздвижение Честнаго креста*. Киев: Свято-Троицкая Сергиева Лавра 1995.
94. *Українська ікона та артефакти XI – XVIII століть*. Київ: Родовід 2007.
95. Федак М. *Астрономічні мотиви в українському іконописі*. Українське небо. Студія над історією астрономії в Україні. Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України 2014.
96. Шпідлік Т. – Рупнік М. *Про що розповідає ікона*. Львів: Свічадо 1999.
97. Biskupski R. *Malarstwo ikonowe od XV do pierwszej polowy XVIII wieku. Polska sztuka ludowa*, 1985.
98. Janocha M. *Wpływ brzeskiej unii kościelnej na refleksję o sztuce oraz ikonografię malarstwa cerkiewnego w XVII i XVIII wieku. Polska - Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Red. Stanisław Stępień. T. 5. Przemyśl 2000.

ДОДАТКИ

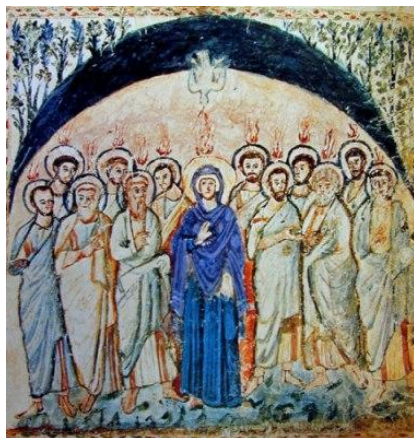
Додаток 1.

Ампула з Палестини, зберігається у базиліці Сан Джованні (San Giovanni Battista), м. Монца, VI ст.

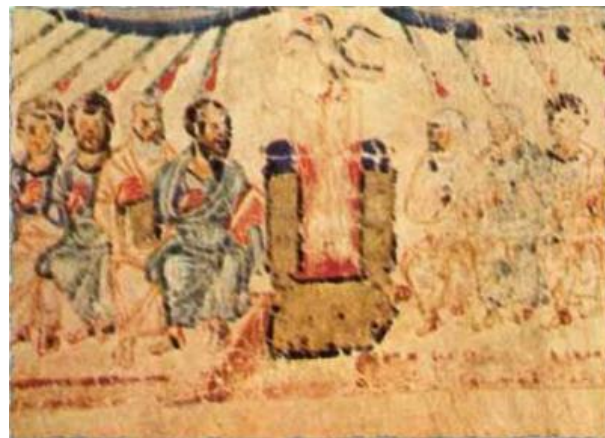
Додаток 2.

Мініатюра з латинської Біблії (Bible of San Paolo fuori le Mura, Рим), близько 875 р.

Додаток 3.

Мініатюра Зіслання Святого Духа, міститься у сирійському кодексі Рабулі з 586 р. (зберігається у м. Флоренція)

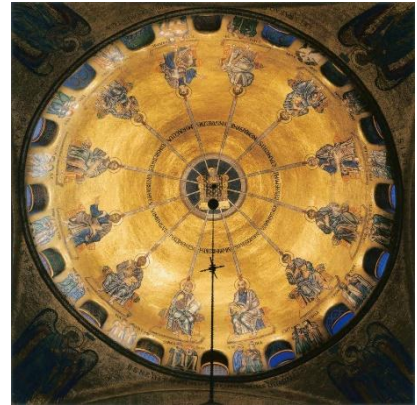
Додаток 4.

Мініатюра Зіслання Святого Духа, Хлудівський Псалтир, середина IX ст.

Додаток 5.

Мозаїка Зіслання Святого Духа, купол церкви Хосіос Лукас, м. Фокида (Греція), XI ст.

Додаток 6.

Мозаїка Зіслання Святого Духа, купол базиліки Сан Марко (Basilica di San Marco), м. Венеція (Італія), XII – XIII ст.

Додаток 7.

Мініатюра Зіслання Святого Духа з Кодексу слів Григорія Богослова, середина XII ст.

Додаток 8.

Рельєф Зіслання Святого Духа, т. зв. «Берлінська таблиця», X-XI ст.

Додаток 9.
Ікона Зіслання Святого Духа, частина епістілію з монастиря св. Катерини на Синаї, друга половина XII ст.

Додаток 10.
Ікона Зіслання Святого Духа, частина епістілію з монастиря св. Катерини на Синаї, середина XII ст.

Додаток 11.
Ікона Зіслання Святого Духа, частина епістілію з монастиря св. Катерини на Синаї, XIV ст.

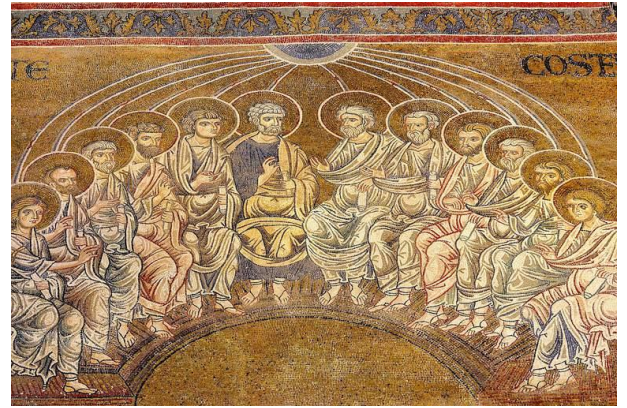

Додаток 12.
Фреска Зіслання Святого Духа, Печська патріархія (Сербський патріархат), XIV ст.

Додаток 13.

Фреска Зіслання Святого Духа, храм
Переображення, м. Палехор (Кіпр), XVI ст.

Додаток 14.

Мозаїка Зіслання Святого Духа, Катедро
Санта Марія Нуова (Cattedrale di Santa
Maria Nuova), м. Монреаль (Сицилія),
XII ст.

Додаток 15.

Фреска Зіслання Святого Духа, Собор святої
Софії, м. Київ, бл. 1037 рр.

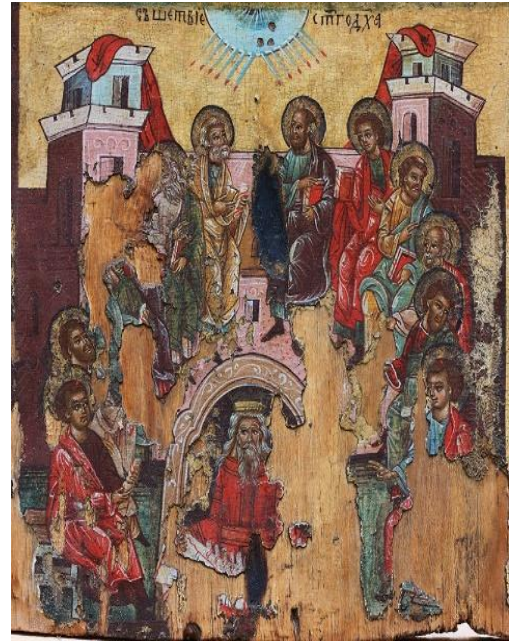
Додаток 16.

Ікона Зіслання Святого Духа, с. Журавин,
XV – XVI ст.

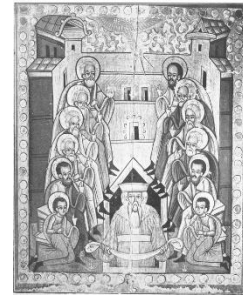
Додаток 17.
Ікона Зіслання Святого Духа, с. Поляна,
перша половина XVI ст.

Додаток 18.
Ікона Зіслання Святого Духа, с. Стара
Скварява, Перемишлянщина,
середина XVI ст.

Додаток 19.
Триптих, ікона Зіслання Святого Духа, церква
Параскеви, с. Дальова, Перемишльська школа,
середина XVI ст.

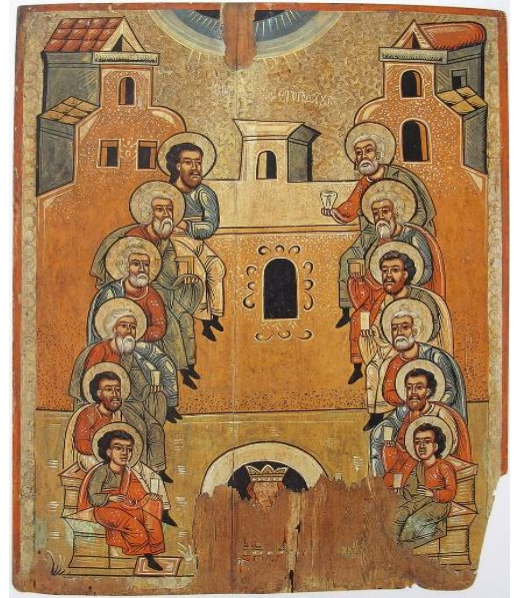

Додаток 20.
Ікона Зіслання Святого Духа,
Самбірська школа,
друга половина XVI ст.

Додаток 21.

Ікона Зіслання Святого Духа, с. Ванівка, Самбірська школа, друга половина XVI ст.

Додаток 22.

Ікона Зіслання Святого Духа, с. Лопушанка, друга половина XVI ст.

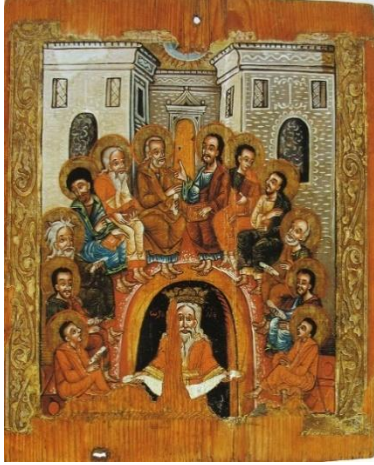
Додаток 23.

Ікона Зіслання Святого Духа, церква Святого Духа, м. Рогатин, третя чверть XVI ст.

Додаток 24.

Ікона Зіслання Святого Духа, с. Наконечне, Федуско, маляр з Самбора, 70-роки XVI ст.

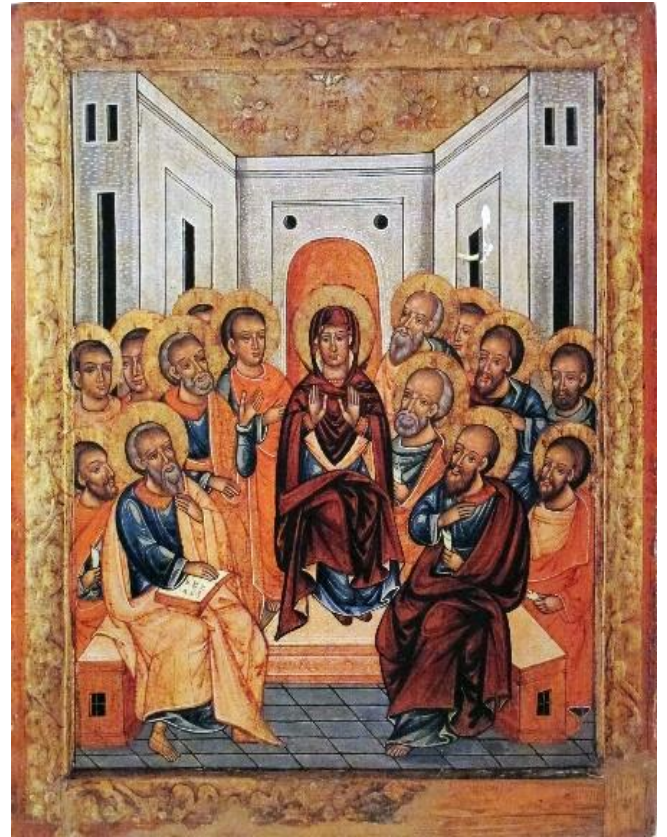
Додаток 25.
Ікона Зіслання Святого Духа, м. Калущ,
остання чверть XVI ст.

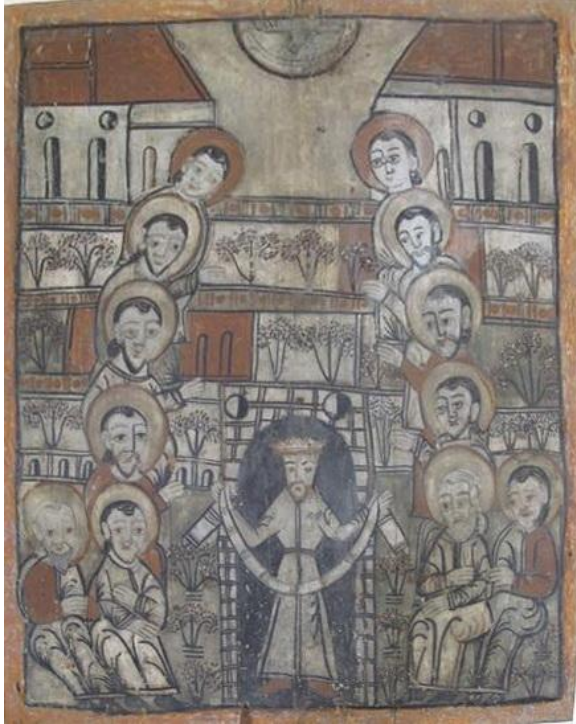
Додаток 26.
Ікона Зіслання Святого Духа з святим
Миколаєм, с. Вовче,
кінець XVI ст.

Додаток 27.
Ікона Зіслання Святого Духа,
с. Радруж, кінець XIV – початок XV ст.

Додаток 28.
Ікона Зіслання Святого Духа, с. Сколе,
кінець XVI ст.

Додаток 29.
Ікона Зіслання Святого Духа, автор невідомий,
початок XVII ст.

Додаток 30.
Ікона Зіслання Святого Духа, автор
невідомий, Михайлівська церква, с.
Окорськ, Локачинського району
(Волинь), XVII ст.

Додаток 31.
Гравюра Зіслання Святого Духа,
Стратинський Требник, 1606 р.

Додаток 32.
Гравюра Зіслання Святого Духа,
Цвітна Тріодь, 1642 р.

Додаток 33.

Ікона Зіслання Святого Духа, автор невідомий, перша половина XVII ст.

Додаток 34.

Ікона Зіслання Святого Духа з іконостасу Успенської церкви (м. Львів), с. Великі Грибовичі, 1638 р.

Додаток 35.

Ікона Зіслання Святого Духа, церква Параскеви, м. Львів, 1644-1648 рр.

Додаток 36.

Гравюра Зіслання Святого Духа, автор невідомий, XVII ст.

Додаток 37.
Гравюра *Зіслання Святого Духа*, Апостол,
м. Львів, 1654 р.

Додаток 38.
Ікона *Зіслання Святого Духа*, церква
Святого Духа, м. Рогатин, 1650 р.

Додаток 39.
Ікона *Зіслання Святого Духа*, маляр-попович
Стефан Медицький, під записом, церква святого
Юра, м. Дрогобич, 60-роки XVII ст.

Додаток 40.
Ікона *Зіслання Святого Духа* (фундації
Тимофія з Гродка), церква святого
Миколая, м. Дрогобич, 1668 р.

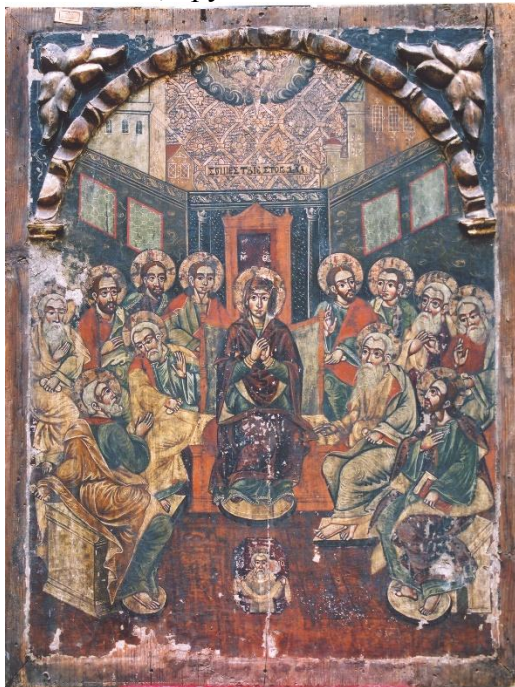
Додаток 41.

Ікона Зіслання Святого Духа, автор невідомий, друга половина XVII ст.

Додаток 42.

Ікона Зіслання Святого Духа, Судово-Вишенська школа, XVII ст.

Додаток 43.

Ікона Зіслання Святого Духа, Судово-Вишенська школа, друга половина XVII ст.

Додаток 44.

Ікона Зіслання Святого Духа, автор невідомий, XVII ст.

Додаток 45.
Ікона Зіслання Святого Духа (карпатська),
кінець XVII ст.

Додаток 46.
Ікона Зіслання Святого Духа, автор
невідомий, Золочівщина,
друга половина XVII ст.

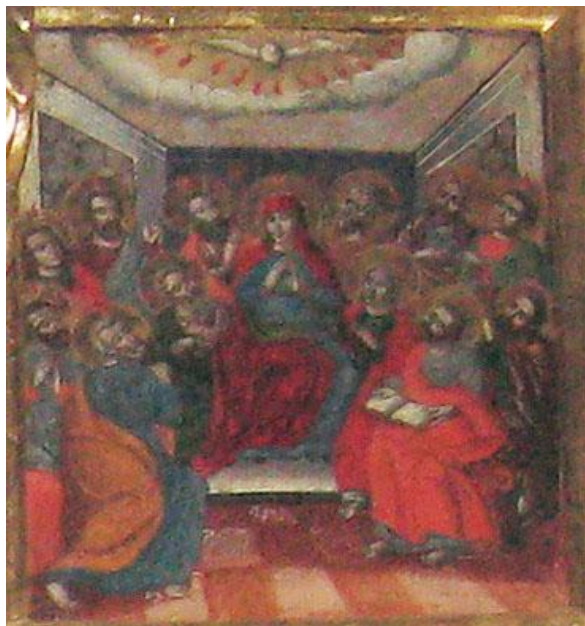

Додаток 47.
Ікона Зіслання Святого Духа,
автор невідомий, Калущина, XVII ст.

Додаток 48.
Ікона Зіслання Святого Духа,
с. Волиця Деревлянська, після 1682 р.

Додаток 49.
Ікона Зіслання Святого Духа, Іван Руткович,
с. Крехів, 1680 р.

Додаток 50.
Ікона Зіслання Святого Духа, Іван
Руткович, с. Воля Висоцька,
1688-1689 рр.

Додаток 51.
Ікона Зіслання Святого Духа, Іван Руткович,
Жовківський іконостас, 1697-1699 рр.

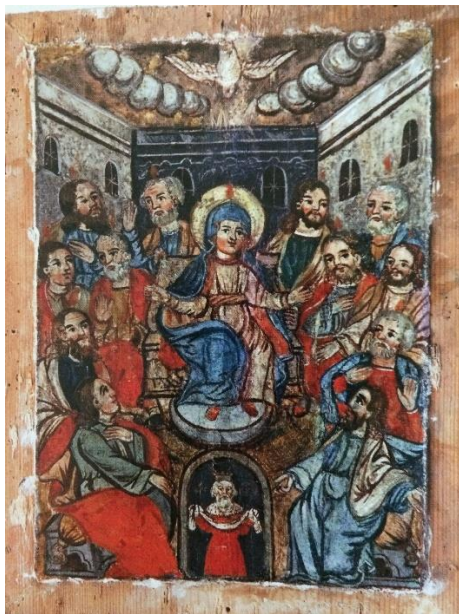
Додаток 52.
Ікона Зіслання Святого Духа, Йов
Кондзелевич, іконостас Скиту
Манявського, 1698-1705 рр.

Додаток 53.
Ікона Зіслання Святого Духа, с. Ульбарів,
кінець XVII – початок XVIII ст.

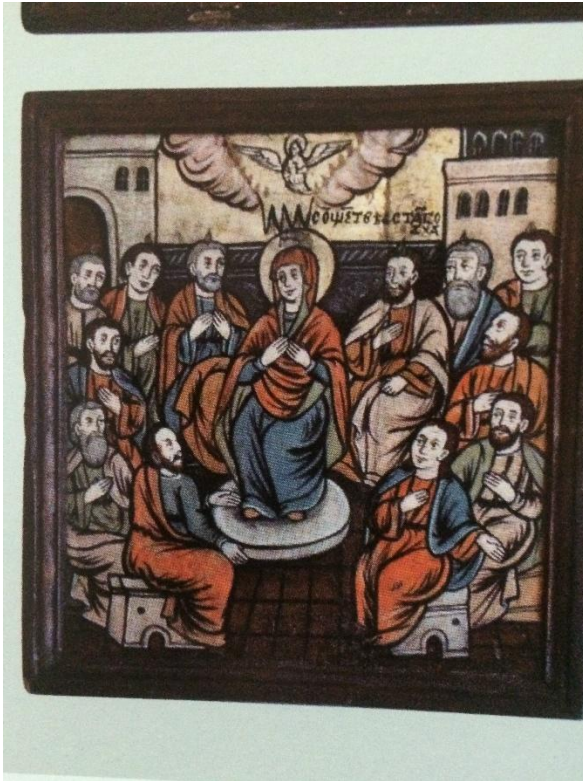
Додаток 54.
Ікона Зіслання Святого Духа, церква святих
Косьми і Дем'яна, с. Максимовичі
(Надсяння), 1680 - роки.

Додаток 55.
Ікона Зіслання Святого Духа, церква святого
Юра, с. Динів (Надсяння), кінець XVII ст.

Додаток 56.
Ікона Зіслання Святого Духа, с. Жукотин
(Бойківщина), кінець XVII ст.

Додаток 57.
Ікона Зіслання Святого Духа, церква Покрову Богородиці, с. Кожухівці, кінець XVII ст.

Додаток 58.
Гравюра Зіслання Святого Духа, Пітер ван дер Борхт, 1583 р.

Додаток 59.
Гравюра Зіслання Святого Духа, з «Скарбниці Священних Історій...» («Thesaurus Sacrarum Historiarum...»), Герард де Йоде, 1585 р.

Додаток 60.
Гравюра Зіслання Святого Духа, Біблії Піскатора, XVI – XVII століття

Додаток 61.

Гравюра «Молитва апостолів після звільнення
Петра та Івана»,
Біблії Піскатора, XVI – XVII століття

